

РИМСЬКІ ЛЕГЕНДИ

КРИМВИДАВ
СІМФЕРОПОЛЬ
1958

Переклад з російської мови

Збірку підготували

Р. ВУЛЬ і Г. ШЛЯПОШНИКОВ

ПЕРЕДМОВА

Кримська область Української РСР є один з найкращих куточків радянської країни. І майже кожний камінь тут овіяний поезією. Це не випадково. Протягом багатьох століть на Кримській землі відбувались бурхливі історичні події, які залишили пам'ятні сліди. Народ зв'язав ці події з численними пам'ятниками матеріальної і духовної культури, що є в Криму, і своєрідно відбив у різних поетичних творах.

В Криму, як і в інших місцях Радянської України, багато оригінальних пам'яток природи. Химерні контури скель, що заросли лісом, глибокі ущелини межигір'їв, таємничі провалля печер нерідко навівали фантастичні образи і сюжети, а також служили джерелом легенд і сказань.

В минулому Кримські легенди видавались не один раз, але в цих виданнях були істотні недоліки.

В дореволюційних виданнях виклад часто носив сенсима-тентально-солодкуватий характер, було багато не-потрібних літературних «прикрас», пишномовності, відчувались релігійна містика, декадентський симво-лізм. А видані за радянського часу кримські легенди мали вузько ентографічну спрямованість, були напов-нені псевдосхідною екзотикою, природний зв'язок Криму з Україною в них ігнорувався.

При підготовці цього видання ставили метою — відібрати найбільш відомі кримські легенди і в таких варіантах, де соціальні і моральні ідеї були б виражені з найбільшою повнотою.

Разом з тим перед збіркою поставлене дуже об-межене завдання — дати читачеві літературні твори, що в якійсь мірі зв'язані з пам'ятними місцями Кри-му. Цим пояснюється підбір легенд до збірки. Їх можна назвати до деякої міри краєзнавчими.

Деякі легенди мають яскравий історичний колорит. В них діють конкретні особи, знаходять відображення вірогідні події, вони з великою правдою передають загальну історичну обстановку, на фоні якої розгор-тається сюжет. Але як би не були «історичними» вказа-ні легенди, вони не можуть бути ілюстраціями до підручників з історії. Легенди — насамперед поетичні твори, і історичний зміст в них передається в зміне-ному виді.

Легенди покликані допомогти кращому пізнанню краю, пробудити інтерес, любов до Криму — цього благодатного куточка Радянської України, який га-ряче люблять трудящі всієї країни.

В легендах оспівується мужність і безстрашність борців за свободу і справедливість, які боролись про-ти поневолювачів, носіїв зла. Легенди переконують в неминучості торжества добра над злом, в перемозі

високих принципів гуманності над корисливістю і егоїзмом.

В збірці є твори з українськими мотивами. Це закономірно: зв'язок Криму з Україною сягає в глибину віків. Дума про Самійла Кішку, що ввійшла до збірки, є перлиною не тільки українського, але і світового героїчного епосу, вона є одною з найкращих серед українських дум так званого класичного циклу, які дуже високо оцінив М. О. Добролюбов.

Твори в збірці не однорідні за жанрами, викладом мови і своїм походженням. На нашу думку в цьому немає нічого поганого.

Це видання — початок нової публікації кримських легенд. Чекають свого надрукування легенди античного часу, що зв'язані з Кримом, а також багато творів російського і радянського періоду історії Криму — про Суворова і Кутузова, про Нахімова і Корнілова, про Дашу Севастопольську та інших героїв першої оборони Севастополя, про подвиги воїнів Радянської Армії і Флоту, про безстрашних кримських партизанів часів громадянської і Великої Вітчизняної війн, про славних трудівників мирного соціалістичного будівництва.

Легенди в збірці розміщені за територіальним принципом. Це дуже зручно для туристів, екскурсантів, екскурсоводів і краєзнавців — для всіх, хто подорожує по Криму і знайомиться з його визначними місцями.

Збірка ілюстрована знімками і малюнками визначних місць, про які йде мова в легендах. Це дає читачеві більшу можливість познайомитися з пам'ятниками історії і природи Криму.

В кінці збірки вміщені короткі пояснення до легенд і фотознімків.

КОВАЛЬ З ГОРИ ДЕМЕРДЖІ

Спуск з Ангарського перевалу на Південний берег... Дорога в'ється змією. З лівого боку весь час від підосви до вершини видно гору Демерджі.

Після Чатир-Дагу це найкрасивіша гора в Криму, кажуть місцеві жителі. Скільки годин має день, стільки раз змінюється її колір. Наче веселка переливається по її схилах.

Вдень, коли все залите сонячним світлом, можна помітити на горі скупчення брил, ніби велетень відривав їх од вершини і складав у купу. На стороні, звернутій до долини, видно кам'яні колони, казкові фігури, — чи то люди, чи то тварини. Стоять ці химерні статуї поруч із звичайними скелями і немов запитують: «Дізнайтесь, хто ми такі, як ми потрапили сюди».

Про них старожили розповідають безліч легенд. Ось одна така легенда.

В далекі-далекі часи посунули на кримську землю орди завойовників-кочовників. Були вони кремезні, довгорукі, обличчя — круглі, очі — маленькі, а пог-

ляд — лютий-лютий. Як вогненна лава, розтікалися вони по степах і горах, дим, гар, сморід стелилися за за ними.

Не скорилися чужинцям кримські жителі, хоробро зустрічали ворогів. Немало винищили вони незваних гостей, трохи збили їм пихатість.

Чим далі вглиб півострова просувалися завойовники, тим дужче відчували вони потребу в зброї.

І дійшли вони до гори, яку місцеві люди називали Фунна-Димуча. Піднімався з вершини її стовп димучого вогню, завжди світло було навкруги гори.

Славилися навколишні жителі ковальським мистецтвом, чимало умільців жило в селищі біля підніжжя гори, працюючи в своїх маленьких кузнях.

Перше горно в цих місцях люди запалили від вогню з вершини Фунни. І часто в народі цю гору називали по-іншому: Демерджі, Коваль.

Зібралися навколо гори воєначальники завойовників, здивовано дивились на її окутану димом вершину.

— Краще горно де знайдеш? — сказав найстарший. — Тут будемо кувати собі зброю...

Він покликав людину, що виділялася своєю зовнішністю. Була вона висока, широкогруда, з довгою чорною бородою, в якій вились срібlistі нитки. Очі в людини були великі, красиві, подивився в них — відірватися трудно, а на душі — страшно. Хто хоч раз бачив цю людину, той не міг забути ні її могутнього тіла, ні її важкого погляду.

Сказав найстарший воєначальник чорнобородому кілька слів, відійшов той мерщій, взяв з собою кількох воїнів, і пішли вони до селища. Захопили вони там з десяток жителів, примусили провести на вершину гори.

Відтоді почали завойовники одержувати нову зброю. Кував її на вершині чорнобородий коваль. Влаштував він там велетенську кузню. Цілими днями гора гриміла, валив дим, танцювало полум'я, розносився стукіт і дзвін молотів. Гора дрижала. Шаблі, списи, щити, сокири — все це везли і везли армії завойовників. І тому, що чорнобородий володів

якоюсь таємничою силою, сталь з гори була такою, що рубала будь-яку іншу, а сама навіть не зазубрювалась. І цією диявольською зброєю всіх знищували завойовники.

Опустіли навколишні селища. Найсильніших чужинці примусили кувати зброю для пригніблення рідного народу. Заковані в кайдани невольники працювали до знемоги. Розколупали жерло гори, збільшили силу вогню, що піднімався з неї, висікли із скель величезні колони, покрили їх навісом. Гинули люди від непосильної праці, від голоду та бідувань.

Палаюче полум'я сушило землю. Висихали джерела, міліли річки, перестав родити виноград, гинули плодові дерева.

Наближався кінець всьому живому навколо гори. Поблизу Фунни ходила смерть з косою — все нових і нових трудівників вимагав чорнобородий коваль, все більше і більше гинуло їх на вершині гори.

Зібралися старійшини кількох сіл, щоб вирішити, як їм позбутися страшного сусідства, як погасити пекельну кузню, щоб перестала вона кувати зброю, що сіяла в світі руїни і смерть. Послали вони найбільш шановних до коваля просити його піти геть з гори. Довго їх не було, і раптом доставили з Фунни ще гарячий глек з попелом і рештками людських кісток.

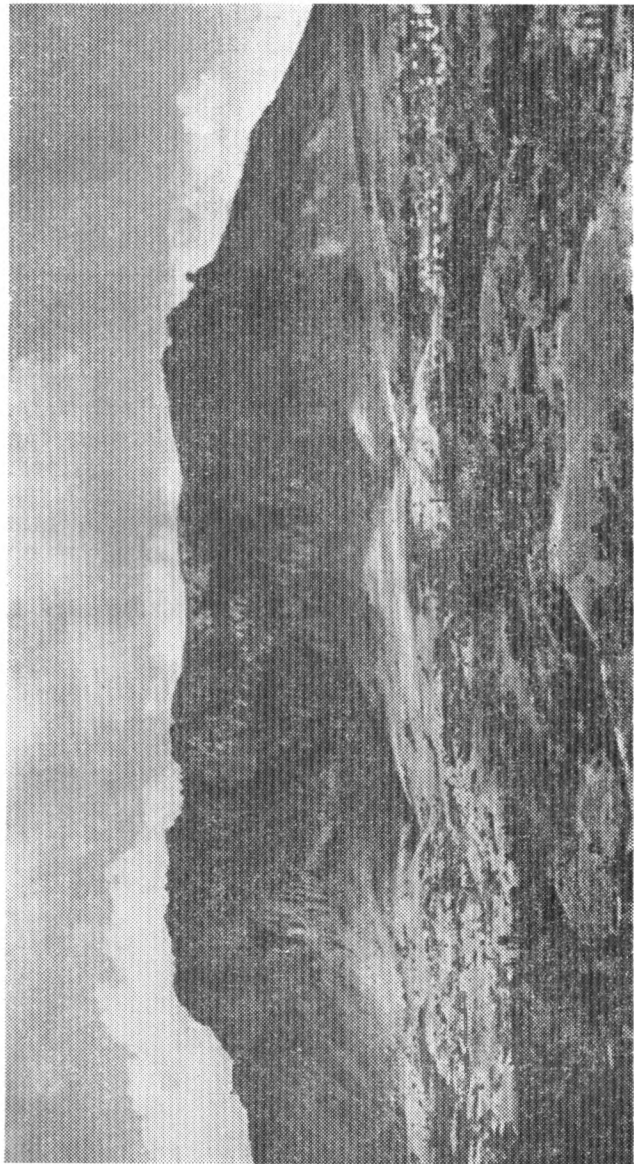
Зрозуміли в селищі, що хотів сказати їм коваль, і завершило все навкруги у великому горі.

Тоді одна дівчина — Марія — вирішила поговорити з володарем вогню. Тихенько пробралась вона мимо сторожі, ледве помітними стежками добралася до величезної кузні. Похмуру картину побачила Марія. Під навісом клекотіли вогнем десятки горнів, гуділи міхи, іскри розлітались яскравими снопами. Біля коваля стояли напівголі люди, б'ючи молотами по розжареному залізу.

В кутку на купі заліза лежала мертва людина.

Марія впізнала свого сусіда, якого зовсім недавно забрали на гору...

Дочекалась вона, поки з'явився чорнобородий, і підійшла до нього.

*«І з того часу погасла Фунна, не видно вогню над її вершиною і люди забули
давно назву гори — Димуча. Але не забув народ пережитого лиха і закріпив
за горою нове ім'я—Демеражі, що значить «Коваль»».*

— Слухай мене, чужинцю, — сказала вона.

Коваль окинув її хижим поглядом.

— Чого ти хочеш?

— Я прошу тебе — не губи людей, іди собі звідси. Засміявся чорнобородий.

— Ні, не піду я. І тебе тут залишу. Ти будеш моєю...

Він простяг руки до дівчини. Відштовхнула вона його з шаленою силою. Упав чорнобородий біля горна, обпалив волосся, одяг. Заревів він мов звір, схопив щойно викуваний кинджал — і впала Марія нежовою до його ніг.

Стара сива гора не витерпіла такого злочинства. Затремтіла вона від основи до вершини, захиталися підвалини, на яких тримався навіс, повалилися на горни та ковадла. Ширше розкрилося жерло гори і провалився в його розжарену пашу чорнобородий разом з помічниками-чужинцями. А всіх невільників ніби вітром підняло високо в небо і плавно опустило до їх хатин.

Коли погасло полум'я і уляглась пилюка, знизу побачили надзвичайне видовище. На схилі гори височіли кам'яні статуї химерних чудовищ — то були потворні подоби коваля та його підручних. А на найвищому місці гори, якщо дивитися з долини по дорозі до моря, з'явилася скеля, схожа на жіночу голову. Вона нагадувала всім жителям про дівчину Марію — останню жертву жорстокого коваля.

І з того часу погасла Фунна, не видно вогню над її вершиною, і люди забули давно назву гори — Димуча. Але не забув народ пережитого лиха і закріпив за горою нове ім'я—Демерджі, що значить «коваль».

ЗОЛОТЕ РОЗСИПИЩЕ БІЛЯ ЧАТИР-ДАГУ

Все життя провів у сідлі могутній хан Гирей. Невтомний і ненаситний був він у кривавих наскоках.

Минуло двадцять років царювання хана, все він мав, чого може бажати людина; не було тільки в нього спадкоємця.

Іноді хан так лютував, що наказував рубати голови беям, у яких були сини, топив у басейнах палацу своїх дружин, яких обвинувачував у безплідності. Часто бачили, як він у злобі рвав свою бороду, як у відчаї молився аллаху. Придворні привозили до нього з різних кінців світу прославлених мудреців, але ніхто не міг вилікувати його.

Одного разу хан, як завжди похмурий, виходив із мечеті. Його зупинив старець, схожий на дервіша, і сказав:

— Великий хан! Я хочу допомогти тобі позбутися горя і, здається, зумію це зробити.

Гирей грізно подивився на жалюгідного смертного, який осмілювся зупинити хана, і наказав йому з'явитися ввечері до палацу. В умовлений час дервіша

ввели в покої хана. Ніхто не знав, про що вони розмовляли віч-на-віч. Слугам було велено до опівночі приготувати двох осідланих коней, і рівно о дванадцятій годині ночі дервіш і хан виїхали за місто і подалися до глухої ущелини, відомої під назвою Темної. Вїхавши в ущелину і зійшовши з коня, дервіш сказав:

— Хан, ти маєш ще час передумати і повернутися додому. Вирішуй!

— Роби зі мною все, що треба, — сказав хан.

Дервіш запропонував іти за ним у темну печеру. Через деякий час хан вискочив звідти блідий, тремтячий. Слідом за ним із печери вирвалися смердючий дим і багряне полум'я. Не переводячи подиху, скочив хан на коня і щосили рвонув повід...

Через дев'ять місяців одна із його дружин народила сина; на обличчі дитини лежав червоний відблиск, неначе воно було обпалене вогнем. З дитячих літ хлопчик виявив жахливий характер. Його могли заспокоїти, лише пообіцявши показати страту людини. На полюванні він розважався тим, що добивав пораних звірів. Старий хан все це бачив і радів: син виростав таким, яким він хотів бачити його, — людиною без серця.

Настав час вмирати ханові. Покликав він сина-юнака і розповів йому історію його народження. Закінчив старий хан так:

— Я добув тобі життя і здійснення найзавітнішого твого бажання. Своєю кров'ю я скріпив договір з могутніми духами. Коли ти після моєї смерті вступиш на престол, то опівночі повинен обов'язково поїхати в Темну ущелину, щоб віддячити дервішу за все, що він для нас зробив. І скажеш йому, чого ти бажаєш — найголовнішого для себе. Обміркуй гарненько, чого треба попросити, щоб бути задоволеним усе життя.

Вмер хан. Того ж дня за рішенням Верховного дивана юнак вступив на престол. Опівночі молодий хан скочив на коня і подався до печери.

При в'їзді в ліс, за останнім селом, дорогу йому пересік старий селянин, що ніс в'язанку хворосту.

— Геть з дороги! — крикнув хан і так хльоснув старого батогом, що той упав, обливаючись кров'ю.

При вході в печеру молодого хана зустрів дервіш. Він подивився на батіг, покритий кров'ю, що запеклась, і задоволено посміхнувся.

— Ти приїхав віддячити мені і попросити виконання бажання? — запитав дервіш.

— Так.

— Я знаю твоє бажання. Ти хочеш, щоб увесь світ трепетав перед тобою, щоб ім'я твоє лякало людей. Ти хочеш сіяти всюди смерть і руїни.

— Ти вгадав, — відповів хан, боячись подивитись в очі дервіша, що горіли якимось зловісним вогнем.

— Я дам тобі стільки золота, що ти зможеш озброїти величезну армію, якої нема в жодного царя на світі. Подивись ось туди, до Чатир-Дагу. Бачиш тріщину біля підніжжя? Доберись до неї, відкинь кілька лопат землі, і ти знайдеш невичерпне розсипище золота. Воно твоє. Золото служитиме тобі, допомогатиме тобі сіяти злі діла. З його допомогою ти будеш цілі країни перетворювати в безплідні пустині.

Сказав це чарівник і зник. Молодий хан знайшов тріщину біля підніжжя Чатир-Дагу, а там — золоте розсипище. Набив золотом він сакви і повернувся до себе в палац.

І з того часу забув про спокій молодий хан. Він проводив роки в кривавих походах, налітаючи, як вихор, на мирні міста і села, сіючи пожежі, вбиваючи з насолодою тисячі людей. Він озброїв армію, рівної якій не було на світі. Але й цим хан не був задоволений. Часто мчався він одиноко глухої ночі в гори і повертався звідти на змиленому коні з переповненими золотом саквами.

Задумав хан вчинити наскок на країни, що лежали на північ від Криму. Його незліченна кіннота вирушила в похід. Задрижала земля під копитами, запалали села, полилася кров ріками, від стогону і криків людей здригнулося небо. Потяглися по курних шляхах безконечні колони полонених.

Коли мимо невірників проїздив хан в одягу, забризканому кров'ю безвинних жертв, воїни приму-

шували полонених падати ниць в пилюку, а тих, хто відмовлявся, вбивали.

Але знайшовся один сміливець, який не впав ниць і встиг крикнути перед смертю:

— Постривай, кате! Настане час — і остання крапля крові твоїх жертв переповнить чашу. Не втечеш від карі!

Зареготав хан. Мало чого може сказати перед смертю збожеволілий невільник!

Серед полонянок була нестара ще жінка, яка мала дванадцятирічну дочку. Коли воїни хана напали на село, де жила ця жінка, її дочка сховалася.

Тепер нещасна мати страждала від думки про те, що дочка помре з голоду на попелищі або буде розтерзана звірами.

Але дівчинка не загинула. Вона пішла по слідах розбіїницької орди, харчуючись кінським м'ясом та випрошуючи милостиню.

В Криму дівчинка дізналась, що багатьох полонених погнали в гірські села біля Чатир-Дагу. Дівчинка попрямувала туди, сподіваючись розшукати матір.

Через кілька днів під час сильної грози хан повертався від золотого розсипища, як звук, один, з переповненими золотом саквами. Він проїздив мимо дівчинки, що сховалася під деревом край дороги, і в цей момент із саков випав кусок дорогоцінного металу.

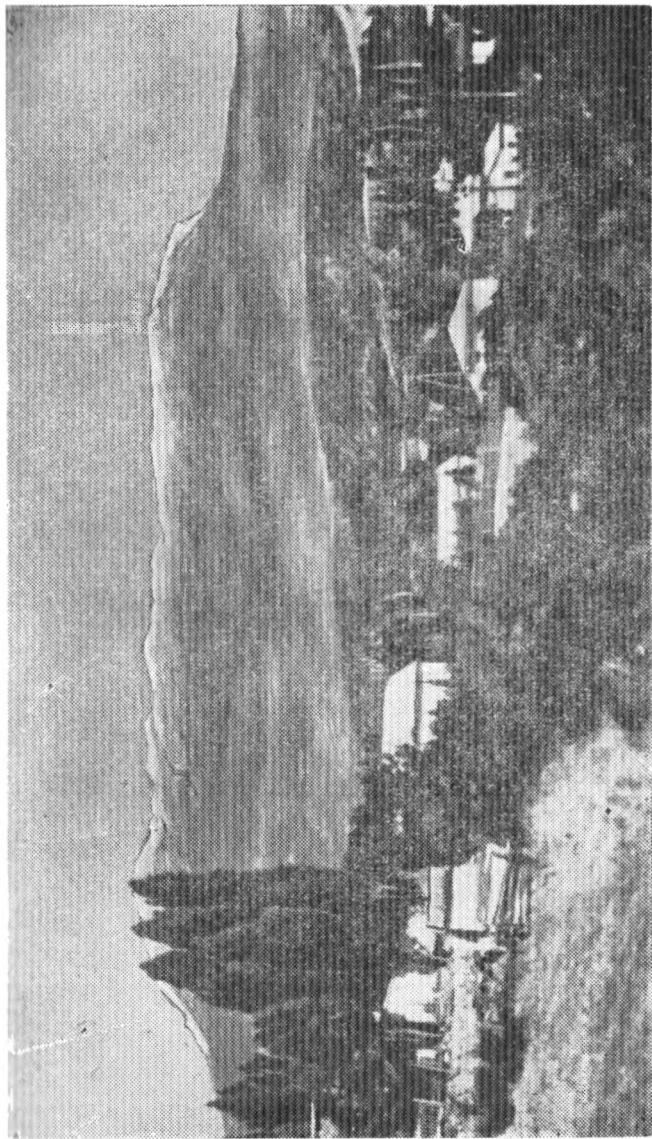
Дівчина гукнула хана і підняла золото, щоб віддати власникові. І в цю мить вона подумала: «Золото може врятувати матір».

— Пане! — попросила дівчинка. — У тебе багато золота. Дай мені хоч маленький кусочок. Я викуплю із неволі свою матір...

— Як ти осмілилася казати мені це, зухвале дівчисько? — з люттю запитав хан і щосили шмагнув дівчинку батою.

Страшенно зойкнула дівчинка, падаючи на землю, так зойкнула, що небо відгукнулося їй гуркотом грому. Ще грізніше засвітили блискавки.

Проте хан не звернув ні на що уваги. Він стрибнув з коня, відштовхнув чоботом знепритомнілу дів-

«...Подивись ось туди, до Чатир-Дагу. Бачиш тріщину біля підніжжя? Доберись до неї - відкинись кілька десятків метрів, і ти знайдеш невичерпне розкопання золота.»

чинку і жадібно схопив загублений шматок золота. Краплі крові дівчинки, що бризнули на золото, закривавили пальці хана.

І хто знає, котра із цих крапель була тією останньою, що переповнила чашу...

Поклав хан закривавлене золото в сакви і здався йому, що мало він узяв цього разу із розсипища. Повернув він коня і подався назад до Чатир-Дагу.

Щойно розгріб хан землю і простяг руки до золотих злитків, як загуркотів небувалий грім, ударила блискавка і спопелила підлого душогуба. Ще раз ударила блискавка — і обвалився схил гори, поховавши диявольське золоте гніздо.

Відтоді не стало в Криму золота, відтоді кінчився ханський рід.

Тіло останнього хана довго шукали, але шукали даремно...

ПЕЧЕРА ТИСЯЧОГОЛОВА НА ЧАТИР-ДАГУ

З усіх гірських велетнів Криму найвеличніший Чатир-Даг. Гордо височить його вершина над степами, долинами, гірськими хребтами, берегом моря. Звідки не поглянеш, здається, неначе гігантське шатро поставлене на поверхню півострова.

В надрах гори сховані підземні палаци. Тому, хто проникає сюди по покручених ходах, здається при тьмяному світлі ліхтарів і свічок, що кам'яні стіни і стеля чудово прикрашені різьбленням та кришталем, неначе чийсь чарівний різець попрацював тут.

Місцями сталактитова оздоба стіни нагадує надзвичайно прекрасне мереживо найхімернішого малюнка. Де-не-де з арок, які розділяють зали, звішуються драпіровки з густою бахромою із довгих і тонких бурульок сталактитів. На них тремтять і срібляться прозорі краплі води, що просочуються крізь товщу гори і дзвінко падають з висоти на вогку підлогу підземелля. Полум'я свічок переливається мішійонами блискіток в цих тремтячих краплях, і здається, що бахрома складається з алмазних ниток. По стінах повзуть химерні тіні.

Багато таємниць ховають ці глибокі печери, багато переказів зв'язано з ними. Ось один з таких переказів.

Був страшний час, коли на півострів налетіли дикі кочівники-завойовники. Вони розоряли міста і села, вбивали жителів, перетворювали їх у своїх рабів.

Рятуючи життя, мешканці тікали в ліси і гори і переховувались там у затишних місцях.

Напали кочівники і на населення квітучої Алуштинської долини. Велика група мешканців долини піднялась на Чатир-Даг і заховалася в одній із печер. Вона була дуже зручна. Скелі і кам'яністі брили, густі кущі і дерева прикривали вхід — непомітну вузьку щілину. Далі йшла довга, звивиста нора, по ній людина могла лише проповзти в печеру. Потім хід ставав ширшим і приводив у просторе приміщення, в якому могло вміститися багато людей. В цьому сховищі можна було почувати себе в безпеці.

В куцах біля входу втікачі виставили сторожу, щоб ворог не міг непомітно підійти до печери.

Боячись потрапити в руки кочівників, люди рідко виходили з печери. Незабаром вони почали страждати без їжі і особливо без води. Води, яку по краплях збирали зі стін, невистачало для всієї маси людей.

Тоді одна смілива дівчина вирішила знайти джерело десь поза печерою. Однієї місячної ночі вона знайшла поблизу сховища між безплідними скелями невелику полянку, зарослу чудовими квітами. Серед квітів дзюрчало джерело з кришталевою чистою водою.

За водою до джерела не можна було посилати багато людей: можливо, поблизу причаїлись ворожі лазутчики. До джерела ночами ходила тільки дівчина, набирала повні глеки води і відносила їх у печеру.

— Якщо я потраплю до рук ворогів, — говорила дівчина, — я мовчатиму, як ці скелі, хай навіть мене розірвуть на шматки...

Любувалися сміливою самовладною дівчиною сиві скелі, зелені дерева, шовкова трава стелилася їй

під ноги, чудові квіти шептали: «Ми прикрасимо твій шлях, хоробра дівчино».

І там, де ступали її ноги, де падали на землю із глеків краплі води, — виростали квіти дивної вроди...

Тимчасом загін кочівників прийшов на пишне плато Чатир-Дагу. Почали шукати втікачів, але їх схопища все не знаходили.

І ось хтось із воїнів побачив ланцюжок яскравих квітів, що проліг від джерела кудись у чагарник, до нагромадження кам'яних брил. Пішли воїни по цьому ланцюжку і помітили вхід у печеру, побачили сліди багатьох людей на вологій землі біля входу. Догадався ватажок кочівників, де ховаються втікачі.

Жорстокі були нападники, нікого не пожаліли. Наказав ватажок набрати побільше хворосту і сухої трави. Завалили воїни вихід із печери, розвели вогонь. А другого виходу не було. Повалив всередину густий дим, і загинули від нього в страшних муках всі втікачі — чоловіки, жінки і діти...

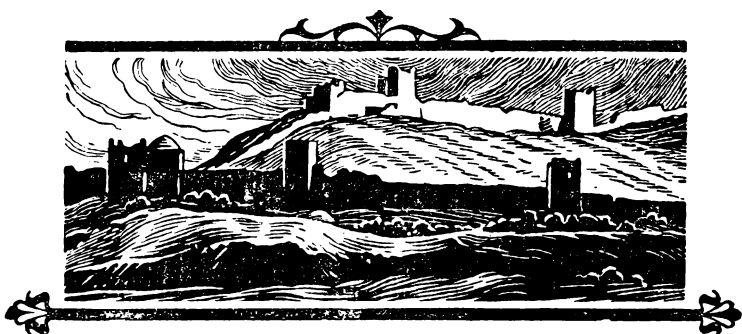
Через багато десятиріч зайшли якісь смільчаки в печеру і побачили, що вся підлога вкрита кістками людей, черепи загиблих дивилися темними пустими орбітами.

Не було вже в ті дні і чудових квітів: їх витоптали кіньми кочівники. Не стало джерела: навіть вода пішла вглиб землі від жорстоких завойовників.

Смільчаки, які побували в печері-могилі, схвилювані спустилися в долину і розповіли про побачене.

Кажуть люди, що загиблих було тисяча чоловік, тому і печеру назвали Тисячоголовою.

СКАЗАННЯ ПРО ЦАРИЦЮ ФЕОДОРУ

Давно це було, багато віків минуло з того часу, а пам'ять народу передає з покоління в покоління легенду про славу і мужню красуню Феодору — царицю Сугдейську.

Доброта, світлий розум і мудрість її у державних ділах заслужили в людей любов і повагу. Слава про красу Феодори суперничала із славою про прекрасну країну на березі Чорного моря, якою вона правила, і багате місто Сугдею, де жила вона в палаці на схилі гір.

А краса Феодори могла зачарувати кожного. Були у неї тонкі риси обличчя, смуглява шкіра, глибокі чорні очі і темне волосся. В рухах гнучкого тіла відчувалися спритність, сила і невтомність. Багато знатних вождів бажали назвати прекрасну діву своєю дружиною. Одні пропонували їй свої багатства, інші — славу, здобуту мечем у битвах, треті — молодість, красу, четверті — знатність роду. Всім відмовляла Феодора: вона дала обітницю безшлюбності, щоб усе життя бути незалежною і всі свої сили віддати своїй державі.

Улюбленим житлом цариці був замок на вершині скелі. З орлиної висоти верхнього замку Феодора милувалася далекими горами, узбережжям моря, вздовж якого до самої Ведмідь-гори простягались її володіння, квітучими долинами і містом, що лежало біля підніжжя скелі. До міста вели численні дороги. Широко розкинулася гавань з кораблями. Бачила Феодора, як поспішали у Сугдею каравани верблюдів з вантажами товарів, вітер доносив до неї брязкіт якірних ланцюгів і скрипіння корабельного оснащення. У Сугдеї на величезному ринку зустрічалися торгові люди з різних країн. Тут були і руські купці, які називали Сугдею Сурожем і привозили із Русі дорогоцінні хутра: горностайові, боброві. Венеціанці з своїх галер вивантажували полотна, тонкі сукна, фрукти і оливкове масло. Із південних степів, з берегів Волги в Сугдею йшли хліб, риба, ікра, вовна. Китай, Туркестан, Аравія і Індія посилали прянощі, дорогоцінне каміння, парчу та бархат, шовки та індиго, опіум та пахощі, килими та зброю.

Але все частіше ставало суворим обличчя Феодори. Збиралися хмари над багатою країною: на півночі до кордонів її підступали орди татар, а з сходу, з сусіднього міста Кафи хитрі і підступні генуезці готувалися завдати удару по Сугдеї. Хвилювали царицю і чвари серед її придворних, причиною яких була вона сама.

З дитинства Феодора росла разом з двома синами одного з місцевих князів — близнятами Іраклієм і Костянтином, дуже схожими один на одного обличчям і зростом. Вона ділила з хлопчиками їх ігри і забави, не поступаючись перед ними ні в чому: ні в бігу, ні в їзді верхи, ні в стрільбі з лука. З роками дитяча дружба переросла в любов юнаків до Феодори. Через це брати посварилися між собою.

Одного разу, залишившись віч-на-віч з Феодорою, Іраклій схвилювано сказав їй:

— Феодоро, забудь свою сувору обітницю, дозволь назвати тебе дружиною!

Але дівчина твердо відповіла йому:

— Дівочу долю вільну, незалежну, я не зміню ніколи, від обітниці не відмовлюся.

— Царице! — благав Іраклій.

— Ні! Не чоловіком, а братом зватиму тебе. Знай, Іраклій, що люта смерть мені миліша, ніж доля дружини. Зовсім інше у мене на серці.

З цими словами розгнівана цариця вийшла. А Іраклій зробився похмурим, роз'їдали його злоба і бажання помсти. Не раз казав він собі: «Запам'ятаю я, зміюко, твої слова, що смерть тобі миліша... Звершиться все, що вибрала ти собі, скоро звершиться!»

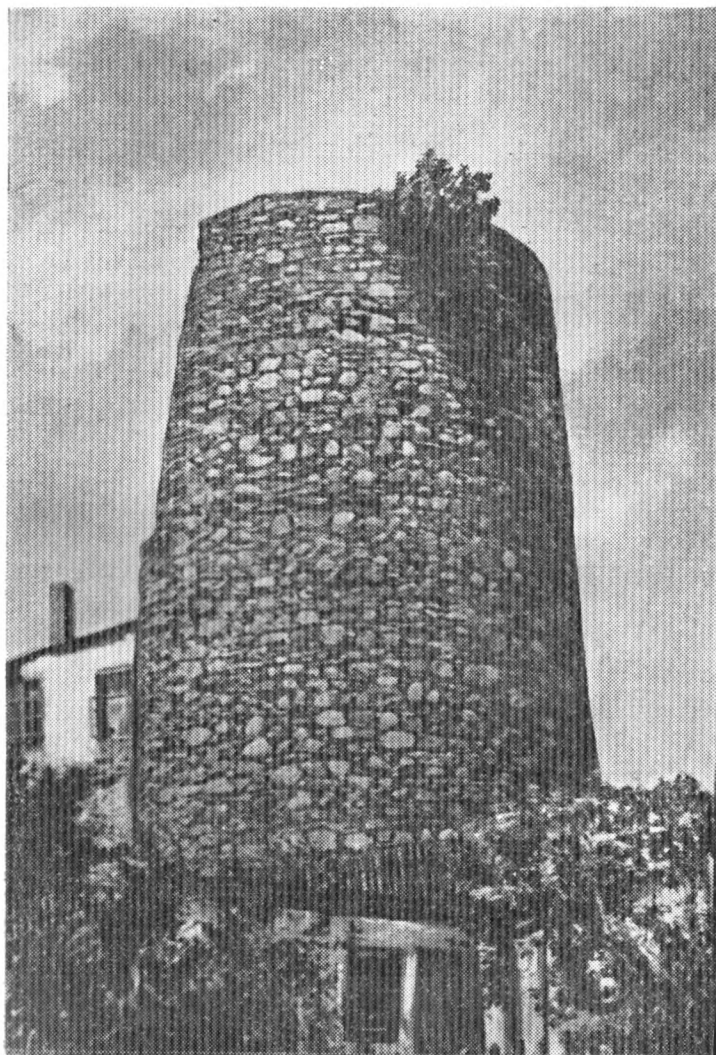
З того часу Іраклій задумав за всяку ціну оволодіти Феодорою та її владою над країною, або згубити Феодору. Він часто обмірковував у диких ущелинах і дрімучих лісах, як усунути свого брата-суперника і здійснити свої чорні жадання.

Другий брат — Костянтин — був добрий і чесний. Ніжно кохаючи Феодору, він пам'ятав про обітницю її і навіть гадки не мав, щоб вона порушила її, єдиним його бажання було знаходитися біля коханої і допомагати їй.

Іраклій зважився на зраду. Пробравшись в Кафу, він переконав генуезького консула напасти на Сугдею, обіцяючи допомогти взяти місто. За це віроломство зрадник вимагав, щоб йому віддали Феодору.

Незабаром, мов згряя коршунів, під стінами Сугдеї зібралася чорна рать генуезців. Два місяці тривала запекла битва. На чолі захисників міста були Феодора і Костянтин. Скрізь, де появлялись безстрашна цариця та її вірний товариш, воїни із зростом вдесятеро силою відбивали натиск ворогів. Однієї ночі Іраклій, використовуючи свою подібність до брата, підійшов до міських воріт нібито для перевірки вартових.

Зморені воїни відпочивали в башті, біля брами стояв лише один вартовий. Підійшовши до воїна, зрадник зарубав його мечем і відкрив ворота. Перш ніж захисники Сугдеї опам'яталися, в місто вдерлися генуезці. Почався кровопролитний бій на вулицях. Але сили були нерівні. Вороги перемагали. На ранок вони захопили Сугдею. Феодора, Костянтин і частин-

«...Тоді генуезці підвезли стінопробивні знаряддя і почали таранами руйнувати кріпосні стіни та башти».

на воїнів та городян через пролом у стіні втекли на захід і сховалися в фортеці Алустон.

Даремно шукав Іраклій свого брата серед убитих, даремно сподівався, що привезуть до нього полонену Феодору!

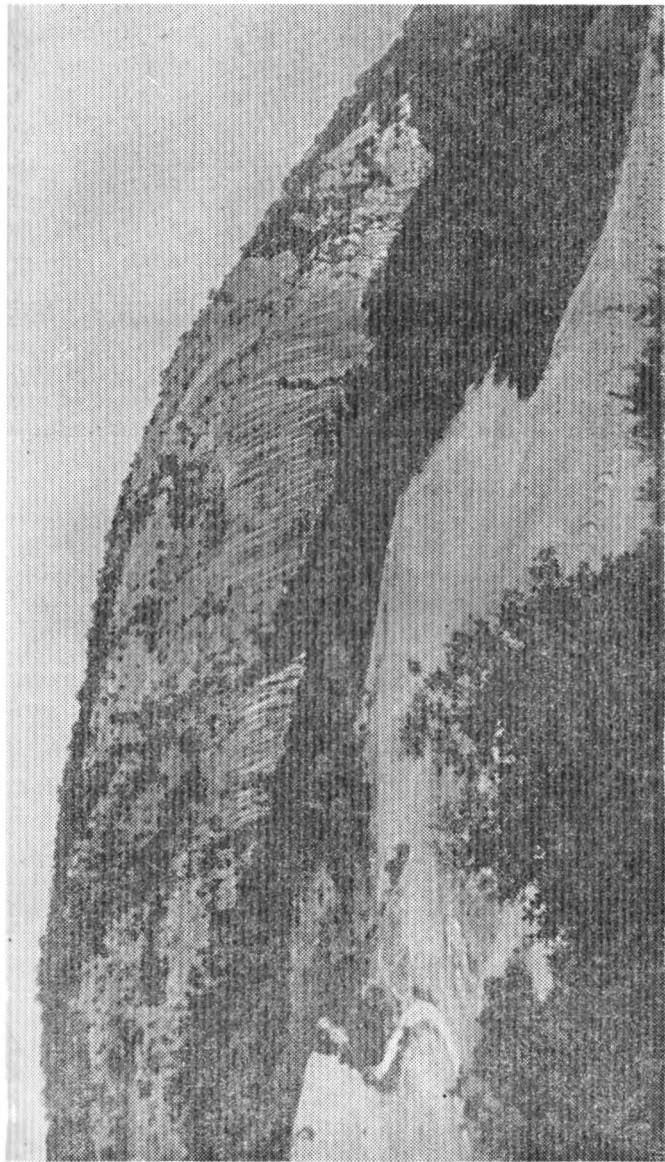
Мов грім, ударила його звістка, що вони благополучно втекли з міста.

Незабаром галери кафійців показалися біля Алустона. Із усіх навколишніх сіл жителі йшли під захист стін фортеці і готувалися до оборони. Почалася облога. Війська генуезців багато раз йшли на приступ, але населення обороняло місто все мужніше. Чоловіки, жінки і діти — всі мечами, сокирами, дрючками відбивалися від нападників, кип'ятили смолу та масло і обливали ними ворогів, кидали на них каміння. Тоді генуезці підвезли стінопробивні знаряддя і почали таранами руйнувати кріпосні стіни та башти... Бачачи, що міста не відстояти, Феодора вивела із Алустона воїнів та жителів, і заховалися вони на Кастель-горі.

Здавалось, що сама природа потурбувалася про те, щоб зробити куполоподібну вершину Кастель-гори неприступною. Рідко який смільчак зважився б подолати її майже прямовисні схили, що падали до моря і в долину. Лише зі сходу невеликою сідловиною з'єднується вона з головним пасмом Кримських гір. Недаремно в глибоку давнину обрали люди цю гору як сховище від ворогів, і досі шлях до її вершини перетинають залишки могутніх оборонних стін.

Через деякий час генуезці підійшли до оборонної стіни і воріт, що захищали єдине вразливе місце фортеці. Вони вирішили оточити гору і голодом примусити Феодору здатися.

Але очікування не входило в розрахунки Іраклія, йому хотілося негайно здобути дівчину. Він знову запропонував генуезцям свою допомогу і підземним ходом пробрався вночі до фортеці. Безперешкодно він добрався до воріт і побачив Костянтина, що стояв біля бійниці. Непомітно підкравшись до брата, Іраклій наніс йому смертельну рану кинджалом. Кинувшись до воріт, зрадник відчинив засув, і генуезці вдерлися

«...Впала Кастель. На південно-західному схилі гори, там, де нема рослинності, на сірому фоні скель і зараз видно темні смуги. Це, як говорять народні перекази, запеклися потоки крові захисників фортеці...»

у фортецю. Почався бій. На шум битви вибігла Феодора, але дорогу їй перепинив Іраклій. Приймавши його за Костянтина, цариця з тривогою запитала:

— Де вороги?

— Вони у фортеці. Ти моя, Феодоро, я врятую тебе! — закричав Іраклій.

Впізнавши його, цариця занесла меч:

— Будь проклятий, зраднику!

Відсічена голова Іраклія покотилася до її ніг. Феодора кинулася в гущу бою.

Зійшов місяць і освітив нічну битву на Кастель-горі. Захисники її билися відважно, кров текла потоками. В перших рядах воїнів билась Феодора. Вона була вся зранена, але бліде обличчя світилося гнівом, великі очі сяяли ненавистю, голос закликав у бій. Прекрасна була вона в ці останні хвилини свого життя... Але занадто нерівні були сили... Впала Кастель.

На південно-західному схилі гори, там, де нема рослинності, на сірому фоні скель і зараз видно темні смуги. Це, як говорять народні перекази, запеклися потоки крові захисників фортеці, що до останньої людини билися з загарбниками-генуезцями і полягли в битві на чолі з славною своєю царицею, дівчиною-воїном Феодорою.

ПРО ВЕДМІДЬ-ГОРУ

У віддалені часи в горах Криму мешкали тільки дикі звірі. Багато було серед них величезних кровожерних ведмедів. Хижаки появлялися на рівнинах, нападали на людей, що жили там. Нагарбавши побільше здобичі, ведмеді ховалися в лісових хашах.

На самому березі моря поселилося стадо величезних звірів. Вожаком у них був старий і грізний ведмідь.

Одного разу повернулися ведмеді з наскоку і знайшли на березі уламки корабля. Серед цих предметів лежав згорток. Старий вожак розгорнув його і побачив маленьку дівчинку. Лише вона залишилася живою після катастрофи.

Маленька дівчинка почала жити серед ведмедів. Пройшли роки, і вона стала красивою дівчиною. Старий вожак і всі ведмеді дуже любили її. Дівчина співала пісень, гуляючи серед дикої природи, і ведмеді були готові з ранку до вечора слухати її чудовий голос.

Одного разу хижаки відправилися в наскок на

рівнину. В цей час до берега прибило човен з молодим красивим юнаком. Ще підлітком його захопили в рабство воїни одного із розбійницьких племен, що жили на другому березі моря. Тепер юнак відважився втекти, сподіваючись повернутися на батьківщину. Буря довго носила його човен по хвилях, поки не викинула на кримський берег.

Знесилений від голоду і спраги, юнак непорушно лежав на дні човна. Дівчина перенесла юнака в затишне місце, напоїла і нагодувала, а човен заховала в кущах під прибережною скелею, щоб ведмеді ні про що не догадалися.

Багато раз приносила дівчина юнаку їсти і пити. Юнак розповідав їй, як живуть люди в його рідних краях. Зацікавлено слухала дівчина, дивлячись у ясні сині очі юнака. Вона співала для нього своїх улюблених пісень. Гаряче полюбили вони один одного.

Юнак сказав дівчині: «В моєму човні вистачить місця для двох. Поплинеш зі мною на мою батьківщину?» І дівчина відповіла: «Попливу. З тобою я попливу куди завгодно».

Юнак уже зміцнів, до нього повернулися сили. Він виготовив щоглу, зробив парус із шкур звірів. Закохані чекали попутного вітру, щоб покинути ведмежий берег.

І ось подув попутний вітер. Юнак і дівчина зштвхнули човен у воду, сіли в нього. Ось уже між човном і береговими скелями лягла широка смуга води.

Тут задрижала земля під важкими лапами, заколивалось повітря від грізного реву. Це повернулися з походу ведмеді і не знайшли дівчини.

Вожак подивився на море і зрозумів усе. Любов до юнака, потяг до людини перемогли колишні звички дівчини. Назавжди відвозить тепер човен улюбленицю ведмежого племені.

Старий ведмідь розлючено заревів. Стадо забігало по берегу з лютим ревом. Вожак опустив величезну пашу в голубу вологу і з силою почав втягувати воду. Його приклад наслідували інші. Через деякий час море почало помітно мілішати.

«...І лежить старий ведмідь уже тисячі літ. Скам'яніло його м'яке тіло. Дужі боки перетворилися в прямовисні пропасті, висока спина стала вершиною гори, голова зробилась гострою скелею, густа шерсть перетворилася в дрімучий ліс. Старий возжак-ведмідь став Ведмідь-горою».

Течія відносила човен назад до берега. Дівчина бачила: втекти не вдасться, розтерзають ведмеді її коханого.

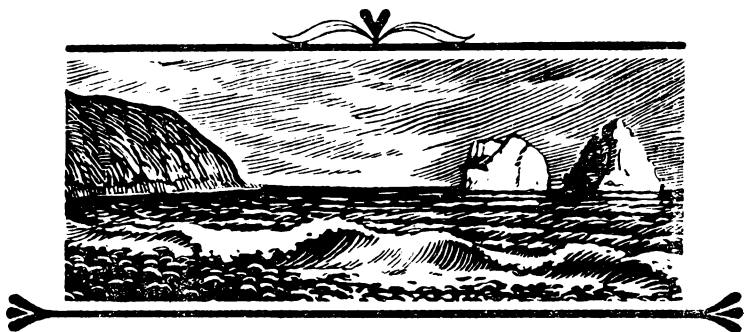
І дівчина заспівала. Як тільки долинув до звірів її голос, вони підняли голови од води і заслухалися. Лише старий вожак продовжував свою справу. Море вирувало біля його пащі, вливаючись в неї широкими потоками.

Дівчина благала старого ведмедя пожаліти юнака. І таке гаряче, щире було благання її, що страшний звір перестав втягувати в себе воду. Але він продовжував лежати, вдивляючись вдалину, де зникав човен з дорогою істотою.

І лежить старий ведмідь уже тисячі літ. Скам'яніло його могутнє тіло. Дужі боки перетворилися в прямовисні пропасті, висока спина стала вершиною гори, голова зробилась гострою скелею, густа шерсть перетворилася в дрімучий ліс.

Старий вожак-ведмідь став Ведмідь-горою.

СКЕЛІ-БЛИЗНЯТА БІЛЯ ГУРЗУФА

В тих місцях, де тепер Гурзуф, у давнину все було покрите дрімучими лісами. Багато звірів водилось у тих лісах: і ведмеді, і олені, і барси. Люди жили тільки на вершині Ведмідь-гори. Там стояв величезний замок. Далеко видно було його високі башти, ще далі розносилася слава про його власників-князів Петра і Георгія. Вони були близнята. Їх мати, княгиня Олена, вмираючи, заповідала їм жити в злагоді і з честю носити батьківську зброю. Брати завжди перебували в походах, на полюванні. В замку жили вони рідко, але коли бували там — під підніжжя і до вершини дзвеніла гора музикою. Моряки, яким випадало в ті ночі плисти повз Ведмідь-гору, лякались заграва на небі від вогнищ і смоляних бочок.

Жили брати дружно, в бою пліч-о-пліч билися, захищаючи один одного. Де меч одного промахнеться, там влучить меч другого.

Багато вірних слуг було в молодих князів, але найвірніше служив їм старий Німфоліс. Страшний вигляд він мав: борода зелена, руки довгі, до колін,

очі суворі, спідлоба дивляться. А вдарить він палицею — сотні ворогів падають. Свисне старий — трава до землі нагинається, море хвилюється. Дуже любили князі Німфоліса і слухалися його в усьому.

Минув не один рік з дня смерті княгині Олени. Змужніли князі, красивіших од них по всьому Чорному морю не було: кучері до плечей, очі немов жаринки, подивляться лагідно — ошасливають, грізно глянуть — затремтиш. Стрункі, сміливі, з гордим поглядом, князі були улюбленцями народу і грозою ворогів.

Одного разу темної ночі стукає до братів старий Німфоліс. Встають брати і питають:

— Чого тобі треба, любий?

Сумно подивився на них Німфоліс і сказав:

— Я прийшов з вами попрощатись. Я йду. Не умовляйте мене, на те не моя воля. А на прощання даю вам по подарунку. Ви пізнаєте усі таємниці світу, дізнаєтесь, як він влаштований і з чого складається. Але пам'ятайте: ніколи не користуйтеся цим даром з метою користі або насильства, хай він служить вам лише для радощів пізнання.

Поставив він на стіл дві перламутрових шкатулки і зник. Кинулись брати до шкатулок, відкрили їх. Знайшли в одній кістяний жезл з написом: «Підніми його — і розступиться море, опусти його — дізнаєшся про все, що є в безодні морській», а в другій шкатулці побачили два срібних крила з написом: «Прив'яжи їх — і понесуть тебе, куди захочеш, дізнаєшся там все, чого забажаєш».

Зраділи брати чарівним подарункам, але дуже жалкували за Німфолісом.

Проте нічого не поробиш. Посумували брати, не лунала музика, не дзвеніли пісні в залах замку.

Та ось знову зажили брати весело, час побіг швидко-швидко.

Як задумують вони, рвонеться один у блакить, а другий по дну моря з жезлом іде, вбиваючи морських потвор. Дивувались гості, слухаючи розповіді Петра та Георгія про далекі таємничі краї.

І от почули брати, що в далекому славному місті

на бистрій річці є у князя дві дочки-близнята. Говорили, що ці сестри — незвичайні красуні, такі стрункі, що коли йдуть, то наче корабель по тихому морю пливе, такі сміливі, що ніколи своїх очей голубих ні перед ким не опускають.

Тут би братам прийти з ласкою та привітом, заслужити любов і повагу. Так ні ж! По-іншому вчинили брати.

Налетіли на славне місто, жителів повбивали, сестер-красунь силою взяли. А силоміць милим не будеш.

Орли зустріли орлиць! Не захотіли горді сестри прийняти любов князів, яку ті хотіли подарувати їм у неволі. Скам'яніли їх серця, нічого в них не залишилося, крім презирства і ненависті до братів.

Вирішили брати за всяку ціну здобути любов красунь. Приходять до них і кажуть:

— Не заставляйте нас горювати, не мучте нас... Скажіть, чого ви хочете за свою любов?

Гордо одвернулися від них сестри, довго мовчали, згодом одна, старша на вигляд, промовила:

— Волю спочатку дайте нам. А тоді будемо говорити як рівні з рівними.

Перезирнулися брати і похитали головами.

— Ні!

Як не намагалися молоді князі примусити усміхнутися сестер, красуні були холодні і мовчазні, немов каміння на дні морському.

Засумували брати. Думали в кривавих битвах забути про дівчат — не допомогло. Сподівались пиятикою розвіяти нудьгу — не вдалось. Стоять перед очима красуні, неначе судді, дивляться на братів.

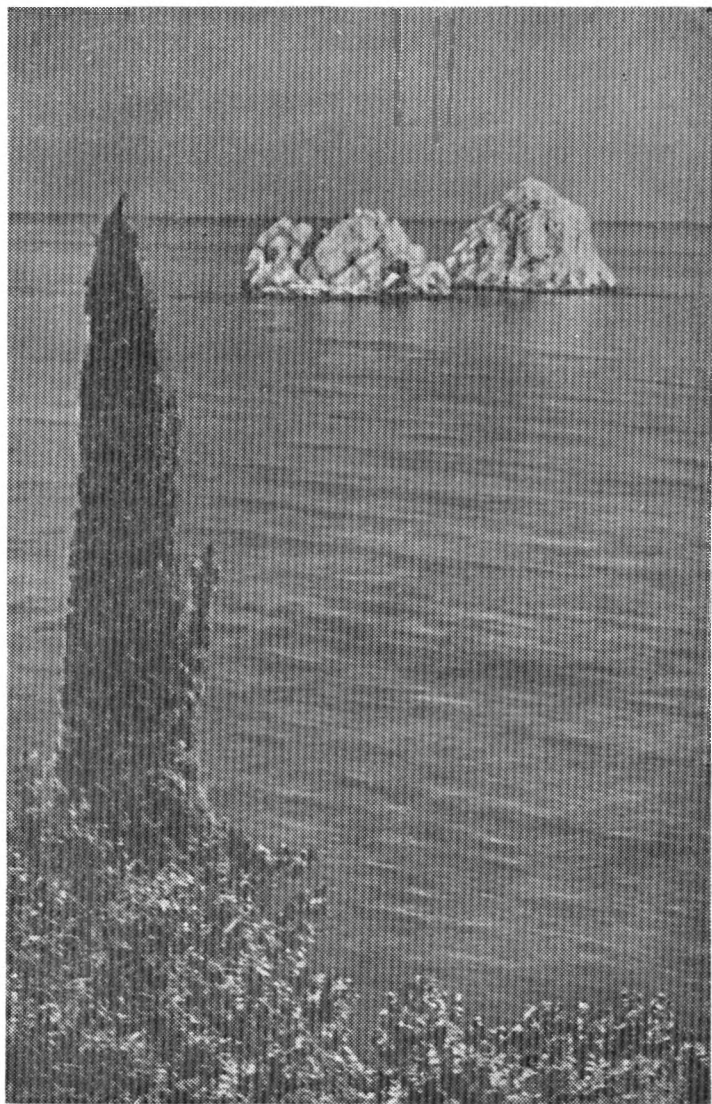
Каже брат брату:

— Можливо, скажемо їм про наші шкатулки, про жезл і крила? Вони дізнаються, хто ми такі і відчинять нам серця.

Погодився брат і додав:

— Скажи їм, що ми можемо піднятися до самого сонця і їх підняти туди, що ми можемо опуститися в глибини моря і їх потягти за собою.

Так і зробили. Одна сестра ніби зацікавилася:

*«...Але не загинули вони. Випливли їх тіла, з'єдналися
навіки в камені. І люди побачили в морі скелі-близнята
Адалари».*

— До самого сонця? І в морську глибину? Дивовижно, якщо це правда.

Друга сестра також подивилася на князя.

Всю ніч не спали брати. Вони пам'ятали заповіт Німфоліса, який попереджував їх, щоб не користувалися вони чарівними предметами з корисливою метою. І тихо розмірковували, як поставиться до їх вчинку старий слуга.

— Він нас не осудить, — мовив Георгій. — Адже він, мабуть, знає, як тяжко нам живеться без дружби цих сестер. Ні, не заради вигоди, а заради щастя і спокою ми вирішили показати те, що сховане від очей людини.

Наступного дня підв'язав Георгій коню крила, посідали на коня брати з красунями і піднялися вгору. Не одну хмаринку зачепили, не одна блискавка пролітала повз них на землю, але все вище піднімалися смільчаки. Під вечір, немов гора алмазів, засвітились перед ними сонячні чертоги і опалив їх сонячний промінь.

Пролунав голос старого Німфоліса:

— Назад!

Затремтів Георгій, поблід вперше в житті і повернув коня. Неначе вихор, понеслися вони вниз. Закрилися голубі очі сестер, непритомних опустив їх на землю Георгій. Але вони прийшли до пам'яті і заговорили з насмішкою:

— Не підняв нас до сонця, злякався, як заєць боягуз. Хіба ти мужчина? Не варті ні ти, ні брат твій нашої любові. Ось підемо ми в море, спустимося в безодню і знову не дійдемо до кінця, не побачимо царя морського.

Образився Георгій, гнівно глянув на сестер чорними очима, важко заgrimів його меч об кам'яну підлогу. Але нічого не сказав князь і гордо вийшов.

Зажурився Петро. Довго думав про завтрашній день, про життя, яке було і яке буде, нахмуривши брови...

Запіріг наступного дня Петро коней у колісницю та й повіз сестер і брата до бурхливого моря. Підняв жезл, розступилася безодня, і помчалися вони в гли-

бини, де сяяв дивний палац. Не встигли вони багато проїхати, як з'явився невидимий для сестер Німфоліс в зеленому плащі і промовив:

— Петре, з нечистим наміром спустився ти в безодню. Наказую тобі повернутися, інакше всі загинете.

Нічого не відповів Петро, хльоснув бистрих коней. Сестри сміялися всю дорогу. І мчалися смільчаки все далі. Розгнівався цар безодні, вдарив тризубцем раз — і убив братів, вдарив другий раз — і убив сестер. Але не загинули вони. Випливли їх тіла, з'єдналися навіки в камені.

І люди побачили в морі скелі-близнята Адалари. Розповідають ці скелі про те, як сумно закінчилися спроби взяти щось силоміць від душі людської.

ПРО ПИСЬМЕНА НА КАМЕНІ ПОБЛИЗУ НІКІТИ

В невеликому грецькому селі Массандра, що лежало поблизу Нікити, жили колись сім братів і єдина сестра Марія. Вони рано осиротіли, самі вели своє господарство, жили дуже дружно і в усьому підкорялися найстаршому брату Костянтину. Всі юнаки, один в один, були високі, статні, міцні. Дуже любили вони свою сестру, яка в шістнадцять років стала надзвичайною красунею: струнка, з пишними золотистими косами, з білими прекрасними, мов перли, зубами.

Любили Марію і всі жителі за її веселу і привітну вдачу. Немало юнаків таємно зітхало за Марією. Проте вона нікому не віддавала переваги, була безтурботною і чистим дзвінким голосом співала собі, господарюючи та чекаючи братів з поля.

Але незабаром щасливе і спокійне життя Марії та її братів було порушене. Одного разу під вечір Марія пішла до джерела набрати води. Наповнивши глечик холодною вологою, вона попрямувала стежкою додому і раптом почула позаду кінський тупіт. Оглянувшись, дівчина побачила вершника — поваж-

ного, розкішно одягненого турка, який прохав у неї напитися. Подавши йому глечик, Марія стояла, опустивши голову, відчуваючи на собі важкий погляд вершника. Серце її стислося від тривожного передчуття. Дізнавшись, хто вона, турок пішов слідом за нею додому, де його прийняли брати з належною гостинністю.

Яке ж було здивування Костянтина, коли наступного дня гість — турецький паша — заявив, що він має намір відправити Марію в Стамбул.

— Для чого? — запитав Костянтин.

Паша чванливо відповів:

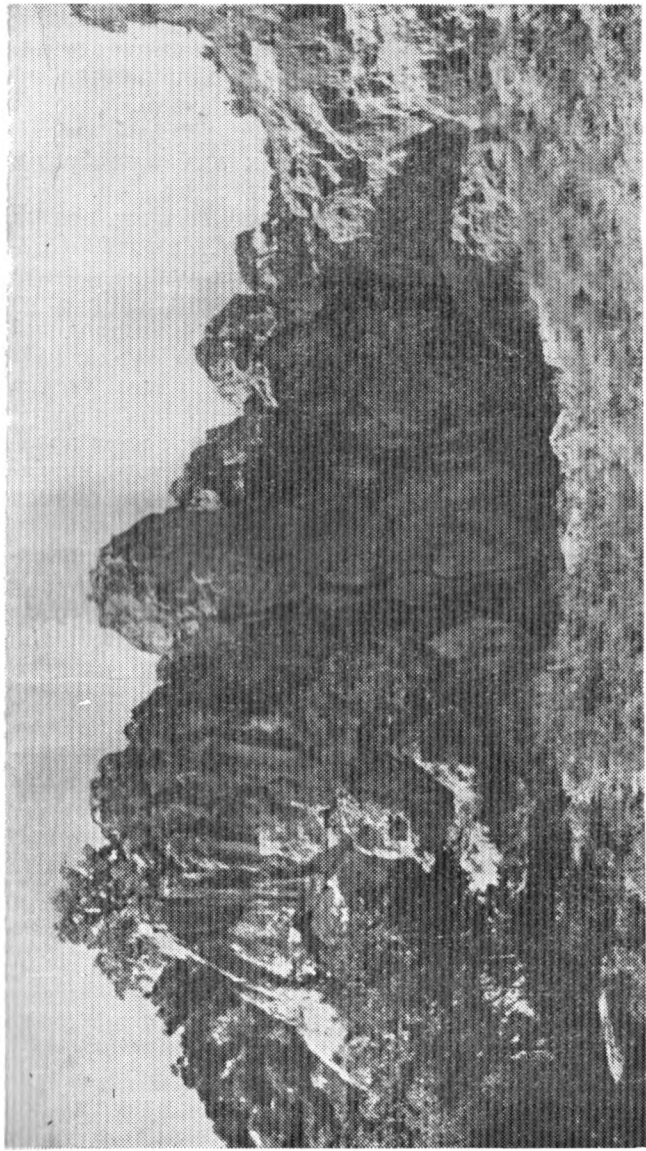
— Султан виявляє вам честь, бажаючи прийняти сестру вашу в свій гарем. Наш повелитель усіх вас нагородить.

Обурений Костянтин вихопив кинджал, всадив його турку в груди і вибіг надвір. Тут він розповів братам і односельчанам про свою розправу над пашею. Порадившись, всі вирішили: брати і Марія повинні заховатися в горах. Якщо буде потрібно, молодь прийде їм на допомогу. Того ж дня сім'я перейшла до підніжжя скелі, в глухе місце, куди, здавалось, і птиця не залітала. Щоб ще краще укріпити це місце, брати з допомогою односельчан викопали глибокий рів і обклали своє сховище товстою кам'яною стіною.

Через кілька днів турки дізналися про вбивство в Массандрі паші, посланого в Крим для поповнення султанського гарему молодими красунями. Вони направили в селище загін яничар, щоб схопити винуватих і доставити їх в Кафу. Дізнались про це жителі Массандри і поспішили піти в ліси, а молодь, здатна носити зброю, приєдналася до семи братів.

Кілька татар, добре знайомих з місцевістю, вказали туркам, де ховались брати. Незабаром яничари підійшли до укріплення. На пропозицію начальника загону здатися і видати Марію брати і їх товариші відповіли градом каміння і стріл. Яничари почали стріляти з рушниць, але кулі поки що не попадали в обложених, що були прикриті стіною.

Костянтин бачив, що сили нерівні. Але брати

«... вони вибігла на вершину скелі і почала проклинати турків. Вороги були вражені появою цієї надзвичайно вродливої дівчини. Начальник яничар наказав схопити її. Але раніше ніж чужа рука доторкнулась її одягу, Марія лежала мертва біля підніжжя скелі...»

вирішили захищати Марію і своє життя до останнього подиху. Молодь поклялася битися разом з ними.

Турки готувалися до приступу. Оголивши шаблі, греки чекали ворогів. Костянтин підізвав Марію і сказав їй, щоб вона заховалася в надійному місці. Дівчина, плачучи, обнімаючи своїх любимох братів просила, щоб їй дозволили залишитися з усіма.

В цей час яничари з дикими криками кинулися на приступ і намагалися вилізти на стіну. Захисники рубали, кололи їх і скидали в рів. Та ось один із братів мертвий упав на камені, ось над другим заніс свою криву шаблю величезний яничар, але наймолодший брат, ще хлопчик, мов кішка, кинувся на турка, всадив йому кинджал в груди, і обидва покотилися в рів.

Турки відступили. З невеликої гармати вони почали бити по укріпленню. Тоді оточені, розуміючи, що загибель неминуча, пішли на вилазку. Хоробро билися вони доти, поки не загинули всі.

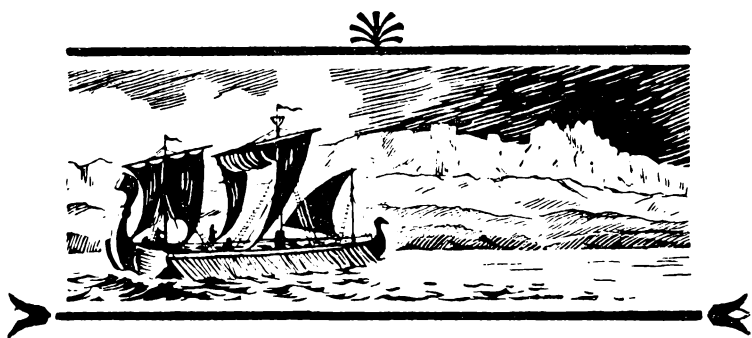
Останнім упав Костянтин. З грудей Марії вирвався страшний крик, вона вибігла на вершину скелі і почала проклинати турків.

Вороги були вражені появою цієї надзвичайно вродливої дівчини. Начальник яничар наказав схопити її. Але раніше ніж чужа рука доторкнулась її одягу, Марія лежала мертва біля підніжжя скелі...

Минули роки, і жителі села таємно описали подвиг семи братів і їх сестри на скелі — там, де все це трапилось. А щоб вороги — татари і турки — не дізналися, про що розповідається в написі, вони вжили свої давні знаки письма. Багато вчених намагалися відгадати письмена на камені, але даремно.

А запитали б народ — і народ все розкрив би...

ЯК ВИНИКЛА ЯЛТА

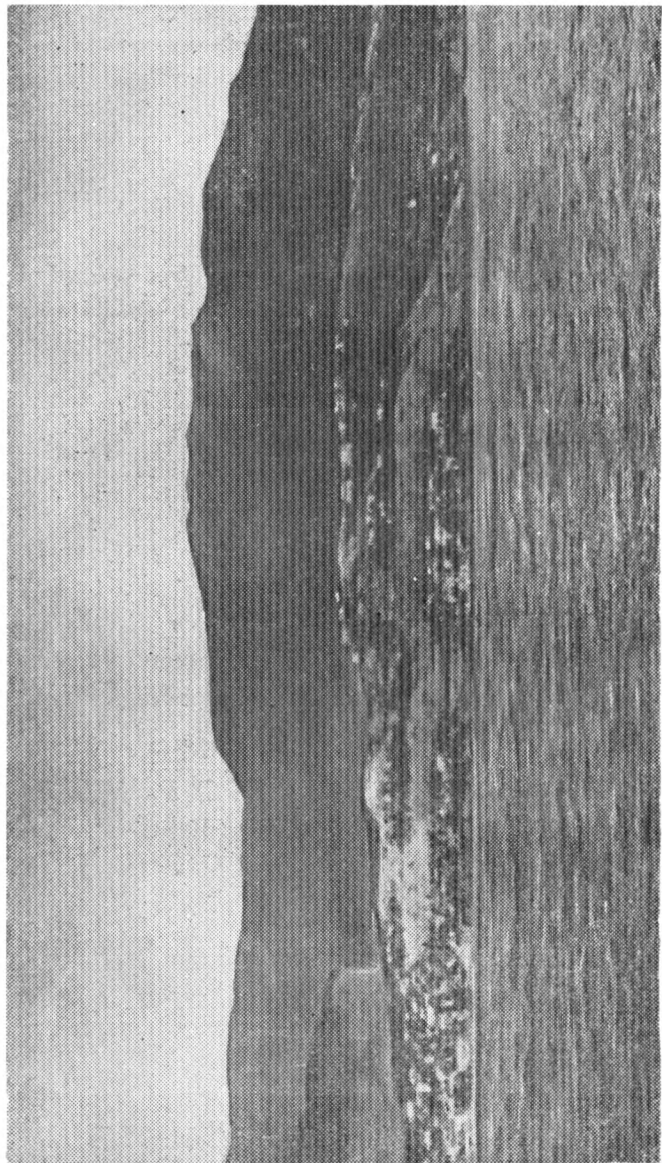
Чи було так, чи ні, але розказують, що в далекі часи пливли по Чорному морі кораблі греків із Константинополя, щоб знайти для себе нові плодородні землі. Пливли довго і ось-ось повинні були вже побачити берег. Але його все не було і не було, тому що зигзагами йшла дорога мандрівників. Недаремно в давнину називали Чорне море Понтос Аксінос — Негостинним морем. Грізно кидало воно судна по хвилях. Вибились мандрівники із сил, борючись із стихією, і чекали загибелі в темносвинцевих водах.

Нарешті буря стихла. Але густий туман заволів горизонт і все небо. Куди пливти?

Довго блукали по морю люди. Закінчилися запаси питної води, їжі, і мореплавці чекали смерті від голоду та спраги.

Мандрівники втратили надію побачити будь-яку землю. Але одного ранку смуга туману почала розсіюватися, виглянуло сонце, і зовсім поблизу греки побачили зелений берег і гори.

— Ялос! Ялос! Берег! Берег!—закричав вахтовий, і всі на кораблі радісно привітали землю.

«...Але одного ранку смуга туману почала розсіюватися, виглянуло сонце, і зовсім поблизу
реки побачили зелений берег і гори. — Ялос! Ялос! Берег! Берег! — закричали вахтовий...»

— Ялос! Ялос!

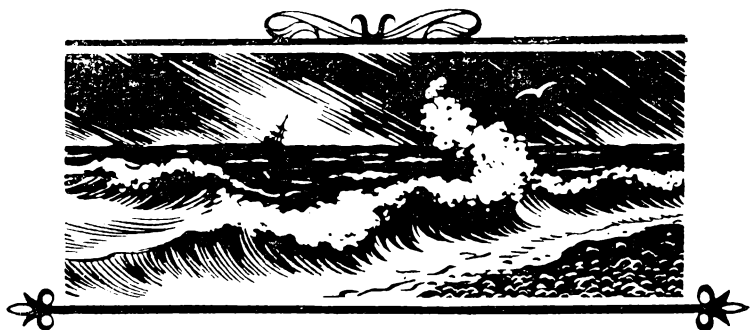
То була прекрасна Тавріда.

З новими силами взялись мандрівники гребти і незабаром причалили до берега.

На благодатній землі греки, по сусідству з місцевими жителями, заснували поселення і назвали його найдорожчим для себе словом «Ялос» — берег.

Так виникла Ялта — прибережне селище — і її назва.

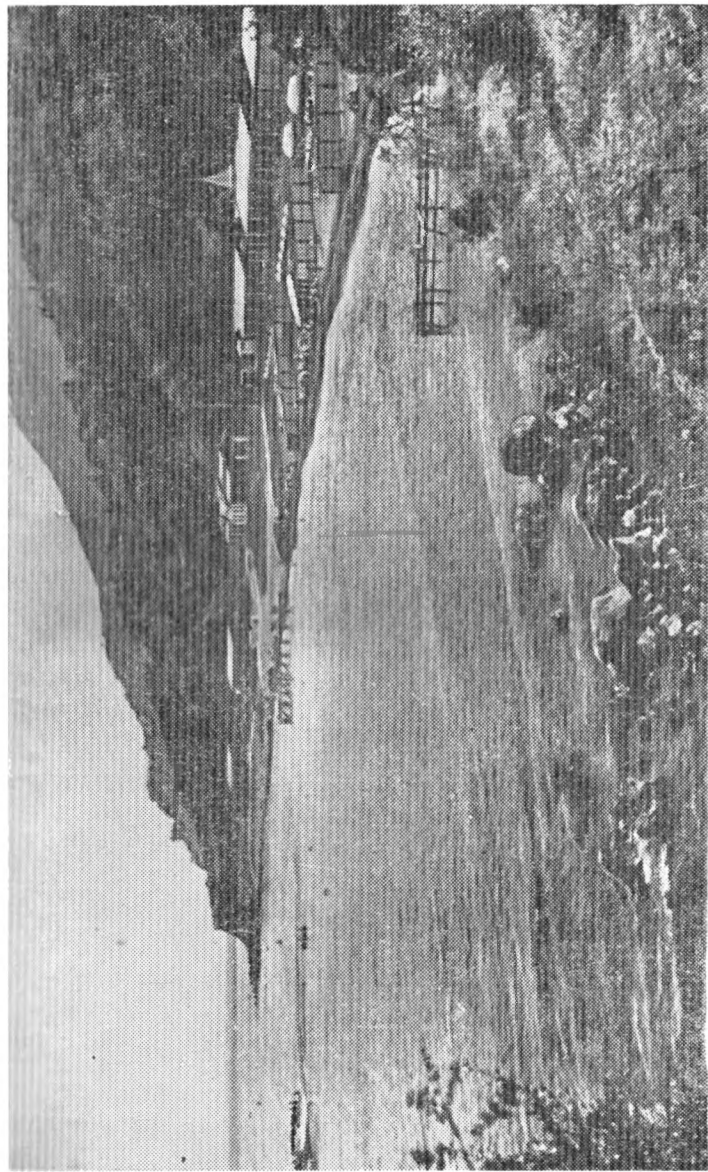
ПРО ЗОЛОТИЙ ПЛЯЖ

Жив колись у Ялті турецький правитель всієї округи Амет-ага. Жорстокішого гнобителя не зустрічали ще жителі Південного берега. Найбільшою насолодою для аги було знущання над старими людьми. Ще дужче від аги лютувала зла, ненаситна його жінка Ходжава, що діяла спільно з сином своїм, якого за жорстокість прозвали Делі-балта, тобто скажена сокира.

Зла Ходжава безперервно підмовляла чоловіка і сина чинити насильства над беззахисними жителями Ялти та її околиць, грабувати нещасних убогих людей. Жодна монета не могла захватитися від жадібних очей аги, його жінки і сина.

Так багатіла сім'я на нещасті і сльозах людей. Незабаром сундуки лютої Ходжави були наповнені золотими і срібними монетами, браслетами, янтарем, дорогими тканинами.

Але прийшов кінець пануванню турків у Криму. Амет-ага, Ходжава і їх син Делі-балта поспішно покидали кримські береги. Ходжава перенесла всі сун-

«...З того часу берег біля Ореанди почав називатися Золотим пляжем».

дуки на судно, готове відпливти в Синоп. Вслід їм неслися прокляття дочиста пограбованих людей.

Коли судно, навантажене різним добром, вийшло у відкрите море, піднялася буря. Вітер і хвилі кидали судно, як горіхову шкарлупу. Зламався руль, вітер порвав паруси, корабель почав тонути. Жителі Ялти стояли на березі і дивилися на море, яке карало гнобителів народу.

Біля Ореанди, поблизу Ялти, судно було розтрощене і його уламки викинуло на берег. Зла Ходжава, її чоловік і син каменем пішли на дно під вагою зашитих у їх одяг золотих монет.

Прибіг народ в Ореанду, і всі побачили, що піщаний берег всіяний золотими і срібними речами.

— Дивіться, весь пляж золотий! — кричали діти. Люди збирали багатства і ділили між собою.

З того часу берег біля Ореанди почав називатися Золотим пляжем.

Кажуть, що навіть тепер, під час сильних бур на Чорному морі, хвилі продовжують викидати на цей пляж чудове золото, воно світиться і переливається сонячними бликами в дрібній гальці...

ПРО РУСАЛКУ І ФОНТАН БІЛЯ МІСХОРА

Вдуже давні часи, коли Південний берег Криму був під владою турецького султана, жив у селі Місхор скромний трудівник Абій-ака. Жив він у хатині поблизу моря і невтомно працював на своєму маленькому винограднику. Хорошою славою і повагою користувався старий Абій-ака у всіх односельчан.

Дбайливо доглядав Абій-ака за своїми днями на баштані, за лозами на винограднику, за персиками і яблунами в саду, оберігаючи їх від весняних морозів і туманів, від прожерливих гусениць і хвороб. Але найніжніше плекав він свою єдину дочку, чорнооку Арзи. Стрункий і гнучкий стан був у Арзи, немов лоза виноградна, сорок тонких кісок збігали по плечах її аж до колін, неначе сорок струменів води в гірській річці, блискучі великі очі були чорні, як зоряне небо над квітучою яблунею, рожеві уста червоніли, немов дві стиглі вишні, а ніжні щоки рум'янилися, мов бархатні персики.

Всі милувалися чарівною Арзи. Але найуважніше придивлявся до неї хитрий Алі-баба. Старий загубив спокій відтоді, як вперше побачив її біля фонтана на березі моря, коли вона набирала воду в глечик.

Алі-баба був господарем фелюги зі строкатими парусами, яка приходила часто із-за моря з турецького берега в Місхор з товарами. Не любили купця: спритно він умів обманути при купівлі і продажу. Розповідали ще, що старий турок підстерігає красивих дівчат, краде їх і продає у Стамбулі в гареми турецьких правителів. Моторошно робилось красуні Арзи, коли вона відчувала на собі пильний погляд Алі-баби.

Час ішов, дівчина красивішала з кожним днем. Весело допомагала вона матері в роботі, срібlistий сміх її дзвенів на винограднику, з піснею спускалася вона до свого любимого фонтана. Довго сиділа вона там, дивлячись, як хвилі набігають на берег і забавляються різнокольоровими камінцями.

Багато місхорських женихів прислали старостів до Абій-аки, але посміювався старий і ховалася Арзи. Не могла вона забути веселого хлопця з далекого села, якого зустріла одного разу біля прибережного фонтана. Про нього і думала вона не раз, сидячи на березі моря. І ось настав день, коли хлопець прислав старостів до Арзи. Похитав головою Абій-ака, жалко було йому віддавати дочку в чуже село, плакала мати. Але не відмовили вони старостам.

Прийшла весна, цвіли дерева біля хатини Абій-аки, а ще пишніше цвіла Арзи, готуючись до весілля. Лише одне засмучувало її: близька розлука з батьком та матір'ю, з рідним селом, з подругами, з любим фонтаном біля берега моря.

Весело святкувало село Місхор весілля красуні Арзи. Навіть із сусідніх сіл прийшло чимало гостей на свято. Молодь співала, сміялася, гралася. Але Арзи була зажурена.

Ось на берег спустився вечір, біля села загравав на дуду пастух, що повертався з стадом. Арзи тихенько вийшла з хатини — вона хотіла востаннє побачити улюблене море, попрощатися з дорогим фонтаном.

Взяла Арзи глечик і спустилася до фонтана. Біля самих морських хвиль сіла вона і задумалася, пригадуючи дні дитинства.

Не знала дівчина, що за нею стежать очі чужих людей, які заховалися в прибережних куцах.

«...Не знала дівчина, що за нею стежать очі чужих людей, які заховалися в прибережних кущах».

Посидівши, Арзи підійшла до фонтана, нагнулася і підставила глечик під жолобок...

Раптом почувся легкий стрибок, і дві чіпкі руки обхопили бідну дівчину. Крик відчаю вирвався з грудей Арзи, але інші руки закрили їй рот, накинули плащ на голову, скрутили її так, що вона ледве дихала. Підхопили бандити дорогоцінну здобич і на чолі з Алі-бабою кинулися до човна.

Втішався жадібний Алі-баба, сподіваючись одержати за красуню великі гроші.

Коли батько, жених Арзи і гості прибігли на берег, фелюга вже мчалася до Стамбула... Всі тужили за нещасливою Арзи. Любимий її фонтан почав давати все менше води і нарешті висох.

...Не встиг Алі-баба вивести Арзи на невольничий ринок в Стамбул, як з'явилися євнухи самого султана і забрали красуню в гарем. За Арзи Алі-баба одержав стільки золотих монет, скільки було потрібно, щоб викласти ними ложе його величності...

Ламала руки Арзи, ридаючи, не знаходячи собі місця в гаремі, цураючись жінок, рабниць, євнухів. Народила вона хлопчика, але це не принесло полегшення її серцю. Рівно через рік з того дня, коли її схопили руки бандитів на далекому кримському березі біля любимого фонтана, піднялася Арзи з хлопчиком на башту султанського сералю і кинулася в безодню Босфора.

Того ж вечора печальна русалка з дитиною підпливла вперше до фонтана край берега Місхора.

Відтоді раз на рік, в той день, коли була схоплена Арзи, фонтан струмував сильніше, в цей час з тихих хвиль з'являлася русалка з дитиною на руках. Вона підходила до фонтана, жадібно пила воду, гралася з струменем, змочувала руки і волосся, лагідно гладила камені, сиділа на березі, задумливо вглядалась в морський простір, дивилась на рідне село. А потім, тихо опустившись у хвилі морські, зникала до наступного року...

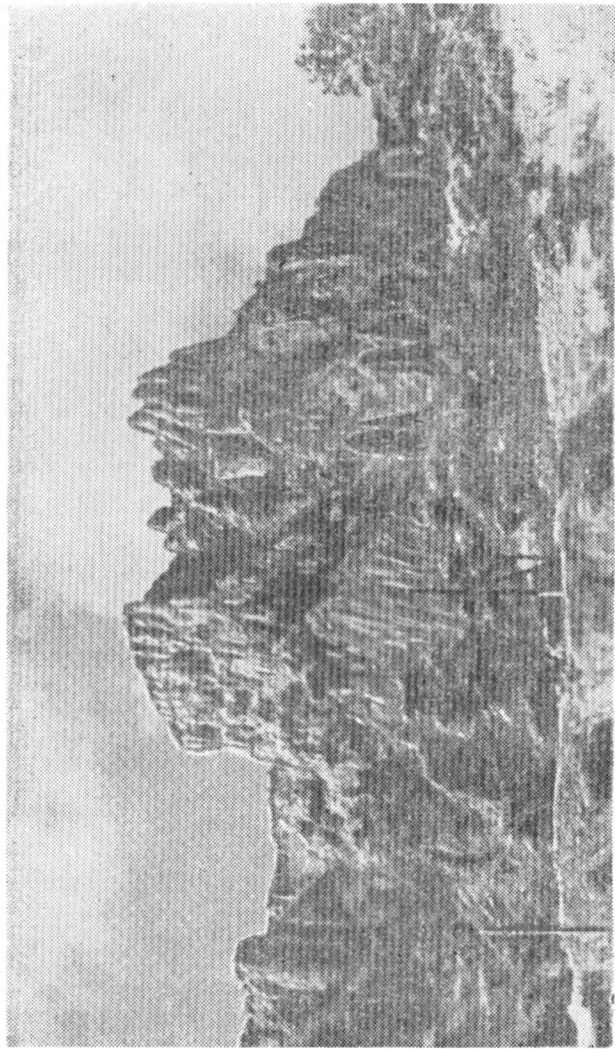
ПРО ДЖЕРЕЛО ПІД АЙ-ПЕТРІ

Між Алупкою і Місхором на березі гірської річки Хаста-баш в давні часи доживали свій вік дід і баба. Хатина їх валилася, та й не дивно: адже дідові сповнилося дев'яносто років, бабі вісімдесят, а діти їх роз'їхалися по світу шукати щастя. Маленький город і садочок ледве-ледве могли їх прогодувати.

Відчув дід наближення смерті. Мучила і його і бабу єдина думка: де взяти грошей на похорон? Вирішив дід піти кілька разів у гори, в ліс, набрати там хмизу, продати його на базарі в Алупці і купити домовину та все необхідне для похорону.

На другий день підперезався дід вірьовкою, заткнув за пояс сокиру і, важко спираючись на кизилону палицю, пішов у гори. Подовгу і часто відпочивав, поки дійшов до підніжжя Ай-Петрі, де було чимало повалених дерев та сухого гілля. Нарубавши велику п'язанку дров, дід, кречучи і спотикаючись, пошкандибає униз.

Дійшов він до одного з джерел, які дають початок річці Хаста-баш. Сонце стояло в зеніті, спека і втома зовсім знесли старого. Він вирішив відпочити і, скинувши дрова на землю, жадібно почав пи-

«...Подовгу і часто відпочивав, поки дійшов до підніжжя Ай-Петрі...»

ти. Після цього йому дуже захотілося спати, і, прихилившись спиною до сосни, старий заснув.

Коли він прокинувся, то побачив, що сонце зайшло — день закінчився. Дід легко підняв в'язанку і швидко пішов з гори, мало не пританцьовуючи і за звичкою розмовляючи з самим собою:

— Мало дров узяв, діду, дуже легка ноша, треба разів у два більше.

Тимчасом баба вирішила піти в ліс на розшуки старого. Коли вона побачила людину з в'язанкою, то не впізнала в ній свого чоловіка і запитала:

— Чи не зустрічав ти, парубче, в лісі мого старого?

— Та що ти, стара, — відповів їй дід, — осліпла чи що: свого чоловіка не впізнала!

— Не насміхайся, сину, з старої, і ти колись будеш старим. І мій чоловік років сімдесят тому був таким, як ти.

І зрозумів тоді старий, що напився він води із джерела молодості, про яке розповідав йому дід, але місцезнаходження якого точно ніхто не знав.

Старий розповів про все дружині. Та, звичайно, негайно захотіла напитися тієї ж водиці. Чоловік пояснив їй, як знайти джерело, і швидко пішов додому. Він раптом згадав, що багато років уже не лагодив тину навколо саду і городу, що зламана фіртка і що взагалі багато справ потребують сильних рук і хазяйського ока.

Захопившись роботою, він не помітив, як настала ніч. Лише тоді, коли зовсім стемніло, згадав, що баби нема. Бігцем кинувся дід у гори. За кілька хвилин він пробіг такий шлях, на який вранці затратив кілька годин. Але біля джерела старої не було.

Довго розшукував він дружину. Уже й втратив надію знайти, коли раптом почув, що в кущах плаче дитина. Він узяв немовля на руки і пішов додому. Надзвичайно здивувався дід, побачивши, що дитина на його руках закутана в лахміття його старої...

Зрозумів дід, що стара з властивою жінкам жадібністю до молодості випила занадто багато води з чудодійного джерела під горою Ай-Петрі.

РУІНИ ФОРТЕЦІ НА ХРЕСТОВІЙ ГОРІ

В далекі часи в Криму жило два племені. Народ, який населяв узбережжя, займався розведенням садів, збирав фрукти та ягоди і ловив рибу в морі. Люди, що проживали всередині країни, в лісах, займалися полюванням на диких цапів і оленів та скотарством.

Не було згоди між береговими і лісовими людьми. Часто точилися між ними війни. Розорялися і спалювалися села, багатьох жителів вбивали або забирали в полон.

У війнах частіше перемагали лісовики. Загартовані на полюванні, вони були сміливі, енергійні, проворні і жорстокі. А люди берегові, землероби, гірше володіли зброєю, не звикли до воєнних хитрощів.

Правитель лісових жителів мав сина-наслідника, сміливого душею і наполегливого юнака. Хлопець ще не знав кохання, та й не було в їх країні дівчини, гідної його. Він жадібно слухав розповіді про чужоземних красунь.

У юнака був вихователь-невільник. Він навчив багато чого молодого наслідника: стріляти з лука,

метати із пращі, стрибати, бігати. Любив вихователь свого учня і розповідав йому про життя інших народів, про їх витязів і дівчат. Розповідав, що у правителя берегового народу є дочка, дівчина такої вроди, що солов'ї в тому краю співають лише про неї. Не раз таємно викликав юнак невільників, які бачили красуню, і розпитував про її вроду.

Наслухавшись розповідей про красуню, юнак запалав такою любов'ю до тієї дівчини, що весь час думав про неї. Все перестало радувати його: полювання, військові ігри, змагання, веселі гулянки, розповіді старих воїнів про походи і перемоги та інші розваги. Юнак зробився похмурий, мовчазний, не їв, не спав ночами, сумуючи за далекою красунею. Він висох так, що зробився схожий на свою тінь.

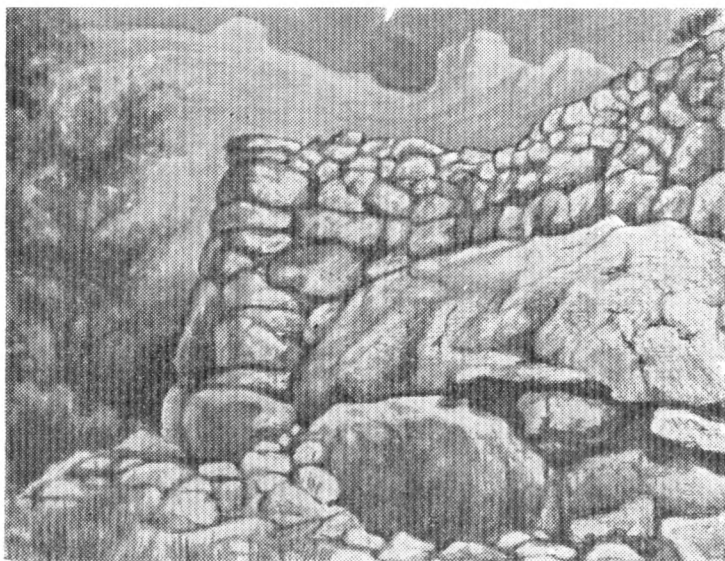
Занепокоївся старий батько юнака, бачачи, щолюбимий син так змінився. Наполегливо допитувався про причину його журби, але юнак мовчав. Старий кликав чарівників, жреців, але ніхто з них не міг вилікувати юнака.

Звелів правитель верховному жрецю за всяку ціну дізнатися про причину скорботи сина. Жрець почав стежити невідступно за кожним кроком і зітханням юнака, але нічого не міг помітити. Нарешті, одного разу, коли юнак задрімав, жрець тихо підкрався до нього, приклав вухо до вуст, що шептали, і почув: «О Зехра, Зехра» і слова великої любові й печалі.

Довго думали правитель і жреці, про кого шепотів закоханий, але так і не здогадалися. Не знайшлося в їх країні дівчини з таким ім'ям. І ось один із невільників сказав, що Зехра живе по той бік гір. Інші полонені підтвердили, що у правителя берегової країни є дочка Зехра.

Тривога і печаль старого батька змінилися страшним гнівом, бо одна згадка про ненависного сусіда приводила його в лють.

Він побачив у коханні юнака зраду батьковій племені і заборонив йому навіть думати про прокляту чужоземку — дочку споконвічного ворога, погрожував батьківським прокляттям. Але тверде серце юнака не злякалося батькової погрози. Він вирішив утік-

*«...І височать відтоді руїни фортеці на Хрестовій горі,
як пам'ятник людської жорстокості і безглуздой ворожнечі».*

ти із рідної країни і пробратися до берегових людей, щоб хоч раз глянути на свою кохану і втішити свою душу.

Довго роздумував юнак, як обдурити батька, але нічого не придумав. Допоміг йому вихователь. Він дістав одержу пастуха і однієї темної грозової ночі прокрався з переодягненим юнаком повз сторожу. Всю ніч вони бігли лісовими хашами, скелями, без дорог і стежок і на світанку піднялися на пустинну вершину хребта. Тут втікачі сховалися в печері. Наступної ночі вони спустилися в ліси південного схилу до прибережних сіл.

Як не важко було втікти з батьківського дому, як не важко було пробиратися через гору і дрімучі ліси, але побачити красуню-дочку правителя берегової країни було ще важче. Всі спроби юнака пробратися в палац закінчувалися невдачею. Нарешті втікачі придумали таку хитрість. Розу-

чивши багато пісень берегової країни і переодягнувшись мандруючими жебраками, вони почали щодня співати біля палацу правителя, вихваляючи його мудрість. Довго співали вони даремно, але чарівний голос молодого співця нарешті зробив своє: красуня попросила батька впустити співців у її кімнати. Коли юнак вперше побачив ту, про яку мріяв безсонними ночами, через кого покинув батька і рідну країну, то довго не міг опам'ятатися, врода дівчини незмірно перевершувала всі його уявлення.

Красуня звернула увагу, що молодий жебрак не тільки має дзвінкий голос, але й прекрасний на вроду, що в нього гарячі сміливі очі, а під лахміттям — сильне гнучке тіло.

Поступово юнак почав не лише співати, а й брати участь у змаганнях, в стрільбі з лука, киданні списа, боротьбі і верховій їзді. Ніхто із місцевих юнаків не міг з ним зрівнятися силою, влучністю і мужністю.

Минуло багато днів, тижнів, місяців, і закохані відкрили одне одному свої серця. Безмежне було їх щастя, коли батько красуні погодився на їх шлюб. Щасливий був і правитель, коли Зехра подарувала йому золотоволосого внука.

Тимчасом володар гірської лісової країни після даремних розшуків, після катування і страти сторожів вирішив, що його син загинув. Він бажав, щоб юнак краще вмер, ніж став коханим ненависної чужоземки. Та ось до нього дійшла чутка, що у ворожій країні якийсь прийшлий одружився на дочці правителя, що в них народився син. В душу старого запала підозра. Він послав лазутчиків у берегову країну. Безмежна лютість охопила його, коли він дізнався про все.

Вирішив він знищити сина і все берегове плем'я. Зібрав величезне військо і вирушив у похід. Сім літ і сім зим тривала війна. Лилися ріки крові, повітря було наповнене свистом стріл, земля дрижала під копитами коней. Запеклий був натиск лютих нападників. Мужньо захищали свою землю, хатини, жінок, дітей і стариків берегові жителі.

Зять правителя берегової країни, наче лев, кидав-

ся вперед, ведучи в бій воїнів. Його зброя приносила перемогу.

Але не завжди і не скрізь він міг бути попереду, а там, де його не було, війська терпіли поразку.

Трапилось так, що молодий витязь з добірним загоном кинувся на ворогів, сіючи в їх рядах смерть, і проник далеко вглиб ворожого табору, намагаючись добратись до свого батька. Але тут його загін оточили лісовики. Стійко бився загін, але витязь був убитий каменем, який влучно пустив із пращі його батько. Загинули і всі воїни загону.

Жах охопив прибережних жителів, і вони перестали чинити опір. Небагато з них потрапили в рабство, основна маса була знищена, міста, села і храми — зруйновані, квітучий берег перетворився в похмуру пустелю.

Довго захищався у своєму палаці, на місці нинішньої Алушти, правитель берегової країни. Не могли вороги взяти палац. І, щоб знищити його, вони почали з вершини Ай-Петрі звалювати величезні брили, які з страшною силою котилися вниз і руйнували палац.

Старий правитель, бачачи неминучу загибель, вирішив з дочкою і внуком рятуватися через потайний хід у фортецю на Хрестовій горі. Ледве вони піднялися підземним ходом у фортецю і, жахаючись, побачили, що вона також зруйнована і завалена уламками скель. Вороги не могли знайти втікачів там, але і втікачі не могли вибратися з кам'яної пастки і після довгих страждань та мук вмерли тут від голоду.

І височать відтоді руїни фортеці на Хрестовій горі, як пам'ятник людської жорстокості і безглуздої ворожнечі.

ПТАХ ЩАСТЯ З СОКОЛИНОЇ СКЕЛІ

Зустрілися два сусіди: бідний і багатий.

— Чому ти такий засмучений? — питає багатий бідного.

— А чого ж мені веселитися? — каже бідний. — Щастя ні на що в мене нема. Кажуть, є на світі справедливість, але, видно, не для бідняків! Тобі багатство само в руки лізе, хоча ти в торгівлі без кінця людей обдурюєш, а мені досталося дітей багато і мало прибутку. Багаті мають сади і виноградники в долинах, води там багато і врожаї великі, а мені, бідняку, відвели ділянку на горбі, під самою Соколиною скелею, що біля Ай-Петрі. Ось і б'юсь, як риба об лід. Навколо чагарники, каміння, що там буде рости? Діти мої рідко коли шматок хліба бачать. Нема у мене щастя.

— Звідки ти щастя чекаєш? — питає багач. — Щастя треба самому добути. Ти не чув, як бувало люди розповідали, ніби на Соколиній скелі є печера, а в ній птах живе, який щастя приносить. Як жар палає! Спіймай його, і щастя буде твоє. Тільки, — продовжував багатий, — не дається птах легко. Ба-

гато, багато людей пробували піймати Птаха Щастя, та самі назавжди в печері залишалися, дуже там глибоко і страшно.

З того дня, як поговорив бідняк з багатцем, не стало спокою бідняку. Все з рук валиться: Птах Щастя на думці. Одного разу взяв він канат, мішок, довгу палицю і поліз на скелю.

Ой, і трудно ж було лізти! Ожиною все заросло, держи-деревом, колючки в тіло впиваються. А як на саму верхівку почав дряпатись, то зовсім біда ви-йшла: на два кроки підніметься, а чотири назад повзе. Добре, що в руках була товста палиця, а то ніколи не піднявся б на Соколину скелю.

Ось під самісіньким верхом і печера. Сів бідняк біля її краю, покурив, відпочив трохи. Вліз він у печеру, а в ній — прірва починається, стіни стрімкі, як у колодязя, і дна не видно.

Обв'язав себе смільчак канатом, один кінець до кореня дерева прикріпив і почав спускатися. Спустився трохи, та раптом подув із дна печери сильний вітер і мало не викинув бідняка наверх. Але той уперся ногами в стіни і давай далі, вниз лізти. Ще трохи спустився, почали птахи крилами бити його. Але і вони не зупинили бідняка.

Ліз і ліз бідняк униз. Цілий день ліз. В печері темно, хоч око виколи. Ось ніби дно печери, а збоку дірка, пролізти можна. Стомився бідняк, а дуже хочеться йому Птаха Щастя піймати. Проліз іще в одну дірку, і тут зненацька незвичайне світло вдарило йому в вічі. Закрився рукою бідняк і тремтить весь.

«Ось він де, Птах Щастя, — думає, — як би не втік!»

Проліз ще трохи, почав підкрадатися до Птаха Щастя. А птаху нікуди дітися: забився у куток і пищить. Зняв бідняк шапку з голови, накрив птаха і — в мішок. Давай назад карабкатися. Довго піднімався він, змучився весь, але, нарешті, вибрався наверх, покурив і побіг додому. Дома жінку і дітей мало не до смерті налякав, коли побачили вони його без шапки, обдертого. Заплакала жінка.

— Що ти наробив? Одні штани в тебе були, і від тих лахміття залишилося!

— Не плач, жінко, — каже бідняк, — що там штани! Я Птаха Щастя піймав, тепер заживемо!

Поїв бідняк каші і почав для Птаха Щастя клітку майструвати. Робить клітку і думає, як би це від Птаха як найбільше щастя взяти. Довго думав і вирішив його продати. Колись він чув, що хан у Бахчисараї за всякі диковинки великі гроші платить.

— Піду продам хану Птаха Щастя, — сказав бідняк, — хан дасть багато золота, ото й розбагатіємо!

Посадив бідняк пташку в клітку і поки мішком накривав її, ледве не осліпли жінка і діти — так світло стало в хатині.

Пішов він у Бахчисарай. Довго йшов, нарешті добрався. Розпитав, як дійти в палац. Але сторожа не пустила бідняка до хана. Та не встиг він сказати, з чим прийшов, як перед ним відкрили не тільки хвіртку, а й головний хід, як для дорогого гостя. Переступив поріг бідняк і подумав: «Ось де щастя починається!»

Потрапив він у ханські покої. Товстопузий хан поважно сидить на подушках, а навкруги міністри стоять.

— Правда, що ти мені приніс Птаха Щастя? — питає хан.

— Правда, повелителю мій, ось він! — і бідняк показав на клітку.

— А ну, покажи, — наказав хан.

Зняв бідняк мішок з клітки. Як бризне від птаха сяючим світлом і пекучим жаром... Міністри всі на підлогу попадали, а хан подушкою закрився.

— Швидше, швидше закривай клітку! — кричить хан.

Закрив бідняк клітку мішком. Поглядають міністри з підлоги, а хан питає:

— Ей, ти, бісів сину, добре закрив?

— Добре, повелителю мій, — відповідає бідняк.

Виліз хан з-під подушки, сміється:—

— Оце так птах! А можеш ти ще такого піймати?

Не злякався бідняк.

— Що ж, — каже, — важко, але можна.

— От я подумаю, як нагородити тебе за подарунок по-ханськи. А поки що здай птаха моєму першому міністру.

Віддав бідняк те, що дістав з такими труднощами. Щедро нагородив його хан: велів зрубати йому голову з пліч, щоб смільчак ще кому-небудь не піймав птаха, який приносить щастя.

СКЕЛІ ДИВО, МОНАХ І КІШКА В СІМЕЇЗІ

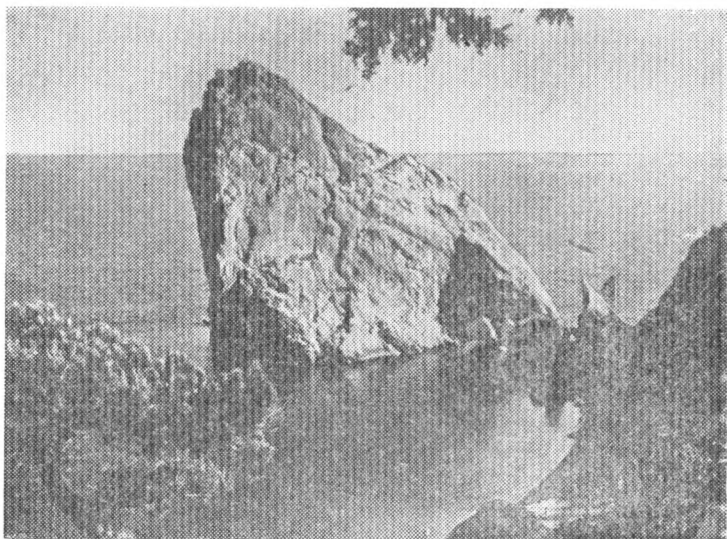
Вті далекі часи Південний берег був вкритий дрімучим лісом, але селища вже з'єднувалися вузькими стежинками.

Серед безлюдних скель Сімеїзу з'явився монах. Довго не знали, хто він. Однак чутка розповсюдилася про його життя. Похитали люди головами: багато жахливого було занесено в книгу життя цього чоловіка.

Нешадний і жорстокий воїн, він довгі роки вогнем і мечем спустошував численні країни, руйнував міста, палив селища, устилаючи свій шлях трупами беззахисних дідів, жінок, дітей. А особливо багато на його совісті було дівчат: він захоплював їх і собі на втіху і для продажу в неволю.

Жахливі примари довго мучили цю людину. Жертви злодіянь виринали перед ним, благаючи про помсту.

І вирішив цей злочинець спокутувати вину перед своїми жертвами. Розшукав він у скелях Сімеїзу печеру і поселився в ній. Харчувався лише дикими плодами, а інколи дозволяв собі з'їсти трішки риби, яку ловив

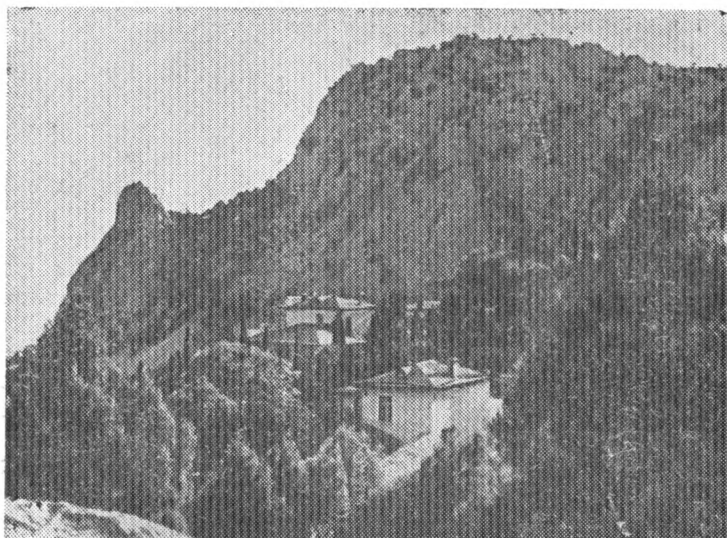
*«...І як покарання, перетворили всіх трьох в камінь...
І з того часу стоїть біля моря скеля Диво, не спускає
погляду з неї скеля Монах...»*

у морі. Мав надію, що виснажить себе постом так, що не матиме сил для згадок.

Минуло багато років. Зрештою люди забули про минуле пустельника. Нове покоління знало його як людину бездоганну. Серед народу він набув слави мудрого. Пастухам, які інколи зустрічали монаха, здавалося, ніби навколо його голови сяяло сяйво. А це вважалося ознакою надзвичайної праведності.

Люди не часто підходили до печери монаха: не любив він людей, бо нагадували вони йому про минуле.

Протягом довгих років самотності багато що з минулого старий, нарешті, і сам забув. Забув і почав вважати, що він живе в печері все життя, і що ніколи ніяких злочинів він не робив, а значить і каятися перед людьми не повинен. Проїнявся він гордощами великими і почав дивитися на людей, як

«...а за ними, ніби стереже їх, гора Кішка».

на істоти нижчі, порочні, не рівня йому, праведнику.

Диявол і злий дух не могли спокійно терпіти таку незаслужену славу монаха. Адже він був їм рівня — грабіжник і вбивця. Вони не гірші за нього, але їх презирають, а його величають! Прикро їм стало.

І почали вони шукати хоч яку-небудь колишню звичку чи схильність у старого. Не могли знайти: далеко сховав він свою пожадливість, жорстокість, розбещеність. Довго думали вони, як же підступити до його душі. І придумали.

Обернувся диявол кішкою. Темної непогожої ночі почав дряпатись в двері печери пустельника і жалібно нявкати. Зглянувся старий, пустив кішку в тепло. І прижилася кішка в печері. Вдень спала, вночі мишей ловила, а ввечері біля вогнища пісні свої муркотіла. Малювалися в цих піснях монаху картини тихого життя біля домашнього вогнища серед дітей

і близьких. Розлютувався він: в його жорстокому серці ніколи раніше не було місця для таких людських радощів. Ненависні вони були йому і тепер. Схопив старий кішку за хвіст і викинув з печери...

Зареготали диявол і злий дух від задоволення: змусили монаха показати свою справжню душу.

Настала черга злого духа. Зробився він гарною дівчиною. І коли одного разу старий закинув сіті в море, щоб наловити риби, злий дух шмигонув у них. Витяг монах сіті на берег, а там не риба, а дівчина, ледь прикрита рештками одягу. Лежить з заплющеними очима, свіжа, приваблива, спокуслива. Здивувався старий: оце так чудо! Кинувся до неї, почав приводити її до пам'яті. Зітхнула красуня, розплющила очі, ласкаво подивилася на монаха. Посміхнувся він до дівчини, присів біля неї. Хотів розпитати, хто вона і як потрапила в сіті. А дівчина поклала руки на його плечі і міцно-міцно поцілувала в губи. Прокинулося в монаха минуле, жадібно притягнув він красуню до себе...

Зареготалися диявол і злий дух від задоволення, що ще раз змусили старого показати свою справжню душу. Громом прогрімів цей злорадний регіт.

Та не стерпіли добрі сили світу глумління над тим, що святе для всіх людей: над сімейним вогнищем, над чистим коханням. Не могли більше терпіти обману монаха. І як покарання, перетворили всіх трьох в камінь...

І з того часу стоїть біля моря скеля Диво, не спускає погляду з неї скеля Монах, а за ними, ніби стереже їх, гора Кішка.

ГІКІЯ — ГЕРОЇНЯ ХЕРСОНЕСА

Квітучим і багатолюдним Херсонесом правив архонт Ламах. Був він дуже заможним, мав багато золота й срібла, худоби й ґрунту. Дім його — велике квадратне приміщення — виходив на кілька вулиць. В міській брамі Ламах мав навіть окремі ворота, щоб його численні стада, повертаючись з пасовища, не проходили по місту, а попадали безпосередньо в кошари.

Гікія була єдиною дочкою Ламаха. В Херсонесі, що здавна славився своїми риторами і мудрецьями, вона дістала хорошу освіту. Серед дівчат міста вона виділялася своєю красою і розумом. Як справжня херсонеситка, Гікія палко любила своє славнозвісне місто і мріяла зробити для нього щось визначне, героїчне.

В ті часи сусіднім Боспорським царством правив цар Асандр. Не давали йому спокою багатства Херсонеса. Намагався він силоміць захопити місто, але зазнав поразки. Тоді вирішив Асандр хитрістю заволодіти містом. Знав він, що у Ламаха є дочка і захо-

т'в одружити на ній свого сина. Цар відкрив сину свій задум, і той згодився діяти за вказівкою батька.

Херсонесити дозволили Ламаху шлюб Гікії з сином Асандра, але з такою умовою: чоловік Гікії ніколи не повинен залишати міста для побачення з батьком. В противному разі він буде страчений. Боспорці прийняли цю умову, син Асандра приїхав до Херсонесу і одружився з Гікією.

Палко і широко покохала Гікія свого чоловіка. Він здавався їй скромною людиною, відданим громадянином Херсонеса, здатним на добрі діла.

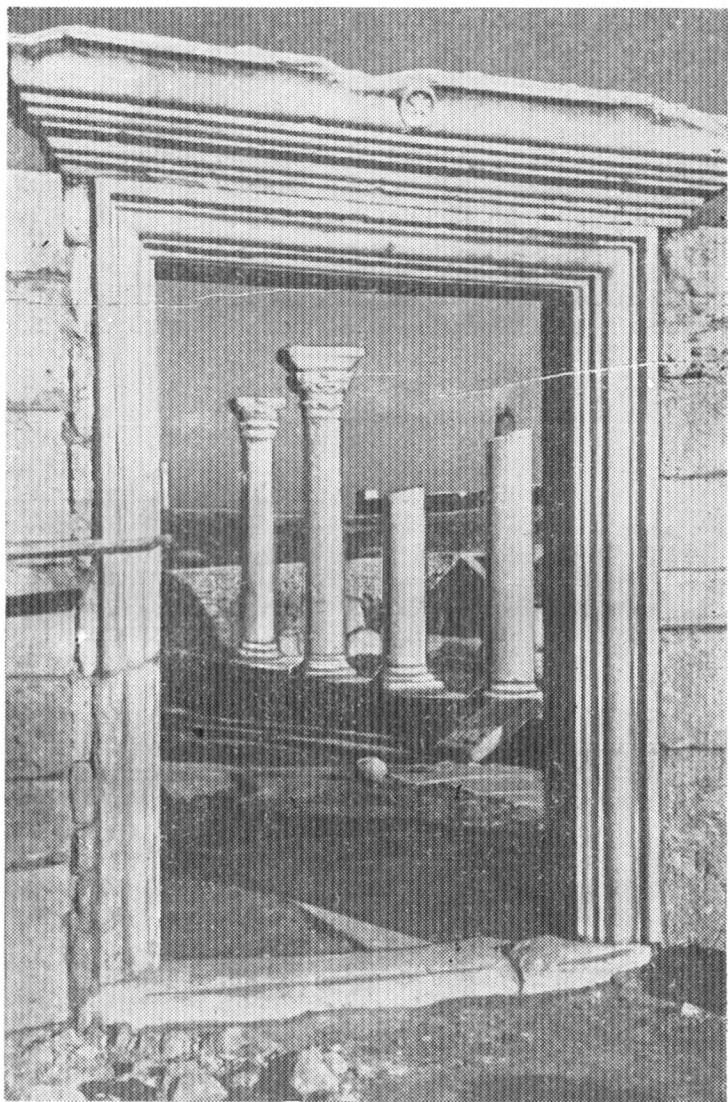
Через два роки помер Ламах. На раді іменитих громадян було вирішено поставити на чолі міста не сина Асандра, зятя Ламаха, а іншого, видного херсонесита Зіфа. Рухнули надії чоловіка Гікії. Але він не відмовився від свого і чекав лише зручного випадку, щоб здійснити задум.

В першу річницю смерті батька Гікія з дозволу ради міста влаштувала поминки. Вона запросила до себе багатьох громадян міста, пригощала їх вином, роздавала хліб, масло, м'ясо, рибу — все, чим багаті були комори її великої садиби. Всі були задоволені і славили добре серце Гікії.

Міські власті дозволили Гікії так відзначати пам'ять батька щороку.

Одне з таких свят і вирішив використати чоловік Гікії для виконання свого лукавого плану. Він послав вірного раба в Пантікапей, щоб повідомити батька про свій задум заволодіти містом.

Після цього батько почав присилати синові морем по 10—12 юнаків, які привозили йому і його дружині подарунки. Човни боспорян запливали в бухти Символів, син Асандра посилав туди коней, щоб привезти до міста подарунки, а також боспорських юнаків. Через деякий час гості повинні були виїжджати. Їх від'їзд чоловік Гікії намагався відтягнути до пізнього вечора. Коли стемніє, боспорці вирушали з Херсонеса. Відійшовши на деяку відстань від міста, вони непомітно звертали з шляху і мчали до човнів. Човнами підпливали до стежок, якими проходять завжди стада Ламаха. Цими стежками боспорці підкрадалися до

*«...Як справжня херсонеситка, Гікія палко любила своє
славнозвісне місто і мріяла зробити для нього щось визначне,
героїчне».*

окремих воріт в міській брамі Херсонеса і проникали до міста. Потім поверталися до садиби Гікії, де їх ховали в льохах.

А в цей час човни з гребцями відпливали до Боспору, ніби в Херсонесі ніхто з чужинців і не залишився.

Син Асандра відкрив змову трьом рабам, яких вивезли з Боспору. Один з них, який ніби-то проводив боспорських юнаків до бухти, заявляв міській сторожі, що всі виїхали. Другий проводжав боспорян до берега і садовив у човни. Третій проводжав до воріт в міській брамі і вводив до будинку. Ці ж раби доставляли перехованцям їжу і воду.

Все це робилося таємно. Навіть Гікія не мала найменшої підозри і не знала, що відбувається вдома.

Боспорський царевич вибрав третю річницю смерті Ламаха для виконання свого задуму. За два роки він таємно зібрав близько 200 боспорських воїнів. Син Асандра розраховував, що в день пам'яті архонта всі херсонесити будуть допізна веселитися і понапиваються. Коли вони вляжуться спати, він введе воїнів і здійснить свій злочинницький намір. Батьків флот на цей час буде готовий до нападу на Херсонес.

І лише випадковість допомогла розкрити змову.

Одна злюбимих служниць Гікії провинилася і була покарана: її зачинили в кімнаті. А та кімната знаходилася над льохом, в якому переховувалися боспорські воїни. Служниця насамоті пряла і ненавмисне упустила кільце. Воно покотилося і попало в глибоку щілину. Щоб дістати його, дівчина підняла цеглину в підлозі і крізь отвір побачила в підземеллі озброєних людей.

Обережно опустивши цеглину на місце, служниця покликала одну з своїх подруг і послала її за господинею: мовляв, хоче їй щось дуже важливе повідомити. Гікія прийшла одна, не взявши з собою нікого з домашніх. Служниця низенько вклонилася і розповіла все, що помітила.

Гікія одразу ж зрозуміла, що тут замишляється. Вона понад усе ставила інтереси свого народу. То-

му, не вагаючись ні хвилини, вирішила знищити ворогів разом з своїм чоловіком, який виявився зрадником.

Двом своїм родичам Гікія доручила скликати кращих людей міста. Коли всі зібралися, Гікія поставила таку умову: вони повинні дати клятву, що за повідомлення, якщо його визнають важливими, вона після своєї смерті буде похована в межах міста.

Громадяни поклялись виконати цю умову. Тоді Гікія сказала:

— Я відкрию вам таємницю. Чоловік мій, який від батька успадкував ненависть до нашого міста, таємно провів в Херсонес багато озброєних боспорян. Як я догадуюсь, вони хочуть напасти на нас в день пам'яті мого батька, спалити будинки і всіх знищити.

Затамувавши подих, слухали херсонесити Гікію.

— Цей день незабаром настане, — продовжувала Гікія. — Він повинен пройти, звичайно, як завжди. Приходьте до мене, поминайте мого батька, веселіться, танцюйте на вулицях, щоб вороги не могли нічого запідозрити. Однак про небезпеку не забувайте. Вдома у кожного повинен бути приготовлений хмиз і факели. Коли я подам знак, що вже треба кінчати бенкет, ви спокійно розійдетесь по домівках. Раніше, ніж завжди, я накажу зачинити ворота. А ви одразу ж посилайте слуг за хмизом і факелами. Нехай вони обкладають мій будинок, всі входи і виходи. А щоб дерево швидше горіло, накажіть обливати його олією. Ви запалите хмиз, оточите будинок з усіх боків і будете стерегти, щоб ніхто з нього живим не вийшов. А тепер ідіть і приготуйте все, про що я вам говорила. І не забувайте про свою клятву.

Як і було умовлено, в день пам'яті Ламаха населення міста цілий день веселилося. Гікія щедро роздавала вино на бенкеті, часто пригощала свого чоловіка. Сама ж утримувалася, як і її рабині. Вона наказала наливати собі воду пурпурового кольору, щоб було схоже на вино.

Коли настав вечір і громадяни, мов би втомившись, розійшлися по домівках, Гікія покликала свого

чоловіка відпочивати. Він охоче погодився, бо з свого боку теж намагався не викликати жодної підозри. Вона наказала зачинити ворота і принести їй, як і завжди, ключі. І в той же час таємно наказала надійним служницям виносити з будинку одяг, золото, різні коштовності.

Почекавши, поки все заспокоїлося, поки заснув сп'янілий чоловік, Гікія вийшла із спальні, замкнула за собою двері і разом з служницями залишила будинок. На вулиці вона наказала підпалити будинок. Вогонь швидко охопив все приміщення. Боспорські воїни намагалися врятуватись, але їх зразу ж вбивали. Вони були всі, до єдиного, знищені.

Ось так Гікія позбавила рідний Херсонес від смертельної небезпеки, яка загрожувала йому з боку Боспорського царства.

Благородні громадяни незабаром поставили в честь Гікії на головній площі дві скульптури. Одна зображувала Гікію в ту хвилину, коли вона повідомляє херсонесцям про змову чоловіка; а друга — озброєну месницю. На постаментах були висічені написи про те, що зробила Гікія для міста.

Коли Гікія нагадала про обіцянку поховати її після смерті в межах міста і попрохала повторити клятву, серед правителів міста виникло заперечення: некрополь у херсонеситів був далеко за брамою міста і поблизу своїх жител нікого не ховали. Городяни запропонували замість цього відбудувати дім Гікії за рахунок громадських коштів. Гікія не згодилася і настояла на своєму. Їй знову пообіцяли, що її бажання буде виконано.

Через декілька років мудра Гікія задумала перевірити, чи будуть городяни вірні своїй клятві. Вона змовилася з своїми рабинями, щоб ті розпустили чутку про раптову смерть їх господині...

Смуток охопив населення Херсонесу. Народ хвилювався біля будинку любимої героїні. Її рабині і близькі споряджали тіло «померлої» до поховального обряду.

Старійшини після наради все ж не наважилися, не дивлячись на клятву, порушити старовинний зви-

чай греків і постановили винести тіло Гікії за місто і там поховати.

Коли поховальна процесія зупинилася біля могили, Гікія підвелася із саркофага і почала грірко докоряти громадян в обмані і порушенні клятви.

Присоромлені старійшини в третій раз поклялися виконати її бажання. Ще за життя Гікії їй дозволили вибрати посеред міста гарне місце для поховання і встановили там мідний позолочений бюст.

І кожний, хто хотів вшанувати пам'ять героїні, змахував пилінки з пам'ятника Гікії і читав на ньому напис про сміливий її подвиг.

ПРО КОЛИСКУ, СХОВАНУ НА ГОРІ БАСМАН

Колись, кілька століть тому, в Криму існували два могутніх князівства. Одне з них, розташоване на побережжі, називалося Генуезьким. Друге знаходилося в горах і тому називалося гірським.

Князівства ці ворогували і вели між собою безпервну війну. Генуезці захоплювали стада горців і руйнували селища. Горці у відповідь нападали на генуезців. Так не могло далі тривати, треба було вирішувати суперечки мирним шляхом. Але як саме? Питання це ворогуючі князі задали своїм радникам.

Через деякий час генуезький посол з'явився зі свитою до горського князя і запропонував вічну дружбу. І якщо горці щиро, по-справжньому бажають дружби, нехай віддадуть генуезцям золоту колиску — священну реліквію горського народу, яка зображена на його прапорі.

— Ми вимагаємо цього лише тому, — сказали генуезці, — що знаємо, як високо цінуєте ви колиску. Передайте її нам — і ми переконаємося, що ви дорожите миром більше за все на світі.

На таку вимогу горський князь вихопив шаблю і відповів:

— Твої слова настільки образливі, що я ладен тебе вбити. Невже ти не знаєш, що в цій колісці виплекані всі ми і що над нею давали клятву вірності своєму народові наші предки?

Посол генуезців наполягав на своєму і додав:

— Ми прагнемо згоди з вами і готові теж віддати вам найдорожче, що маємо.

Вождь горського народу негайно зібрав своїх радників і повідомив їх про вимогу генуезців. Довго думали горські радники. Вони нізачо не хотіли розлучатися з святиною свого народу, бо це означало б, що вони добровільно позбавили себе власного імені, свободи і незалежності.

— Треба попрохати у генуезців той папір, за яким вони володіють землями в Криму, — вирішила рада горців. — Нема чого й думати, що вони на це згодяться. А тоді почнемо переговори про мир на інших умовах.

Генуезькому послу передали відповідь горського князя. Посол мовчки повернувся і з своєю свитою відправився на побережжя.

Минув тиждень, і від генуезького князя з'явився новий гінець.

— Візьміть у нас все, що завгодно, — сказав він, — тільки не той папір.

— А що ж дорожче за нього у вас є? Адже насмілилися ви говорити про нашу святиню?

— Ми — то інша справа, — сказав посол. — Ви народ гордий, безстрашний і вас можна змусити помиритися з нами лише віднявши вашу святиню.

— Спасибі за добре слово! — посміхнувся горський князь. — Але чому ж ви тримаєтесь за клаптик паперу? Що він вам дає?

— А які ж права на землю залишаться в нас, коли ми позбудемося цього паперу?

— Не домовимося ми, мабуть, — сказав князь.

— Подумай, краще не озлобляй нас. Коли ви самі не віддасте свою святиню, ми силоміць заберемо її.

— Ти погрожуєш?! — відповів на це горець. — Але легше сказати, ніж зробити. Народ наш не по-

боїться нікого і скоріше поляже в битві, ніж продасть свою честь!

— Іншої відповіді не буде?

— Ні!

Знову розпалилася жорстока війна між генуезцями і горцями. Рідшали ряди славних захисників прапора з зображенням золотої колиски. Князівству загрожувала загибель. Генуезці вимагали золоту колиску, обіцяючи припинити війну.

Тоді горський князь зібрав народ і спитав, чи не краще згодитися з такими умовами.

— Нізашо!!! — закричали горці. — Не допустимо ганьби! Будемо битись, поки залишиться в живих хоч один із нас!

— Друзі мої! — мовив князь. — Поки ціла наша святиня, народ житиме, хоч би залишилась від нього лише купка людей. Тому я сховаю святиню так, щоб її не знайшов ніхто з наших ворогів. І накладу на неї закляття, щоб далася вона в руки лише тому, хто наблизиться до неї з чистими намірами.

Промовивши це, князь з групою наближених попрямував до печери на горі Басман, недалеко від Біюк-Узенбаша. Воїни внесли золоту колиску вглиб печери і залишили князя самого. Ставши на коліна, він тихо промовив:

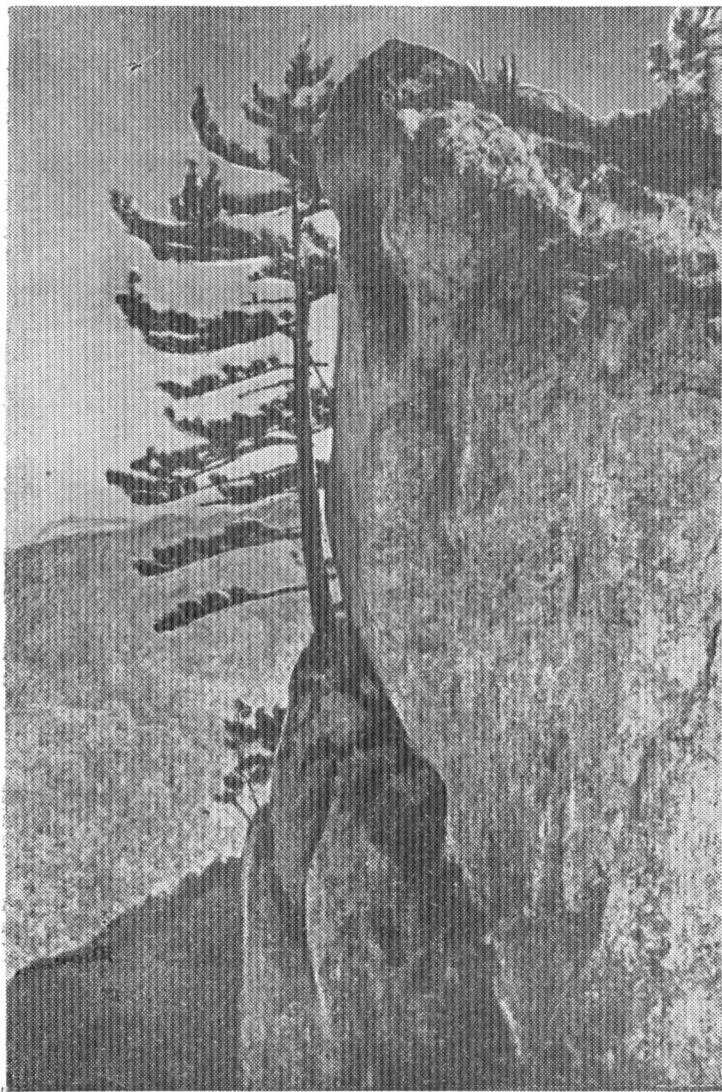
— Могутні духи! Я і народ мій ввіряємо вам найдорожче, що в нас є. Його хочуть відняти прожерливі сусіди — генуезці, щоб позбавити нас імені, честі і свободи. Горські воїни б'ються з ними зараз не за життя, а за смерть. Якщо вони не подолають жорстокого ворога і загинуть, прошу вас: прийміть під свою охорону нашу святиню і збережіть її для майбутніх поколінь.

— Так буде! — пролунало в похмурій порожнечі печери.

— Заклинаю вас покарати того, хто захоче взяти цю колиску задля поневолення нашого народу чи задля якого іншого злого помислу!

— Так буде! — знову почулося з темряви.

— Могутні духи! Я прошу вас розкрити місце, де переховується колиска нашого народу, тим людям,

*«...Промовивши це, князь з групою наближених
попрямував до печери на горі Басман, недалеко від
Біюк-Узенбаша».*

які будуть шукати її для відродження мого народу, його славного імені, його непокірного духу. І допоможіть мені в битві за життя моєї сім'ї, жінок і дітей моїх воїнів, за наші гори і житла!

В цю мить перед князем з'явився дід в білому одязі і промовив:

— Не втрачай надії! Тяжко зараз твоєму народу, але настануть для нього кращі часи. Це буде не скоро. Немало горя зазнає він. Однак, дивлячись в майбутнє, я бачу його відроджені поля, гомінки міста, щасливих людей. Не втрачай надії, якщо навіть потерпиш поразку...

— А що ж станеться з генуезцями, нашими ворогами?

— Доля їх нещасна, як всіх інших загарбників. Вони шезнуть з цієї землі, щоб більше вже ніколи на ній не з'явитися.

Дід повільно заглибився в темряву печери, а князь поспішив до своїх воїнів.

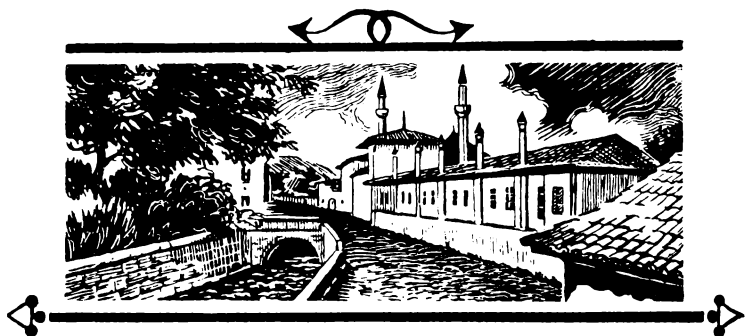
Довго ще тривала війна між двома народами. І яких би перемог не досягли генуезці, вони не могли добитися свого, бо не могли захопити золоту колиску.

Зникли останні загони горців з рідної землі, поступилися злісній силі. Але й ряди їх ворогів теж рідшали. І коли несподівано орди нових загарбників напали на генуезців, вони ганебно втекли, щоб більше вже ніколи не з'явитися на Кримській землі. А папір, що давав їм право володіти цією землею, занесений вітром далеко в море і шез навіки.

Віками кипіли битви за горську землю, а в печері на горі Басман зберігалася казкова золота колиска. Багато сміливців намагалося заволодіти нею, але нікому не вдавалося знайти дорогу до неї. Всі вони поверталися божевільні, спотворені.

Але ось настав час, і розкрили гори свої багатства. Народ, який живе сьогодні в Криму, здобув цю колиску. В його серці — самовіддана любов до батьківщини, як у горців, на прапорі яких була зображена золота колиска.

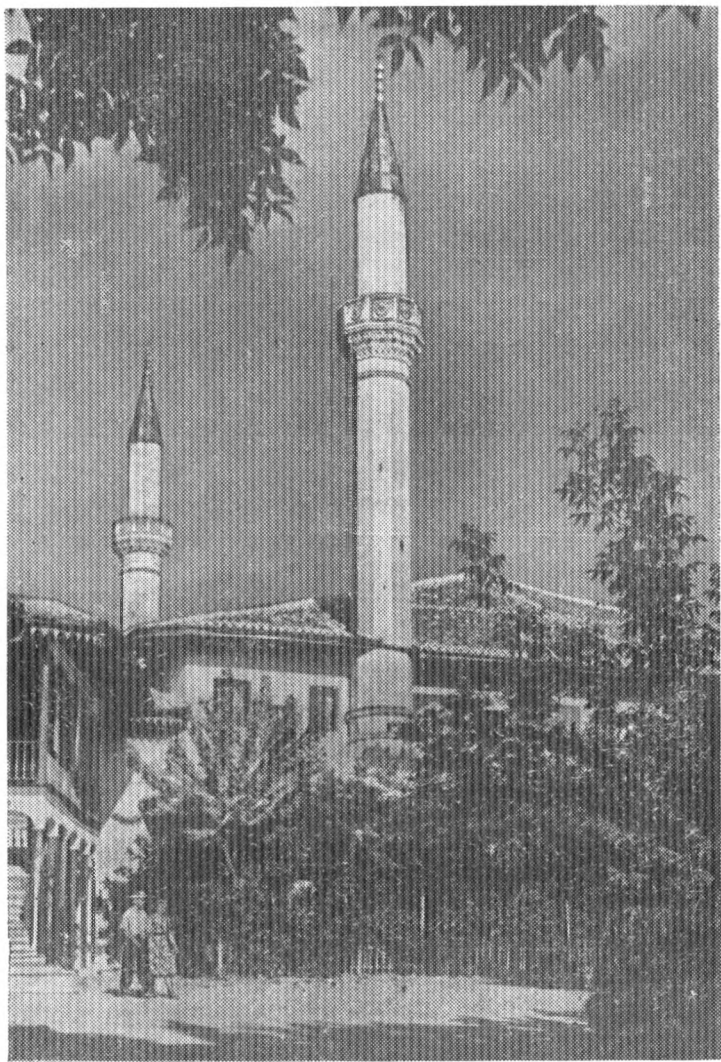

ПОХОДЖЕННЯ БАХЧИСАРАЯ

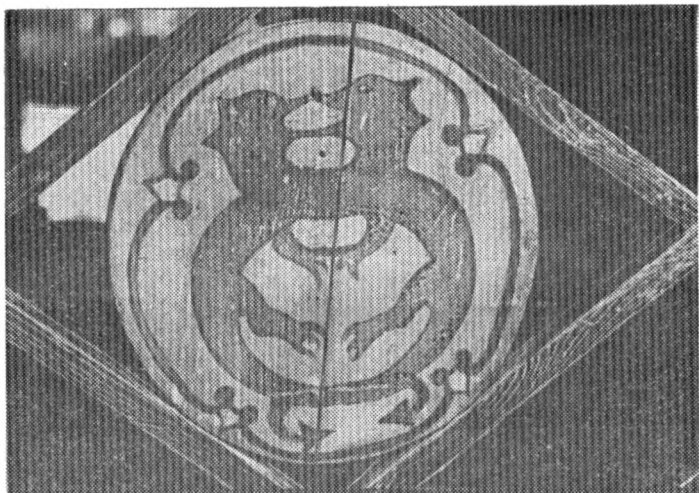
Одного разу син хана Менглі-Гірея поїхав на полювання. Він спустився в долину. Зразу ж за брамою починалися дрімучі ліси, багаті на дичину. Для полювання день видався щасливий: гінчі і хорти зацькували багато лисиць, зайців і навіть трьох диких козлів.

Захотілося ханському сину побути насамоті. Відправив він слуг зі здобиччю в фортецю, а сам забрався в хашу, зіскочив з коня і присів на пеньку біля річки Чурук-су. Верхівки дерев, позолочені вечірнім сонцем, відбивалися в воді. Лише дзюрчання гірської річки порушувало тишу.

Раптом почувся шелест на тому березі, і з прибережного чагарника швидко виповзла гадюка. Її переслідувала друга. Зав'язалася смертельна боротьба. Сплівшись в клубок, гадюки гострими жалами рвали тіло одна одної. Довго тривала сутичка. Нарешті одна з них, вся покусана, знесилена, перестала чинити опір і ледь живою впала на землю. А з хаші виповзла ще одна гадюка і напала на переможця. Почалося нове побоїще. Кільця гадючих тіл миготіли в траві

*«...Старий хан звелів побудувати палац. Біля палацу
поселилися його наближені. Так виник Бахчисарай».*

«...Двох гадюк, що переплелися в боротьбі, хан звелів вирізьблити на гербі. Треба було б трьох: двох в боротьбі, а третю напівмертву. Але третю не стали вирізьблювати: мудрим був хан Менглі-Гірей...»

під вечірнім сонцем, і неможливо було розпізнати, де одна гадюка, а де інша. В азарті боротьби вони відповзли від берега і зникли в чагарниках. Звідти ще довго долітало злісне шипіння і тріск гілок.

Син хана не зводив погляду з переможеної гадюки. Він думав про свого батька, про свій рід. Вони зараз подібні до цієї напівмертвої гадюки. Такі ж покусані, втекли в фортецю, сидять в ній, тремтять за своє життя. Десь іде битва, а хто кого в ній переможе: золотоординці турок, чи турки золотоординців? А йому і його батькові, Менглі-Гірею, вже не піднятися, як оцій гадюці...

Минуло кілька хвилин. Молодий хан помітив, що гадюка почала ворухитися. З великим зусиллям вона підвела голову і повільно поповзла до води. Зібравши останні сили, наблизилась до річки і занурилась у воду. Плазуючи все швидше і швидше, напівжива гадюка набувала гнучкості в рухах. Коли вона

виповзала на берег, на ній від ран не залишилось і сліду. Потім гадюка ще раз скупалася, швидко перепливла річку і неподалеку від здивованої людини зникла в кущах.

І зрадів син Менглі-Гірея. Це щаслива ознака! Їм судилося підвестися! Вони ще оживуть, як ота гадюка...

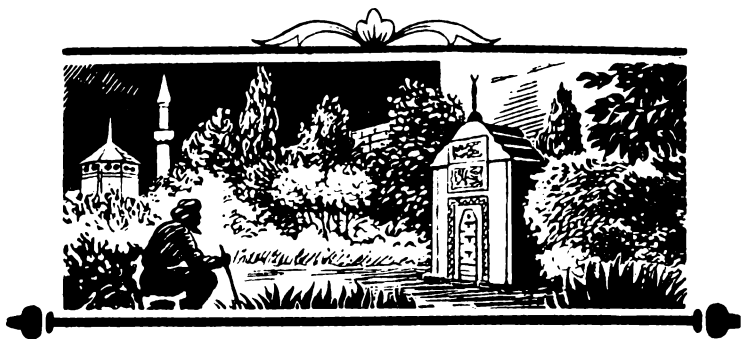
Він скочив на коня і помчав до фортеці. Негайно розповів батьку про свою пригоду. З нетерпінням чекали вони звістки з поля битви. І прийшла довгожданна звістка: Оттоманська Порта подолала ординського хана Ахмеда, який колись знищив всіх воїнів Гірея, а його самого загнав у фортецю на крутій скелі.

І на тому місці, де зчепилися в смертельній сутичці дві гадюки, старий хан звелів побудувати палац. Біля палацу поселилися його наближені.

Так виник Бахчисарай.

Двох гадюк, що переплелися в боротьбі, хан звелів вирізьблити на гербі. Треба було б трьох: двох в боротьбі, а третю напівмертву. Але третю не стали вирізьблювати: мудрим був хан Менглі-Гірей...

ФОНТАН СЛІЗ БАХЧИСАРАЙСЬКОГО ПАЛАЦУ

Лютим і грізним був хан Крим-Гірей. Нікому пощади не давав, нікого не жалів. Дужим був хан, але сила його поступалася перед жорстокістю. До трону прийшов кровожерливий Крим-Гірей через гори трупів. Він наказав вирізати всіх хлопчиків свого роду, навіть дуже маленьких — ростом не вище колісної чеки: щоб ніхто й не помишляв про владу, поки він, хан, живий.

Коли набіги чинив Крим-Гірей — земля палала, попіл залишався. Ні скарги, ні сльози не зворушували його серця. Він тішився кров'ю своїх жертв. Тремтіли люди, жах біг поперед імені хана.

— І нехай біжить! — говорив він. — Це добре, коли бояться...

Влада і слава заміняли йому все: і кохання, і ласку, і навіть гроші не любив він так, як владу і славу.

Кожна людина — не без серця. Нехай воно кам'яне, нехай залізне. Постукаєш в камінь — камінь одізветься. Постукаєш в залізо — залізо задзвенить. А в народі говорили: у Крим-Гірея нема серця. За-

мість серця в нього — клубок шерсті. Постукаєш у клубок шерсті — яку відповідь одержиш? Хіба почує таке серце? Воно мовчить, не озветься.

Але настає вечір і для людини. Постарів колись такий могутній хан Крим-Гірей. Ослабло серце хана і проникло в нього кохання. І заросле шерстю серце зробилося зовсім людське. Голе. Просте.

Одного разу в гарем до старого хана привезли невільницю, маленьку, худеньку дівчину. Деляре звали її. Привіз головний євнух, показав Крим-Гірею, навіть зачмокав від захоплення, разхвалюючи невільницю.

Деляре не зігріла ласкою і коханням старого хана, а все ж покохав її Крим-Гірей. І вперше за довге життя своє він відчув, що серце боліти може, страждати може, радіти може, що серце — живе.

Недовго прожила Деляре. Зачахла в неволі, як тендітна квіточка, позбавлена сонця.

На схилі віку кохати чоловікові дуже тяжко! Від кохання серцю завжди боляче. А коли кохана розлучається з життям, — серце плаче кров'ю. Зрозумів хан, як боляче буває людському серцю. Тяжко стало хану, як звичайній, простій людині.

Викликав Крим-Гірей майстра іранця Омера і наказав йому:

— Зробити так, щоб камінь через віки проніс мене горе, щоб камінь заплакав так, як плаче чоловіче серце.

Спитав його майстер:

— Чи гарна була дівчина?

— Мало що ти знаєш про красу цієї дівчини! — відповів хан. — Вона була — юна. Вона була прекрасна, як сонце, гарна, як лань, лагідна, як голубка, добра, як мати, ніжна, як ранок, ласкава, як дитина. Що скажеш поганого про неї? Нічого не скажеш, а смерть забрала її...

Уважно слухав Омер і думав: як з каменю зробиш сльозу людську?

— З каменя що візьмеш? — сказав він хану. — Мовчить камінь. Але якщо твоє серце заплакало, — заплаче і камінь. Якщо є душа в тебе, повинна бути

*«...На мармуровій плиті Омер вирізьбив пелюсток квітки, ,
один, другий, третій. Всередині квітки — око людське, а з
нього повинна була падати на кам'яні груди тяжка чоловіча
сльоза...»*

душа і в каменя. Ти хочеш сльозу свою на камінь перенести? Добре, я зроблю. Камінь заплаче. Він розповість і про моє горе, про горе майстра Омера. Люди визнають, якими бувають чоловічі сльози. Я скажу тобі правду: ти відняв у мене все, чим душа жила — землю рідну, сім'ю, ім'я, честь. Моїх сліз ніхто не бачив. Я плакав кров'ю серця. Тепер ці сльози побачать. Кам'яні сльози побачать. Це будуть пекучі сльози чоловічі — про твою любов і про моє життя.

На мармуровій плиті Омер вирізьбив пелюсток квітки, один, другий, третій. В середині квітки — око людське, а з нього повинна була падати на кам'яні груди тяжка чоловіча сльоза, щоб пекти їх в день і вночі, роками, віками. Щоб сльоза набігала в людському оці і повільно-повільно котилася, ніби по щокках і грудях із чашечки в чашечку.

І ще вирізьбив Омер слимака — символ сумніву. Знав він, що сумнів гризе душу хана: навіщо ж було йому все його життя — веселощі і сум, любов і ненависть, зло і добро, — всі людські почуття?!

Стоїть і тепер цей фонтан і плаче. Плаче в день і вночі...

Так проніс Омер через віки любов і горе, життя і смерть юної Деляре, свої страждання і сльози.

СКАЗАННЯ ПРО ДЖАНИКЕ ІЗ КИРК-ОРА

Ось поглянь, які міцні стіни Кирк-Ора, ой і міцні ж! Якщо ти ось так руки розведеш, — все одно стіну не обнімеш. Товсті стіни, міцна фортеця. І ворота залізні, і замки, мабуть, кожен з пуд. А за стінами хто жив, знаєш? Тохтамиш-хан.

Що сказати про нього? Тохтамиш-хан — це мало сказати. Який був хан — не хочуть і очі його бачити, такий страшний був. У нього — люди говорили — тіло волоссям поросло. Сам був рудий, голова, як у барана, зіниці поперек очей стояли; таких очей у людини не буває.

Він ніколи не кричав, Тохтамиш-хан, але люди навіть шепоту його боялись. Багатий був Тохтамиш. Але де ж ви бачили бідного хана? Всього вдосталь було в нього. В кам'яних печерах стояли скрині великі, з великими замками. Але не відчиняй тих скринь! Якщо відчиниш, подумаєш, що сонце вкрали і сховали сюди, глянеш — осліпнеш. То не сонце — то багате вбрання з камінням коштовним, золотом гаптоване. Тільки руками його не зачіпай, нехай лежить собі. Липне воно: багатство Тохтамиш-хана по річках

крові припливло. Припливло і лягло в скрині. Сте-режуть ці скрині кам'яні печери, кам'яні стіни і кам'яне серце Тохтамиш-хана.

Нікого не любив Тахтамиш-хан. А який хан кого любить?

Була в нього в гаремі дівчина, звали її Джанике. І справді була вона душевна. Добра була, ласкава, як дитина, як мати, до всіх ласкава.

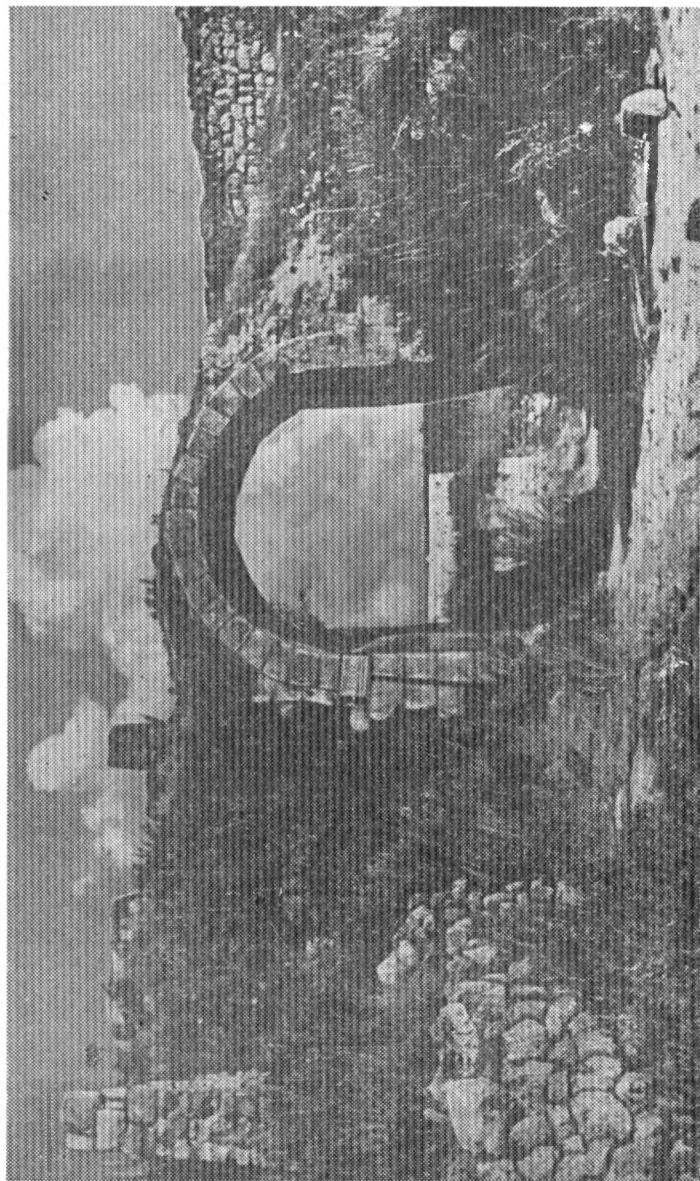
Красива була Джанике. Тільки в грудях у неї якась пташка містилася. Так думала Джанике. Не знала, дурненька, що в грудях у неї великий недуг, хвороба страшна. Батька, матері в неї не було. Тохтамиш купив її в Бахчисараї. Купив і сховав, як голубку в клітку, і ростив для себе в своєму гаремі. А щоб люди не говорили поганого, дочкою назвав.

Всі боялися Тохтамиша, і маленька Джанике теж боялась. Прийде бувало, Тохтамиш в гарем і питає, як живеш? Живу, відповість Джанике. Велику руду руку покладе хан на її голову, і здавалось Джанике, що голова ось-ось відвалиться.

Всього було вдосталь у Тохтамиша, але найкоштовніший скарб його — Джанике.

Та ось звалилася біда: фортецю Кирк-Ора оточили вороги. З двох боків ішло велике військо. Вони били в даул, вони кричали, вони вже раділи з очікуваної перемоги. Знали вороги: у фортеці води немає, а без води, як житимеш? Знали вороги, що їм не треба буде головами стіни пробивати. Почекаємо, говорили вони, час маємо. Вода — в нас, хліб — у нас. А Тохтамиш-хан, коли змусимо, сам залізні ворота відчинить, сам на шовковій подушечці ключі вінесе і попрохає ще: візьміть, будь ласка, все ваше.

Так думали вороги. А за стіною Тохтамиш-хан ходив, як дикий звір, як барс злий, страшенний. Нема води, дні минають, а птах Клафт ні разу свої крила не розкрив над Кирк-Ором. І люди незабаром почали падати, як падає осіннє листя. Кам'яне серце було у Тохтамиша. Він боявся за свої скарби, а людей не жалів. Він змушував їх кидати каміння вниз, на ворогів, і злісно говорив:

«...Міцні стіни Кирк-Ора, ой і міцні ж! Якщо ти ось так руки розведеш, — все одно стіну не обнімеш...»

— Сподівається, що відчиню ворота? Якщо в мене каміння не вистачить, — я ворога вашими головами закидаю.

Люди спочатку боялися, а потім і боятися перестали. Байдужими стали: без води хіба життя?

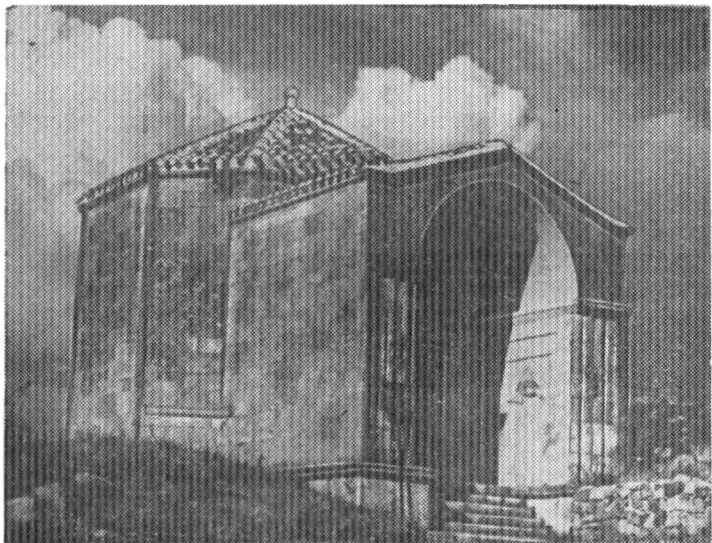
І зробилося тихо в фортеці Кирк-Ора. Ніхто пісень не співав, не чути гомону. У матерів з грудей не тільки молока — крові не видавиш, — і гинули першими маленькі діти. Як жалко було їх! А води все нема і нема. Джанике в гарем дивувалась: чому це так тихо в Кирк-Ора! Чому ніхто нічого не говорить, чому навіть собаки не гавкають? Няньки у відповідь лише плечима здвигали: сказати боялися. Якось до Джанике в гарем прийшов хлопчик — пастушок Алі. Він прийшов, опустив очі і промовив:

— Слухай, Джанике! Ось бачиш, я чоловік і не дивлюсь на тебе, щоб мої очі не образили тебе, дівчину. Не бійся, вислухай мене. Мене послав народ. Слухай, Джанике, люди про тебе говорять, що ти ніколи не сказала неправди, що твої рожеві уста нікого не образили. Слухай, Джанике, люди ще говорять, — тремтячи від хвилювання продовжував Алі, — що ти не дочка Тохтамиша, що тебе купив Тохтамиш, що ти — наша. Якщо так, Джанике, то як же твоє серце терпить, чого ж ти людям не допоможеш? Слухай ще, що я тобі скажу: там, далеко, вода співає. Ходімо... не бійся...

— А навіщо потрібна вода? — спитала Джанике.

— Хіба ти не знаєш? У всьому Кирк-Ора нема й краплі води. Малята вмирають і ніхто не може врятувати їх. Я спробував поповзти туди, де вода, але в мене широкі плечі. А ти — люди кажуть, про тебе, — ти тонка, як гілочка, ти всюди проникнеш, — ти зможеш проповзти в ущелину і діставатимеш звідти воду. Вона там співає. А я носитиму в водоймище. Ходімо ж — ти наша!

— Що ти, хлопчику! — відповіла Джанике, — Хіба ж я посмію. Я — дівчина, мені не можна бути разом з тобою, хлопчиком. Мене прокляне небо, всі від мене відцураються. Навіть сам ти, коли виростеш

«...І тоді сказав народ:

— Тут лежить найпрекрасніша з прекрасних, троянда райських садів. О люди! Носіть ім'я Джанике в серцях своїх!...»

і станеш дорослим, будеш на мене пальцем вказувати, і я мушу тоді вмерти.

— Не бійся, Джанике! — благав хлопчик. — Ходімо, Джанике! Ми так зробимо, що ніхто нас не побачить, а гріх я беру на себе.

— Гаразд! — погодилася Джанике і вони пішли.

Всю ніч дівчина і хлопчик маленькими бурдюками тягали воду в міське водоймище. І вже стало в водоймищі стільки води, скільки в маленькому морі, а вони все носили й носили. А потім, коли вже блиснуло сонце і небо стало таким гарним, — раптом з грудей дівчини вилетіла пташка. Навіть бачила маленька Джанике, як вона високо в небо полинула. Потім їй стало дуже боляче і вона впала. Обличчям вниз впала Джанике: вона почала скаржитися матері всіх матерів — землі.

На світанку прийшли люди. Першими з'явилися

маленькі люди — діти. Вони побачили воду і сказали просто, як мудреці:

— Дивіться, вода! — і почали пити.

А потім бігали всюди і кричали: «Вода! Вода!» Дорослі спочатку не повірили, але маленькі люди все вигукували: «Дивіться, вода! Вода!!!»

Радісно повторювали всі це слово і почали жадібно пити. А потім побачили, що Алі-пастушок плаче біля якогось тіла, такого маленького, тендітного. Коли повернули його обличчям ввєрх, впізнали і перелякались:

— Джанике!!!

І тоді все стало зрозумілим, і тоді сказав народ:

— Тут лежить найпрекрасніша з прекрасних, троянда райських садів. О люди! Носіть ім'я Джанике в серцях своїх!

КАМЕНІ МАТИ І ДОЧКА В ДОЛИНІ КАЧІ

Біля Бахчисараю є камені. Глянеш — диву даєшся: ніби люди сидять закам'янілі, ціла сім'я. А поряд два камені високі, ніби з шапками на вершечку. І хоч всі бачать, що то камені, але людьми називають. На Качі теж є камені, на людей схожі.

Ось що розповідають про них.

Жила в селі дівчина на імення Зюлейка. Хороша дівчина! Всім взяла — і красою, і серцем добрим, і розумом ясным. Та що про хороше говорити: хороше само за себе скаже, тільки його побачити треба.

Про очі можна сказати — чудові були очі! Які чудові? А ось які: на базарі, якщо на якого парубка гляне, — бійка починається. Кожен доводить, що на нього глянула. Отак і сваряться, ні купувати, ні продавати неможливо. Отож Зюлейка і на базар не ходила, боялася. А що вже говорити про її уста! Хто бачив вишню? Не тоді, коли вже стигла, а коли ще спіє — отой і бачив уста Зюлейки.

А про щічки що скажеш?.. Іде вона повз кущ троянди — кущ відхиляється, від заздросців потемніє, в'янути починає.

А що сказати про вії... Якщо на вії пшениці насипати, а Зюлейка вгору гляне — зерна на голову попадають.

А коси у Зюлейки чорні, м'які, довгі. І сама Зюлейка висока, струнка, міцна і ноги її легко носили.

Жила Зюлейка з матір'ю, бідною вдовою. Нікого у них не було, ні брата, ні дядька.

Великою майстерницею була Зюлейка. Разом з матір'ю полотна ткала, полотна довгі-довгі: уздовж підеш — втомишся; тонкі-тонкі: будеш обличчя витирати — ніби променем світла торкнешся.

Багато треба полотна ткати, щоб прожити. Багато треба білити. А води де візьмеш? Води в Качі мало: день тече, два не появляється. Зюлейка була хитра дівчина: пісню заспіває — вода зупиниться, щоб послухати дівочу пісню. А внизу всі лаються — води нема.

Зюлейка співа і білить, співа і білить, а кінчить — додому піде. Воді стояти більше нема чого, скоріше побіжить, все ламає на своєму шляху, ніщо її не стримає. Люди говорять — повідь. Де там, неправда: то Зюлейка закінчила співати. Вся вода, що зупинилася послухати її, поспішає далі своєю дорогою.

Гарна дівчина Зюлейка! Вправна, працьовита, весела.

А жив в долині, неподалеку від Зюлейки, грізний Топал-бей. Його похмурий замок стояв на скелі, охороняли його люті стражники. Але нічим так не був страшний бей, як своїми двома синами.

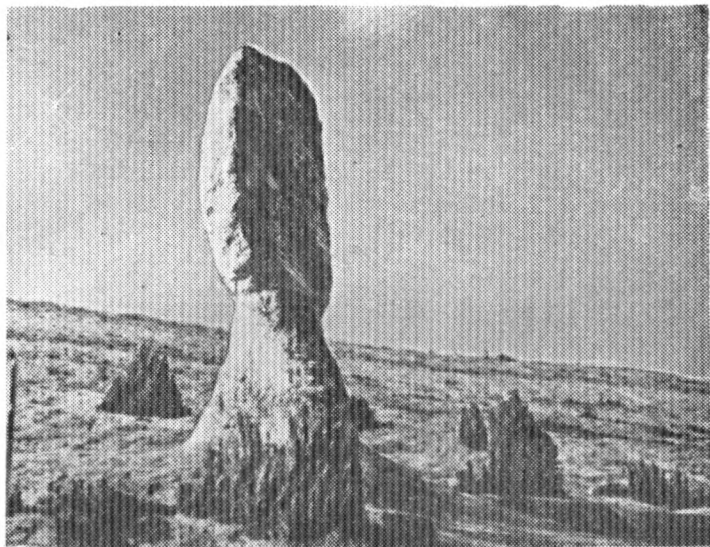
Коли народилися вони, бабуся, що їх приймала, застогнала, пожаліла матір:

— Ой, що трапилось! — і словами не сказати! У тебе два хлопчики народилися — радіти треба. Але ти плач: в обох нема серця...

Засміялася мати. Щоб її діти та залишилися без серця! А вона ж навіщо?

— Я візьму своє серце і віддам його синам. Материнське серце не таке, як в інших: одного на двох вистачить.

Так і зробила. Але помилилася мати. Поганими виростили діти. Завжди сварилися, лаялися, за ножі

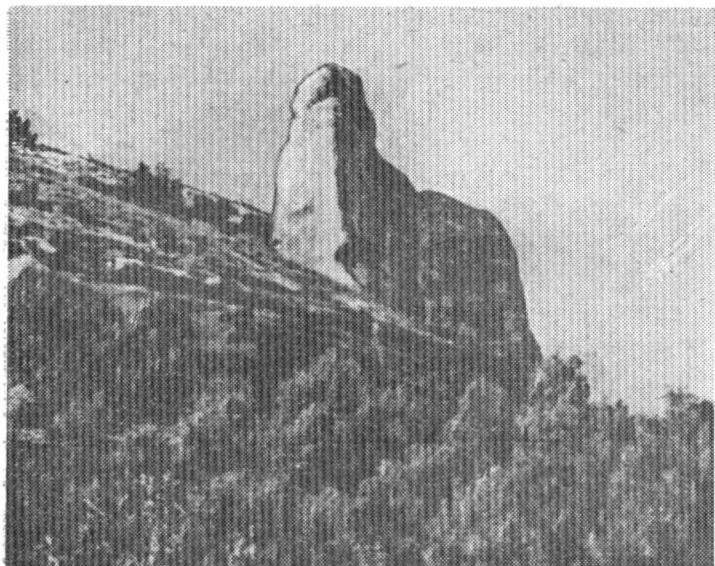
«...Закричала вона:

— Не хочу бути в руках злої людини. Нехай краще каменем на дорозі ляжу!...»

хапалися. Виростали жадними, лінивими, лукавими. Хто більше за всіх бився? Діти бея. Хто більше за інших шкодив? Діти бея. А мати балувала їх, найкращі шуби, найліпші шапки одягала, в найгарніші чоботи взувала. Але вони завжди були невдоволені.

Підросли брати, бей послав їх в криваві набіги. Декілька років гуляли вони в далеких краях, додому не повертались. Тільки каравани з награбованим добром до батька посилали. Раділо батьківське серце.

Приїхали, нарешті, сини Топал-бея додому. Не лише на руках — на серці в них кров людська запеклась. Навчилися жажливих розваг — в людей стріляти, полонених вбивати. Затремтіло все навкруги. Темними ночами шниряли брати по селах, вривалися в будинки поселян, забирали з собою всі коштовності, викрадали дівчат. І жодна з них не поверталася з замка Топал-бея.

«...І таке міцне було слово в матері, що як упала вона на землю, то зразу й каменем стала...»

Іхали брати з полювання через село, де жила Зюлейка. Побачили її, і кожен вирішив: моя буде.

— Замовкни ти, кривоногий! — закричав один з них.

— Ну то й що ж, що кривоногий! — вигукнув другий. — Зате я на два крики раніше від тебе народився.

Розлютувалися брати, кинулися один на одного. Та вчасно схаменулися. Сказали один одному: хто раніше схопить її, того й буде.

Слідкували брати, як хижакі, один за одним. Пішли обидва в село, де жила дівчина. Йшли не так, як добрі люди ходять. Добра людина йде — пісні співає: нехай всі про неї знають. А ці йшли, як злодії, крадькома, щоб ніхто не бачив.

Підійшли до хати Зюлейки. Нема там чоловіків, захищати нікому. Кожен свою хату стереже, а в Зюлейки нема ні брата, ні дядька.

Чує дівчина — у вікно лізуть. Встигла крикнути матері і — в вікно. Треба було б по селу бігти, а вона по шляху, а мати за нею. Нарешті втомилася Зюлейка, говорить матері:

— Ой, мамо, боюсь! Нема нам порятунку!

— Тікай, дочко, тікай! Не бійся, моя дитино! — мати їй.

А Зюлейку вже ледь ноги несуть. Брати зовсім близько. Ось вони вже за спиною, обидва схопили разом, з двох боків тягнуть, сіпають дівчину. Закричала вона:

— Не хочу бути в руках злої людини. Нехай краще каменем на дорозі ляжу! І вам, проклятим, скам'яніти за ваше зло!

Міцне слово було в дівчини, від чистої душі. Почала вона в землю вростати, каменем ставати. І два брати біля неї лягли уламками скель.

А мати за ними бігла, серце в грудях — як не вискочить. Підбігла, побачила: Зюлейка і брати-звірі в камінь одягаються, промовила:

— Хочу все життя на цей камінь дивитися, дочку свою бачити!

І таке міцне було слово в матері, що як упала вона на землю, то зразу й каменем стала.

Так і стоять вони до цього часу в долині Качі.

А все сказане — чиста правда. Люди часто підходять до каменів, прислуховуються. І той, у кого серце чисте, чує, як камінь-мати плаче...

СТІНА МАНГУПА

Розповідають, що стіна фортеці Мангупа з боку межигір'я Табана-дере була зруйнована якимось богатирем. Прибув він сюди здалека, бо почув, що у мангупського князя є дочка — незвичайна красуня. Богатир той з'явився перед Мангупом і почав вимагати, щоб князь показав йому дочку.

Князь прийняв його по-князівськи: вислав воїнів з наказом принести голову сміливця. І з ким задумав міряться силами! Богатир розвіяв купку воїнів, попрямував до воріт Мангупа і повалив їх. І не лише повалив, але й скинув верхню частину фортечної стіни, а разом з нею і князівських слуг, що там засіли.

Покінчивши з цим, герой знову почав вимагати, щоб йому привели красуню, загрожуючи перетворити все місто в руїни. Переляканий князь привів свою дочку.

Оглянув її богатир з голови до ніг і засміявся:

— Так оце та красуня?! І наслухався ж я різних нісенітниць! Та це ж кошеня!..

Побажавши дівчині такого ж, як сама вона, кво-
лого чоловіка, він пішов собі геть.

Вражений таким поворотом сватання, князь Ман-
гупа довго стояв мовчки, а потім похитав головою і
сумний пішов до палацу. А коли лагодили стіну, на-
казав висікти на одній з плит напис, що возвеличує
людей сильних і велокодушних.

ПРО ВІДВАЖНОГО КОЗАКА І ЖАДІБНОГО ТУРКА З МАНГУПСЬКОЇ ЦИТАДЕЛІ

Розповідають старі люди таке. Під час турецького панування в Криму жив на Мангупі паша — начальник фортечної сторожі. Безмежно жадний, ненажерливий був паша. Понад усе любив гроші. З населення він стягав великі податки, а воїнів своїх не раз посилав грабувати навколишні селища. Коли турки приводили в Мангуп полонених, паша власноручно обшукував їх і забирав собі все те, що мало хоч яку-небудь вартість.

Серед в'язнів Мангупа в кам'яному склепі на мисі Диравому, оточеному з усіх боків проваллям, страждав козак-запорожець. Турки сподівалися одержати за нього великий викуп. Але не залишала козака надія, що він зуміє втекти з турецького полону і добратися до берегів рідного Дніпра.

Була в паші одна особливість: любив він слухати розповідь полоненого про країни, де той бував, про походи і битви. А особливо любив паша слухати про золото, коштовне каміння і дорогі тканини, які бачив козак під час своїх мандрів. Тоді очі паші пала-

«...З того часу турок втратив спокій. Він побував у всіх казематах і підземеллях фортеці, але нічого не знайшов. Тоді почав обшукувати всю околицю».

ли жадобою, він забував про все на світі, і в мріях бачив себе володарем незліченних скарбів.

І замислив відважний козак заворожити пашу казкою про скарб на Мангупі, який нібито колись заховали тут предки козацькі і про який він до цього часу не признавався, бо хотів спершу вивідати, що, мовляв, за людина паша.

Одного разу ввечері паша відпочивав на місі Еллібурун. Він викликав до себе полоненого козака, щоб послухати його чергового оповідання.

— Послаб мої кайдани, дозволь хоч трохи розім'яти руки й ноги, — попрохав козак. — Хочу сьогодні розповісти тобі билину про багатство цієї гори, про скарб, який колись сховали тут козаки. Мовчав я до цього часу, але бачу, що ти надійна людина.

І почав розповідати козак. Так красномовно, так цікаво він ніколи ще не розповідав. Таємниче лилася його мова про те, як полонені козаки принесли багато золота з собою в фортецю, як зуміли його сховати в одній печері. Можна ту печеру знайти, якщо гарненько пошукати.

Дивився козак прямо в очі паші — заворожував. Ось вже потьмарились вони, заплющились. Заснув жорстокий володар.

Спить він і бачить сон, ніби стоїть він у великому підземеллі. Приглядається уважніше і впізнає каземат в глибоких льохах Мангупа, куди турки кидали своїх найнебезпечніших противників. Почав пригадувати, навіщо сюди спустився. І згадав розповідь козака. Справді, адже про цей каземат говорив полонений! Тут десь і скарб схований. Де ж воно, багатство, яким насититься паша на все життя? Треба пошукати його — і воно знайдеться.

Повільно посувався паша по нерівній підлозі, приглядався до кожної щілини. І раптом в одному місці помітив, ніби щось сяє. Почав нишпорити, копирсати — і вигріб з ями брили золота, каблучки, браслети, золоті монети.

Сидів паша біля мерехтливого металу, тремтів, мов у лихоманці, з радощів. Таки правду сказав козак, добра людина! Істинну правду!

Раптом почувся голос. Злякано підвів очі паша і побачив перед собою надзвичайну красуню. Опустивши очі, вона промовила:

— Ти хочеш володіти моїми скарбами? Але я зберігаю їх для того, хто стане моїм чоловіком.

Паша дивився на неї палаючим поглядом.

— Може це я—твій наречений, прекрасне створіння?

— Тоді дай клятву, що ми одружимося — і золото твоє, — відповіла жінка.

— Клянусь! — вигукнув паша і хотів схопити її за руку. Але наткнувся на камінь. В підземеллі пролунали кроки і завмерли.

Турок прокинувся.

Тим часом полонений зник. На підлозі валялися його кайдани. Паша не став переслідувати втікача, бо повірив в його розповідь і в свій сон.

З того часу турок втратив спокій. Він побував у всіх казематах і підземеллях фортеці, але нічого не знайшов. Тоді почав обшукувати всю околицю. Золото й коштовності привиджались йому вдень і вночі. Він повзав по скелях, залазив у печери, але золота ніде не було.

Одного разу паша заліз на височенну скелю, побачив там якусь щілину, хотів до неї добратися, але обірвався і рухнув униз. Там знайшов він свою смерть.

Місцеві жителі говорять, що жадний турок не сам упав, а був скинений у безодню злим духом, який живе в підземеллях Мангупа.

І ще говорять, що душа турка буде довго бродити біля Мангупа і шукати таємне підземелля, де переховується козачий скарб. Жадна душа не заспокоїться, аж поки плин часу не зітре її з лиця землі.

Часом у скелях Мангупа лунає страшенний регіт; то, говорять, відважний козак сміється над обдуреним турком.

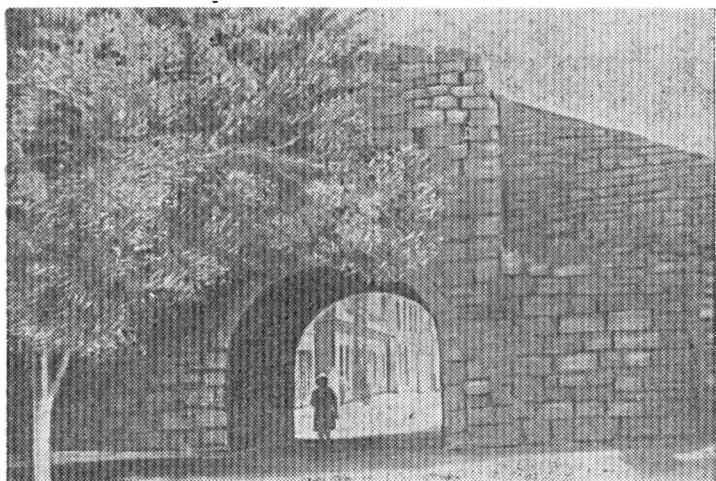

САМІЙЛО КІШКА

Ой, із города із Трапезонта виступала галера,
Трьома цвітами процвітана, мальована.
Ой, первим цвітом процвітана —
Златосиніми киндяками по[о]бивана;
А другим цвітом процвітана —
Гарматами арештована;
Третім цвітом процвітана —
Турецькою білою габою покровена.
То в тій галері Алкан-паша.
Трапезонське князя,
Гуляє,
Собі ізбраного люду має:
Сімсот турків, яничар штириста
Да бідного невольника півчвартаста
Без старшини військової.
Первий старший між ними пробуває
Кішка Самійло, гетьман запорозький;
Другий — Марко Рудий,
Суддя військовий;
Третій — Мусій Грач,
Військовий трубач;

Четвертий — Лях Бутурлак,
Ключник галерський,
Сотник переяславський,
Недовірок християнський,
Що був тридцять літ у неволі,
Двадцять штири як став по волі,
Потурчився, побусурманився
Для панства великого,
Для лакомства нещасного!..
В тій галері од пристані далеко одпускали,
Чорним морем далеко гуляли,
Проти Кефи-города [приставали],
Там собі великий да довгий опочинок мали.
То представиться Алкану-пашаті,
Трапезонському княжаті,
Молодому паняті,
Сон дивен, барзо дивен, напрочуд...
То Алкан-паша,
Трапезонськеє князя,
На турків-яничар, на бідних невольників покликає:
«Турки, — каже, — турки-яничари,
І ви, біднії невольники!
Которий би міг турчан-яничар сей сон одгадати,
Міг би йому три гради турецької дарувати;
А який би міг бідний невольник одгадати,
Міг би йому листи визволенні писати,
Щоб не міг ніхто нігде зачіпати!»
Сее турки зачували,
Нічого не сказали,
Бідні невольники, хоч добре знали,
Собі промовчали.
Тільки обізветься між турків Лях Бутурлак,
Ключник галерський,
Сотник переяславський,
Недовірок християнський:
«Як же, — каже, — Алкане-пашо, твій сон одгадати,
Що ти не можеш нам повідати?»
«Такий мені, небожата, сон приснився,
Бодай ніколи не явився!
Видиться: моя галера цвіткована, мальована,
Стала вся обідрана, на пожарі спускана;

Видиться: мої турки-яничари
Стали всі впень порубані;
А видиться: мої бідні невольники,
Которії були у неволі,
То всі стали по волі;
Видиться: мене гетьман Кішка
На три часті розтяв,
В Чорнее море пометав...»
То скоро тее Лях Бутурлак зачував,
К йому словами промовляв:
«Алкане-пашо, трапезонський княжату,
Молодий паняту!
Сей тобі сон не буде ні мало зачіпати,
Скажи мені получче бідного невольника доглядати,
З ряду до ряду сажати,
По два, по три старії кайдани і новії ісправляти,
На руки, на ноги надівати,
З ряду до ряду сажати,
Червоної таволги по два дубця брати,
По шиях затинати,
Кров християнськую на землю проливати!»
Скоро-то сее зачували,
Од пристані галеру далеко одпускали.
Тогді бідних невольників
До опачин руками приймали,
Щироглибокої морської води доставали.
Скоро-то сее зачували,
Од пристані галеру далеко одпускали,
До города до Козлова,
До дівки Санджаківни на зальоти поспішали.
То до города Козлова прибували,
Дівка Санджаківна навстрічу виходжає,
Алкана-пашу в город Козлов
Зо всім військом затыгала,
Алкана-[пашу] за білу руку брала,
У світлиці-кам'яниці зазивала,
За білу скам'ю сажала,
Дорогими напитками напувала,
А військо серед ринку сажала,
То Алкан-паша,
Трапезонськеє князя,

«...То до города Козлова прибывали...»

Не барзо дорогії напитки уживає,
Як до галери двох турчинів на підслухи посилає,
Щоб не міг Лях Бутурлак
Кішку Самійла одмикати,
Упоруч себе сажати!

То скоро ся тії два турчини до галери прибывали...
То Кішка Самійло, гетьман запорозький,
Словами промовляє:

«Ай, Ляше Бутурлаче,
Брате старесенький!

Колись і ти був в такій неволі, як ми тепера,
Добро нам вчини,
Хоч нас, старшину, одімкни —
Хай би і ми у городі побували,
Панське весілля добре знали».

Каже Лях Бутурлак:

«Ой, Кішко Самійлу, гетьмане запорозький,
Батьку козацький!

Добро ти вчини,
Віру християнську під нозі підтопчи,
Хрест на собі поламни!

Аще будеш віру християнську під нозі топтати,
Будеш у нашого пана молодого за рідного брата
пробувати!»

То скоро Кішка Самійло [теє] зачував,
[Словами промовляв]:
«Ой, Ляше Бутурлаче,
[Сотнику переяславський],
Недовірку християнський!
Бодай же ти того не діждав,
Щоб я віру християнську під нозі топтав!
Хоч буду до смерті біду да неволю приймати,
А буду в землі козацькій голову християнську
покладати!

Ваша віра погана.
Земля проклята!»
Скоро Лях Бутурлак теє зачуває,
Кішку Самійла у шоку затинає:
«Ой, — каже, — Кішко Самійлу, гетьмане
запорозький!

Будеш ти мене в вірі християнській укоряти,
Буду тебе паче всіх невольників доглядати,
Старії і новії кайдани направляти,
Ланцюгами за поперек втрое буду [тебе] брати!»
То ті два турчини теє зачували,
До Алкана-паші прибували,
[Словами промовляли]:
«Алкане-пашо,
Трапезонськеє князя!
Безпечно гуляй!
Доброго і вірного ключника маєш:
Кішку Самійла в шоку затинає,
В турецьку віру ввертає!»
То Алкан-паша,
Трапезонськеє князя,
Велику радість мало,
Пополам дорогії напінки розділяло:
Половину на галеру одсилало,
Половину з дівкою Санджаківною уживало.
Став [Лях Бутурлак] дорогії напінки пити-
підпивати,
Стали умисли козацьку голову ключника розбивати:

«Господи, єсть у мене що і спити і ісходити,
Тільки ні з ким об вірі християнській розговорити».
До Кішки Самійла прибуває,
Поруч себе сажав,
Дорогого напиться метав,
По два, по три кубки в руки наливає.
То Самійло Кішка по два, по три кубки в руки брав,
То у рукав, то в пазуху, крізь хусту третю додолу
пускав.

Лях Бутурлак по єдиному випивав,
То так напився,
Що з ніг звалився.
То Кішка Самійло да угадав:
Ляха Бутурлака до ліжка вмісто дитяти спати клав,
Сам вісімдесят чотири ключі з-під голів виймав,
На п'яти чоловік по ключу давав,
[Словами стиха промовляв]:
«Козаки-панове!
Добре майте.
Один другого одмикайте,
Кайдани із ніг, із рук не кидайте,
Полуночної години дожидайте!»
Тоді козаки один другого одмикали,
Кайдани із рук із ніг не кидали,
Полуночної години дожидали.
А Кішка Самійло чогось догадав,
За бідного невольника ланцюгами втрое себе
приняв,

Полуночної години дожидав.
Стала полуночная година наступати,
Став Алкан-паша з військом до галери прибувати,
То до галери прибував,
Словами промовляв.
«Ви, турки-яничари,
Помаленьку ячіте,
Мойого вірного ключника не збудіте!
Самі же добре поміж рядами проходите,
Всякого чоловіка осматривайте,
Бо тепер він підгуляв,
Щоби кому пільги не дав».
То турки-яничари свічі у руки брали

Поміж рядів проходили,
Всякого чоловіка оглядали,
Бог поміг — за замок руками не приймали!
«Алкане-пашо, безпечно почивай!
Доброго і вірного ключника маєш:
Він бідного невольника з ряду до ряду посажав,
По три, по два старії кайдани і новії посправляв,
А Кішку Самійла ланцюгами утрое прийняв».
Тоді турки-яничари у галеру вхожали,
Безпечно спати полягали:
А котрії хмельні бували,
На сон знемагали,
Коло пристані козловської спати полягали...
Тоді Кішка Самійло полуночної години дождав,
Сам між козаків устав,
Кайдани із рук, із ніг у Чорнеє море пороняв;
У галеру вхожає,
Козаків побужає,
Саблі булатнії на вибір вибирає,
До козаків промовляє:
«Ви, панове-молодці,
Кайданами не стучіте,
Ясини не вчиніте,
Нікого турчина в галері не збудіте...»
То козаки добре зачували,
Самі з себе кайдани скидали,
У Чорнеє море кидали,
Ні одного турчина не збудили.
Тоді Кішка Самійло до козаків промовляє:
«Ви, козаки-молодці,
Добре, братіє, майте,
Од города Козлова забігайте,
Турків-яничарів упень рубайте,
Которих живцем у Чорнеє море бросайте!»
Тоді козаки од города Козлова забігали,
Турків-яничарів упень рубали,
Которих живих у Чорнеє море бросали.
А Кішка Самійло Алкана-пашу із ліжка взяв,
На три часті розтяв,
У Чорнеє море побросав,
До козаків промовляє:

«Панове-молодці!
Добре дбайте,
Всіх у Чорнеє море бросайте,
Тільки Ляха Бутурлака не рубайте,
Между військом для порядку
За яризу військового залишайте!»
Тоді козаки добре мали,
Всіх турків у Чорнеє море пометали,
Тільки Ляха Бутурлака не зрубали,
Между військом для порядку
За яризу військового залишали.
Тоді галеру од пристані одпускали,
Самі Чорним морем далеко гуляли...
Да ще у наделю барзо рано-пораненьку
Не сива зозуля закувала,
Як дівка Санджаківна коло пристані похожала
Да білі руки ламала,
Словами промовляла:
«Алкане-пашо,
Трапезонськеє княжату,
Нащо ти на мене такеє великеє пересердіє маєш,
Що од мене сьогодні барзо рано виїжджаєш?
Когда би була од отця і матусі
Сорома і наруги приняла,
З тобою хоч єдину ніч переночувала!...»
Скоро ся тее промовляли,
Галеру од пристані одпускали,
Самі Чорним морем далеко гуляли,
А ще у неділеньку,
У полуденну й годин[онь]у,
Лях Бутурлак од сна пробуджає,
По галері поглядає,
Що не єдиного турчина у галері немає.
Тоді Лях Бутурлак із ліжка встає,
До Кішки Самійла прибуває,
У ноги впадає,
[Словами промовляє]:
«Ой, Кішко Самійлу, гетьмане запорозький,
Батьку козацький!
Не будь же ти на мене,
Як я був на останці віка могого на тебе!

Бог тоді да поміг неприятеля побідити,
Да не умітимеш у землю християнську входити!
Добре ти учини:
Половину козаків у окови до опачин посади,
А половину у турецькеє дорогее плаття наряди,
Бо ще будемо од города Козлова до города
Цареграда гуляти,
Будуть із города Цареграда дванадцять галер
вибігати,
Будуть Алкана-пашу з дівкою Санджаківною
По зальотах поздравляти,
То як будеш отвіт оддавати?»
Як Лях Бутурлак научив,
Так Кішка Самійло, гетьман запорозький, учинив:
Половину козаків до опачин у окови посадив,
А половину у турецькеє дорогее плаття нарядив.
Стали од города Козлова до города Цареграда
гуляти,
Стали із Цареграда дванадцять галер вибігати
І галеру із гармати торкати,
Стали Алкана-пашу з дівкою Санджаківною
По зальотах поздравляти.
То Лях Бутурлак чогось догадав,
Сам на чердак виступав.
Турецьким біленьким завивалом махав;
Раз то мовить по-грецьки,
Удруге по-турецьки.
Каже: «Ви, турки-яничари, помаленьку, братія,
ячіте,
Од галери одверніте,
Бо тепера він підгуляв, на упокої починає,
На похмілля знемагає,
До вас не встане, голови не зведе,
Казав: «Як буду назад гуляти,
То не буду вашої милості і повік забувати!»
Тоді турки-яничари од галери одвертали,
До города Цареграда убігали.
Із дванадцяти штук гармат гримали,
Ясу воздавали.
Тогді козаки собі добре дбали,
Сім штук гармат собі арештували,

Ясу воздавали.
На Лиман-ріку іспадали,
К Дніпру-Славуті низенько уклоняли:
«Хвалим тя, господи, і благодарим!
Були п'ятдесят штири годи у неволі,
А тепер чи не дасть нам бог хоч час по волі!»
А у Тендрові-острові Семен Скалозуб
З військом на заставі стояв
Да на тую галеру поглядав,
До козаків словами промовляв:
«Козаки, панове-молодці!
Що сія галера чи блудить,
Чи світом нудить,
Чи много люду царського має,
Чи за великою добиччю ганяє?
То ви добре майте,
По дві штук[и] гармат набирайте,
Тую галеру із грозної гармати привітайте,
Гостинця їй дайте!
Єслі турки-яничари, то упень рубайте!
Єслі бідні невольники, то помочі дайте!»
Тогді козаки промовляли:
«Семене Скалозубе, гетьмане запорозький,
Батьку козацький!
Десь ти сам боїшся
І нас, козаків, страшишся,
Єсть сія галера не блудить,
Ні світом нудить.
Ні много люду царського має,
Ні за великою добиччю ганяє,
Се, може, є давній бідний невольник із неволі
утікає».

«Ви віри не доймайте,
Хоч по дві гармати набирайте,
Тую галеру із грозної гармати привітайте,
Гостинця їй дайте!
Як турки-яничари, то упень рубайте,
Єслі бідний невольник, то помочі дайте!»
Тогді козаки, як діти, негаразд починали,
По дві штуки гармат набирали,
Тую галеру із грозної гармати привітали,

Три доски у судні вибивали,
Води дніпровської напускали...
Тоді Кішка Самійло, гетьман запорозький,
Чогось одгадав,
Сам на чердак виступав,
Червонії, хрещатії давнії хорогви із кишені виймав,
Розпустив, до води похилив,
Сам низенько уклонив:
«Козаки, панове-молодці!
Сія галера не блудить,
Ні світом нудить,
Ні много люду царського має,
Ні за великою добиччю ганяє —
Се єсть давній, бідний невольник
Кішка Самійло із неволі утікає;
Були п'ятдесят штири годи у неволі,
Тепер чи не дасть бог хоть на час по волі»...
Тоді козаки у каюки скакали,
Тую галеру за мальовані облавки брали
Да на пристань стягали,
Од дуба до дуба
На Семена Скалозуба паювали,
Тую галеру на пристань стягали,
Тоді: златосинії киндяки — на козаки,
Златоглави — на отамани,
Турецькую білую габу — на козаки, на біляки,
А галеру на пожар спускали,
А срібро, злато — на три часті паювали:
Первую часть брали, на церкви накладали,
На святого Межигорського спаса,
На Трехтемирівський монастир,
На святую Січовую покрову давали,
Которі давнім козацьким скарбом будували,
Щоб за їх вставаючи і лягаючи,
Милосердного бога благали;
А другу часть поміж собою паювали;
А третью часть брали,
Очертами сідали,
Пили да гуляли,
Із семип'ядних пищалей гримали,
Кішку Самійла по волі поздоровляли:

«Здоров, — кажуть, — здоров, Кішко Самійлу,
Гетьмане запорозький!
Не загинув еси у неволі,
Не загинеш і з нами, козаками, по волі!»
Правда, панове,
Полягла Кішки Самійла голова
В Києві — Каневі монастирі...
Слава не вмере, не поляже!
Буде слава славна
Поміж козаками,
Поміж друзями,
Поміж рицарями,
Поміж добрими молодцями!
Утверди, боже, люду царського,
Народу християнського,
Війська запорозького,
Донського,
З [у]сією черню дніпровою,
Низовою,
На многія літа,
До кінця віка!

ПРО ДІВОЧУ БАШТУ В СУДАКУ

На схилах високої скелястої гори в Судаку видніються залишки фортеці. До нашого часу збереглись стіни і оборонні зубчасті башти, храми і замки, де жили в середньовічній Сугдеї генуезькі консули.

На самісінькій вершині гори одиноко стоїть башта. До неї пролягає крута стежинка з слідами висічених в скелі східців.

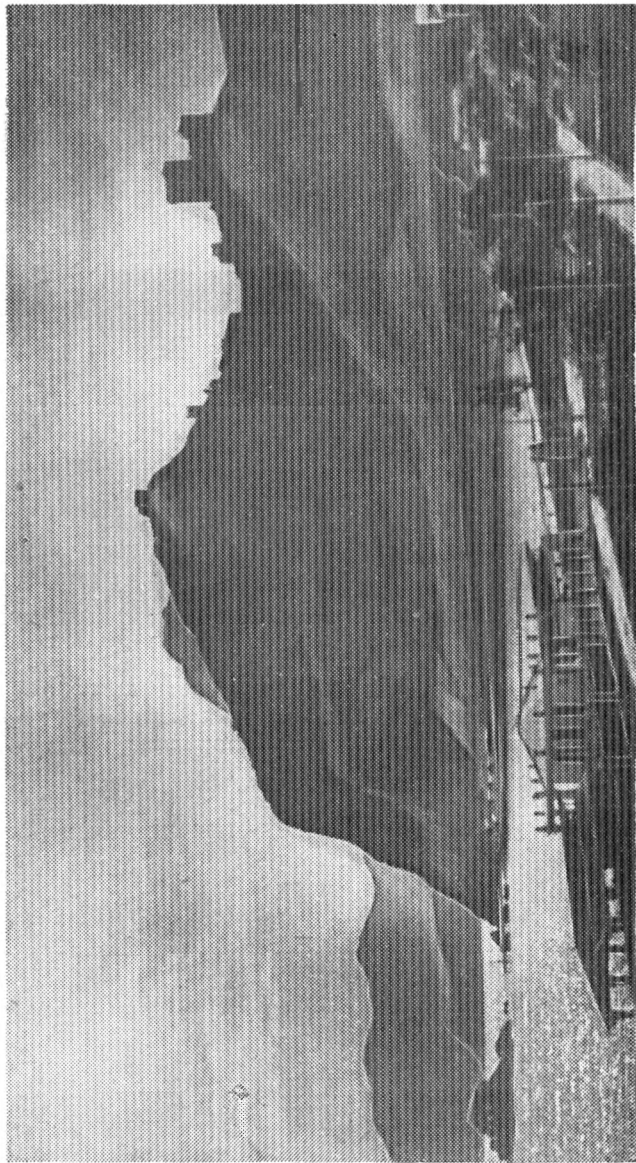
Колись, дуже давно цією місцевістю володіли греки. В башті жила дочка архонта — гордовита красуня, рівної якій не було в усій Тавриді. Розповідають, що найкращий полководець Мітрідата, царя Понтійського, марно домагався її руки. А місцева знатна молодь не сміла навіть і глянути на неї.

Ніхто не знав, що дівчина вже кохала — кохала звичайного сільського пастуха.

Ось як це трапилося.

Любима служниця дочки архонта впала з кручі і загинула. Нещасну поховали там, де вона померла, і, за звичаєм, на могилі зробили ямку, щоб в ній збиралася роса і щоб пташки прилітали сюди, пили росу і співали.

Одного разу дочка архонта пішла на могилу своєї

«...На самісінькій вершині гори, одинокі стоїть башта. До неї пролягає крута стежинка з слідами висічених в скелі східців».

любимиці погодувати пташок і зустріла там пастуха. Юнак сидів, замислившись. Гарне смугляве обличчя його було чимось засмучене, а пишні кучері розпалися по плечах і розвівалися під вітром.

Зав'язалася розмова. Знатна дівчина спитала юнака, хто він, звідки родом.

— Як бачиш — пастух, а родом... Мати мене в капусті знайшла.

Вона посміхнулася.

— А чому ти такий сумний?

— Тому, що нема кому на мене дивитись.

І засміявся. Та так, що їй здалося, ніби ніхто і ніколи так гарно не сміявся. Отак, розмовляючи, вони не помітили, як линув час. Обом було легко і радісно, і ніщо не нагадувало, що вона — дочка архонта, а він — пастух. Хіба для сердець це так важливо?

З того часу лише мріями про пастуха і жила прекрасна дівчина. А пастух вважав, що ні серед богів, ні серед людей не було щасливішого за нього.

Але якось побачили їх разом і донесли про це архонту. Наказав архонт схопити пастуха і кинути його в глибокий кам'яний колодязь, тісний, як могила.

Лише через кілька днів дізналася вбита горем дівчина, де її коханий. Ласкою і хитрістю зуміла вона визволити в'язня з темниці і привести його до себе.

Непритомний лежав пастух в кімнаті дівчини, коли відчинилися двері і ввійшов архонт. Він гнівно підняв руку і хотів щось наказати людям, що прийшли з ним. Але побачив смертельно бліду дочку, зустрів її палаючий погляд і передумав. Легенька посмішка промайнула на його обличчі.

— Покличте лікаря, — звелів він.

Коли прийшов лікар, архонт сказав йому голосно, щоб усі чули:

— Я поважаю високі почуття своєї дочки і не хочу, щоб вона страждала. Ти повинен вилікувати його заради її щастя.

І юнака вилікували.

Але архонт не мав і на думці погодитися з вибором дочки. Він вирішив хитрістю розлучити їх, а потім якнайшвидше видати дочку заміж.

Незабаром мав відпливати корабель в Мілет. З цим кораблем архонт хотів відправити пастуха в Грецію ніби-то з важливим дорученням. Звелів він юнакові збиратися в дорогу.

— Через рік, — сказав дочці, — корабель повернеться. І якщо твій коханий не зрадить тобі, ти побачиш на щоглі корабля білий умовний знак. Тоді я не стану перешкоджати твоєму щастю. Але якщо на кораблі не буде такого знака, ти не дуже сумуй: значить він тебе не вартий. Твоїм чоловіком стане Діофант.

А мореплавцям архонт таємно наказав вбити пастуха, як тільки корабель відпливе в Мілет. Для дівчини настали похмурі дні, час повз повільно, мов черепаха. І день і ніч сиділа дочка архонта в башті і лише інколи спускалася на могилу, де вперше зустріла пастуха. Минув рік. Все більше непокоїлася дівчина, все частіше виходила дивитися, чи не з'явився корабель з білим знаком. Аж ось все населення міста зібралось на пристані: прибув корабель з далекого Мілета. Але знака, якого так нетерпляче чекала дочка архонта, на щоглі не було.

Покликала вона рабиню і звеліла подати найкращу свою туніку і діадему з сапфіра і опала. Була вона в цю хвилину як ніколи красива. Піднялася вона на вершину башти аж до зубців.

— Покличте Діофанта, — попрохала красуня.

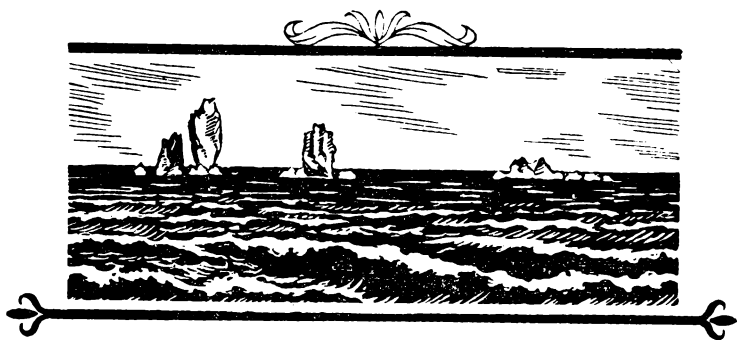
За мить на вершині башти з'явився закоханий полководень і кинувся до дочки архонта. Але вона зупинила його жестом.

— Ти домагався мене і не спитав навіть, чи потрібен ти мені, — промовила вона. — Адже ти знав, що я кохаю іншого — пастуха, який десь загинув чи, може, вбитий. Що ж ти хотів з мене, якщо тобі не потрібне було моє серце? Тобі треба була невільниця, яка зветься дружиною? Нікчемні люди, і ти і батько мій! Ви не знаєте, що таке серце і любов. Я покажу вам!

І дочка архонта кинулася з башти вниз.

...З того часу башту на скелі називають Дівочою.

ГОРА ДВОХ ОДУДІВ — ОПУК

Там, де тепер підноситься гора Опук, було колись велике і багате селище. Жили в ньому покірливі, скромні і трудолюбиві люди. Вони не знали, що таке насильство і вважали за тяжкий злочин пригнічувати кого-небудь.

Одного разу неподалеку від селища потонув під час бурі невідомий корабель. Врятувалися лише дві жінки. Їх підібрали милосердні поселяни і дали їм у себе притулок. За кілька днів збудували жінкам будинок, подарували кожній по вівці і почали піклуватися про чужоземок, як про своїх дочок.

Старшу з них кликали іменем, яке вимовлялось, як звук «О», а молодшу — Пука. Через те, що вони були нерозлучні і всюди з'являлися разом, їх називали не інакше як О-Пука.

Жінкам все в селищі здавалось незвичайним і дивовижним.

Потрапили вони сюди з країни, де люди були жадними і заздрісними, де кожен намагався захопити собі побільше землі, худоби, будов, де панувало насильство. Жінки знали лише таке життя.

Проживши декілька місяців тихо і скромно, вони почали нудитися від таких порядків і мріяти про панування над тими, хто дав їм притулок. Це бажання все більше і більше оволодівало ними. І вони поступово почали його здійснювати.

Діяли вони дуже обережно і підступно. Спочатку почали втручатися в сімейне життя поселян. Потім спробували впливати на громадські справи. Нарешті їм вдалося пробудити в деяких жителів общини до цього часу незнайомі почуття — жадібність, честолюбство. Наблизивши до себе таких людей, жінки утворили з них свій почет. Цей почет тримав у покорі все населення.

Минуло чимало часу. Почали помічати, що спадає, в'яне краса чужоземок. І вони це помітили. Тоді жінки почали наряджатися в нестерпно картате вбрання, яке називали мантіями, натирати себе благовонною маззю, рум'янилися. На голови одягали особливі шапки, гордо іменуючи їх коронами. Цариці, говорили вони, повинні бути нарядними.

Простодушні поселяни мовчки терпіли тягар влади. Але О і Пуке не зупинялися на цьому. Вони наказали виготовити і встановити на площі свої кам'яні статуї і вимагали схиляння перед ними, як перед богами. Біля статуй були збудовані два високі крісла — трони. Кожного ранку цариці сідали на трони, і зігнаний на площу народ ставав перед ними на коліна. Вид покорених людей наповнював серця чужоземок величезною радістю. А в молодик біля кам'яних статуй різали якусь тварину і приносили її в жертву.

Жителі не могли терпіти таке насильство, знущання і тікали з рідних місць до сусідніх народів. Пустіло селище, ставала безплідною земля, руйнувалися житла...

Мандрував у той час зі Сходу мудрець. Палала в його серці велика любов до людей і мріяв він лише про те, щоб зробити їх щасливими.

Чим ближче підходив мудрець до селища, тим більше визнавав про те, яке нещастя спіткало цих скромних і покірливих трудівників. Прискорив кроки

дідусь — знав, що потрібна тим людям його допомога.

І ось він в селищі. З усіх кінців ідуть до нього люди, розповідають, скаржаться.

— Коли від вас вимагатимуть чергового жертвоприношення? — спитав мудрець.

— Коли з'явиться молодик, — відповіли йому.

— Того ж дня я прийду туди і ви назавжди позбавитеся від цих злих істот.

День молодика співпадав з річницею захоплення влади чужоземками. Зігнали всіх дорослих і дітей на площу. Цариці, як і завжди, були в безглуздому картатому вбранні. Ніби й не знаючи, що відбувається в серцях людей, О і Пука сказали:

— Хто пожертвує собою для прославлення нашого імені і великих діянь?

Всі зацікавилися від жаху і мовчали, похиливши голови.

— В такому разі нехай вирішує жеребок, хто достоянню стати жертвою, — промовила старша і наказала, щоб молодь відійшла на бік. — І замість однієї жертви прославлять нас дві...

Саме в цю хвилину з'явився в натовпі мудрець. Сміливо підійшов він до тронів, зняв з плечей торбинку і голосно сказав:

— Нікчемні істоти! Ці люди дали вам притулок і їжу. А ви, заражені ненажерством і властолюбством, поневолили їх. Ви змусили їх схилитися перед статуями, знедолили цих покірних людей, а тепер ще вимагаєте їх крові!? Невдячні! Ви гадаєте, що терпінню цих трудівників не буде й кінця і що не знайдеться нікого, хто зумів би покарати вас? Помиляєтесь! — гримів голос старого.

— Що це там за комар дзижчить біля наших ніг! — скрикнула молодша.

— А ось узнаєш! — підвищив голос мудрець і звернувся до поселян: — Яку кару придумати оцим нахабам?

— Роби з ними, що хочеш, тільки позбав нас від цих хижих птахів, — закричав народ.

— Гей, воїни! — покликала старша. — Хапайте підлого діда!

— Не руште з місця! — голос старого пролунав, мов грім. Піднявши руки до потемнілого неба, він промовив: — Проклинаю вас, нікчемні тварюки, і нехай перетворитесь ви в птахів, на яких ви схожі зараз! А трони, споруджені вами, нехай перетворяться в скелю!

В цих словах ніби злилася вся ненависть і презирство жителів селища до нахабних честолюбців. Була в словах тих така сила, що не встиг мудрець замовкнути, як заколихалася земля і піднеслася з неї скеля, на вершині якої сиділи два птахи. У них було пір'я картате, як і одяг у тих жінок, а на головах — гребені, схожі на царські корони. Притулившись одна до одної, птахи несамовито кричали:

— О-пук! О-пук!

Так кричать одуди і смутний їх крик, як і смутна доля цариць, які хотіли поневолити народ.

З того часу і називається ця скеля Опук. На ній постійно живуть два одуди, дві самки. Живуть вони сотні років, але не можуть дати плем'я від себе: потомства від істот, якими вони колись були, не повинно бути на землі.

А незабаром, неподалеку від берега, на тому самому місці, де колись потонуло судно, піднялися з дна морського дві великі скелі, обрисами схожі на кораблі.

Ці скелі-кораблі нагадували жителям селища про небезпеку, яка загрожує з-за моря. Нехай не забувають, що звідти можуть попасти до них нелюди і принести з собою зло.

ПРО СІМ КОЛОДЯЗІВ

Хто і коли викопав в степу сім колодязів, люди не пам'ятають. Відомо тільки, як не стало в них води.

Сім колодязів уже існували, коли придбав цю землю старий німець. Було в нього шість синів. Порахував німець колодязі та й каже:

— Мабуть щасливе число сім. Треба мені ще одного сина.

Народився у німця сьомий син, назвали його Фріцем.

А існував у тій безводній місцевості такий звичай, що господар колодязів давав людям воду безплатно. Давав після того, як наповнить свої водоймища, напоїть городи, бахчі. Але все таки не відмовляв, бо вода — це життя.

Старий німець не порушував цього звичаю і господарство його процвітало. Вечорами сидів він неподалеку від колодязів рахував прибутки, палив люльку і спостерігав, як грається Фріц. І вже тоді говорив:

— З цього хлопця будуть люди!

А маленький Фріц підстрибував верхи на паличці і,

між іншим, вже тоді помічав кожную проливу краплину води. Він бурчав:

— Розплескують всюди воду... Розплескують воду скрізь...

Підріс Фріц і почав дорікати батькові: навіщо той цінну вологу безплатно роздає, коли за неї можна брати великі гроші, скільки хочеш грошей. Старий німець дивився на нього й говорив:

— З цього хлопця будуть люди!

Але говорив уже не так радісно, як раніше. Однак молодого Фріца не слухав і всю воду, що залишалася в колодязях, як і раніше, віддавав.

Минув час. Зігнувся, постарів німець, а Фріц виріс і став таким здоровенним хлопцем, що всі його боялися. Побоювався навіть батько.

Та ось трапилося в сім'ї велике нещастя: один за одним померли всі шість синів. Залишився лише Фріц.

Все ладен був зробити для нього старий батько, але в одному не хотів поступатися: не дозволяв закрити від народу колодязі.

— Вода утримує біля нас людей. А в людях — основа нашого багатства. Поки я ще живий — так буде, а помру, — робитимеш, як знаєш, — говорив він Фріцу.

— Основа багатства—в грошах, — твердив Фріц, дивуючись з такої непрактичності батька.

Помер старий німець. Фріц поховав батька і першим ділом замкнув всі сім колодязів.

— Кому потрібна вода — нехай платить, — об'явив він.

Народ почав ремствувати. Адже подібного ніколи не було?!.. Та що маєш роботи? Несли свої гроші за кожную кружку води, несли, але нарікали все більше. Почув про це Фріц, зробилися холодними, як болотяне гнилля, його очі. І звелів він не давати води навіть за гроші.

— Лають мене, — нехай подохнуть.

А вода — це життя. Що робити, як жити без води?

Пішли люди до Фріца, слізно просили його змилюватися. Не просив лише один дідусь, колишній сол

дат, з медалями на грудях. Не вклонився Фріцу й лаяв його, як останню людину на світі.

Вислухав Фріц усіх та й каже:

— Добре, воду одержите. Але не всі. Ось тому, хто лаяв мене, — жодної краплини не дам.

Схопив того діда і викинув за ворота. Упав старий і всередині щось собі відбив. Цілий день страждав, а на вечір став помирати. Пересохло в горлі, всередині пече.

— Попити б! — просить він, але води ніде не можна було дістати: щоб докнати діда, Фріц звелів замкнути колодязі на сім замків, а ключі сховав.

Підвівся на світанку старий останній раз, подивився на білий світ, сказав якесь слово і помер.

Вранці Фріц звелів відімкнути колодязі і принести йому води. Але що це?! Води в них не стало: вся в землю увійшла.

І з того часу довго не було її в семи колодязях.

Пішов з тих місць Фріц, втік з переляку, а народ залишився. Розвіялася з часом пам'ять про жадібного людиноненависника — і знову з'явилася вода в семи колодязях — холодна, солодка, кришталева.

ПОЯСНЕННЯ ДО ЛЕГЕНД

КОВАЛЬ З ГОРИ ДЕМЕРДЖІ

Легенда грецького походження. Необхідно детальніше зупинитися на виразі «греки в Криму». За поясненням кандидата історичних наук Є. В. Веймарна (завідуючий Бахчисарайською археологічною станцією АН УРСР) в Криму відомі греки трьох зовсім різних груп:

а) греки античні — основне населення грецьких міст-колоній;

б) греки середньовічні; іменем «греки» російські джерела називали все християнське середньовічне населення Криму аж до XVIII століття. Ці «греки» з'явилися в основному в період раннього середньовіччя в результаті змішування таврів і осілих скифів-сарматів, які під натиском гуннів поселилися в гірських долинах. В спеціальній археологічній літературі вони часто зв'язуються з аланською культурою і інколи називаються аланами.

в) греки архіпелазькі, які поселені в Криму в кінці XVIII ст російським урядом для кордонної служби (наприклад, балаклавські греки).

Більшість легенд в збірці розповідають про «греків» другої групи, тобто про місцеве населення середньовічного Криму.

Легенда про гору Демерджі (Коваль) виникла, очевидно, в

зв'язку з тим, що мешканці села тієї ж назви, що лежало поблизу дороги, яка йшла на Південний берег, займались ковальським ремеслом. Сюжет легенди навіяний і самими обриси гори. Масив її складений з гірських порід-конгломератів і вапняків, які легко вивітрюються і руйнуються. Тому обвалина Демерджі постійне явище. Сліди такого обвалу, що стався в 1894 році, видно до цього часу у вигляді хаотичного нагромадження кам'яних брил.

На Демерджі є гігантські стовбовидні скелі химерної форми, які утворилися в результаті вивітрювання. На південній частині гори піднімається скеля, яка нагадує жіночу голову в профіль з високою зачіскою і гребенем у волоссі. Про цю скелю і розповідається в легенді.

Зовсім безпідставно в останні десятиріччя поголос зв'язує цю скелю з іменем імператриці Катерини II.

Легенда записана з слів Н. Снежкової з Алушти.

Ф у н н а (Димуча) — грецька назва гори Демерджі.

Д е м е р д ж і — тепер село Лучисте, розташоване на схилах гори.

ЗОЛОТЕ РОЗСИПИЩЕ БІЛЯ ЧАТИР-ДАГУ

В гірських породах Криму золото не зустрічається, тому розповіді про Кримське золоте розсипище є вигадка. В усіх варіантах легенд про золото в Криму воно допомагає кримським ханам творити зло, сприяє їх розбійницьким набігам на українські і російські землі.

Цей варіант легенди був записаний в 1938 р. від М. Ушакова з м. Сімферополя.

Ч а т и р - Д а г (Палат-гора), висота 1925 метрів. Зі сходу і заходу Чатир-Дагу є пониження — перевали. На східному — Ангарському перевалі — прокладено шосе з Сімферополя в Алушту.

ПЕЧЕРА ТИСЯЧОГОЛОВА НА ЧАТИР-ДАГУ

Печера Тисячоголова на Чатир-Дагу є одним з визначних місць Криму. Щороку печеру відвідують тисячі туристів. До цього часу в віддалених куточках печери зустрічаються людські кістки, яких декілька десятків років тому за свідченням багатьох туристів, «була велика кількість». Це ж стверд-

жують у своїх нарисах кримознавці Є. Марков, С. Єлпатьєвський та інші, які бачили в печері людські кістки і черепи.

Появу людських скелетів у печері Тисячоголовій археологи пояснюють тим, що в період середньовіччя вона могла бути використана як могилиник. Кістки зустрічаються і в інших печерах Криму.

Масова загибель людей від диму мало ймовірна, тому що Тисячоголова не має другого отвору, тому і дим не міг проникнути в глибину печери.

Легенда записана в 1935 р. від Н. Снежкової з Алушти.

СКАЗАННЯ ПРО ЦАРИЦЮ ФЕОДОРУ

В сказанні розповідається про майже реальні історичні події. В кінці XIII ст. генуезці укріпились в Кафі (Сучасна Феодосія), яка стала головним центром їх торгівлі на Чорному морі. В XIV ст. генуезці захопили Сугдею (сучасний Судак) і все узбережжя до Балаклави. Вони жорстоко експлуатували місцеве населення, розорюючи селян і ремісників Криму. Природно, що корінне населення узбережжя чинило стійкий опір загарбникам.

Історична наука не підтверджує існування в середньовічні часи правительки, подібної до Феодори, і образ легендарної цариці — плід народної фантазії, що зв'язала видуману особу з дійсними історичними подіями.

Існує декілька варіантів сказання різних за сюжетом. В цій збірці наводиться найбільш поширений. Про царицю Феодору нагадують відомі кримознавці О. Маркевич, Є. Марков. В книзі «В дебрях Крыма», виданій в 1902 р., С. Качконі наводить легенду про Феодору з таким сюжетом:

Царицю Сугдею Феодору полюбив її полководець Гіркас. Але Феодора дала клятву про безшлюбність і відкинула всі домагання Гіркаса. Коли на Сугдею напали генуезці, Гіркас зрадив Феодорі, показавши генуезцям дорогу в кріпость. Генуезці взяли Сугдею. Феодора прокляла Гіркаса і з високої башти кинулася в море.

Варіант цієї легенди записаний в 1935 р. від Н. Снежкової з Алушти.

Алустон — сучасна Алушта.

Гора Кастель знаходиться західніше Алушти.

ПРО ВЕДМІДЬ-ГОРУ

Ведмідь-гора (Аю-Даг) знаходиться на Південному березі Криму на схід від Гурзуфа. Висота гори 565 метрів. Вона складається з масивнокристалічних порід і являє собою величезний купол, так званий лакколіт. Між західним підніжжям Ведмідь-гори і Гурзуфом розташований Артек — широко відомий піонерський табір. Гора своїми обрисами здалеку нагадує ведмедя, який припав до води. Особливо це добре помітно з верхнього шосе за селом Запрудне по дорозі в Ялту. На цій подібності створена легенда про Ведмідь-гору, що має багато варіантів. Варіант, який друкується в збірці, записаний від Л. Гельдави з Сімферополя.

СКЕЛІ-БЛИЗНЯТА БІЛЯ ГУРЗУФА

Дві скелі — островки стоять на деякому віддаленні від берега моря навпроти Артека. Походження їх таке.

Колись, дуже давно, частина вапнякової кромки яйли в районі Гурзуфа відкололась від загального масиву і сповзла до моря. Довгий процес вивітрювання, а також руйнуюча сила морських хвиль і тисячоліття історії зробили скелі з оригінальними обрисами. Дві скелі дуже подібні між собою, як близнята, стоять здавна, оточені морем і становлять дуже живописну групу.

Легенда про скелі-близнята зв'язана з сусідньою Ведмідь-горою, на вершині якої знаходяться залишки дуже давнього укріплення.

В такому варіанті легенда була записана в 1935 р. від Є. Осовець з Ялти.

ПРО ПИСЬМЕНА НА КАМЕНІ ПОБЛИЗУ НІКІТИ

Селища Массандра і село Нікіта розташовані за декілька кілометрів на схід від Ялти. Ці селища є одними з найстаріших на Південному березі Криму. Нині селище Массандра відоме заводами винкомбінату «Массандра»; село Нікіта дало ім'я зідомому в країні Нікітському ботанічному саду.

Скелі Верхнього Нікіти складають дуже мальовничу групу, яка використовується інколи для тренування спортсменів-скелазів.

Легенда про «Письмена на камені» донесла до наших днів історію, яка в дійсності могла відбутися в цих місцях.

Мешканці Південного берега не раз були жертвами сваволі турецьких загарбників, які з допомогою зброї вивозили в Стамбул красивих дівчат і жінок.

Про камінь з написом (Грамата або Язли-Таш) біля Нікіти нагадує відомий кримознавець академік П. Кеппен в своєму творі «О древностях Южного берега Крыма и гор Таврических», вид. в 1837 р.

Цей варіант легенди був записаний від. С. Борисової з Ялти.

П а ш а — турецький воєначальник.

Я н и ч а р и — турецькі солдати — колишні християнські діти, захоплені в полон і виховані з дитинства в особливих школах. Війська яничарів були скасовані в ХІХ ст.

ЯК ВИНИКЛА ЯЛТА

Легенда про виникнення Ялти зв'язує в єдине заснування міста і його назву. Відомо, що в період раннього середньовіччя Візантійська імперія володіла Південним берегом Криму і підтримувала з ним живі стосунки. Не виключена можливість переселення греків з Візантії в Крим, про що розповідає легенда.

Записана від М. Киборт з Ялти.

Я л о с — по грецьки берег.

ПРО ЗОЛОТИЙ ПЛЯЖ

Легенда, без сумніву, має історичну основу. Сваволя турецьких чиновників, непосильні хабарі і побори з місцевого населення досягли нечуваних розмірів особливо в останні роки турецького панування в Криму. Кінець цьому поклала війна 1768—1774 рр., яка закінчилася перемогою Росії і підписанням Кучук-Кайнарджійського мирного договору, за яким турецькі війська і адміністрація були виведені з Криму.

Легенда записана від М. Киборт з Ялти.

З о л о т и й п л я ж — один з кращих галькових пляжів на Південному березі—знаходиться за декілька кілометрів на захід від Ялти. Там же розташований санаторій «Золотий пляж».

ПРО РУСАЛКУ І ФОНТАН БІЛЯ МІСХОРА

Південнобережна легенда про дівчину Арзи в якійсь мірі відбиває дійсні випадки викрадання молодих жінок турецькими розбійниками і продажу їх в гареми багатих стамбульських пашей і

султана. Відомо, що ще в XVIII ст. існував такий промисел.

Викрадені жінки залишались назавжди відірваними від рідних місць, деякі з них, не виносячи неволі, кінчали самогубством.

Широко відомі і користуються популярністю серед екскурсантів скульптурні групи «Фонтан Арзи» і «Русалка», що встановлені на березі моря в Місхорі. Ці скульптури були виконані відомим скульптором А. Р. Адамсоном понад п'ятдесят років тому.

Легенда вперше була надрукована в фольклорній збірці Алупкинського музею, вид. 1936 р.

М і с х о р — курорт на Південному березі Криму.

Ф е л ю г а — турецьке парусне судно.

С е р а л ь — султанський палац.

ПРО ДЖЕРЕЛО ПІД АЙ-ПЕТРІ

Сюжет легенди можна назвати «мандрівним», тому що легенди на подібні сюжети існують у багатьох народів, що мешкають серед гір, які багаті річками і джерелами з чистою водою. Можна думати, що легенда була занесена з Кавказу, де багато різних мінеральних джерел, які зцілюють недуги.

Легенда записана від Г. О. Нікітіна з Алупки.

Х а с т а - б а ш — гірська річка, що бере початок в районі гори Ай-Петрі.

РУІНИ ФОРТЕЦІ НА ХРЕСТОВІЙ ГОРІ

Недалеко від Алупки на Хрестовій горі в давнину були таврійське селище і могильник, залишки їх збереглися до наших часів.

Гору підперізує оборонна стіна циклопічної кладки, тепер сильно зруйнована. Хрестова гора оточена сосновим лісом, в ньому є великі скелі, які в давнину впали з Ай-Петрі і де-не-де складають хаотичне і дуже живописне нагромадження.

Легенда в цьому варіанті записана в 1938 р. від П. Однокозова з Алупки.

ПТАХ ЩАСТЯ З СОКОЛИНОЇ СКЕЛІ

Сюжет легенди про Птаха Щастя, безсумнівно, запозичений від других народів, у фольклорі яких теж зустрічаються мотиви

про щастя в образі птаха, який не дається в руки бідної людини.

Вперше надрукована в записках О. Кончевського в 1929 році.

Соколинка скеля (Шан-кая) — скеля, що знаходиться західніше масиву Ай-Петрі, її висота — 877 метрів над рівнем моря.

З вершини скелі відкривається широкий вид на Південний берег, Алупку, Сімеїз і на прямовисну стіну яйли, від якої скеля колись відкололась.

СКЕЛІ ДИВО, МОНАХ І КІШКА В СІМЕІЗІ

В районі теперішнього Сімеїзу на Південному березі Криму в давнину відбувся обвал. Частина вапнякової кромки відкололась від загального масиву яйли і сповзла до моря. Довгий процес вивітрювання, що тривав тисячі років, надав цим гігантським брилам химерний вигляд. Так утворились гора Кішка, що нагадує лежачу кішку, скеля Диво і інші оригінальної форми скелі. Ще років двадцять п'ять тому, існувала брила Монах, яка разюче нагадувала людську фігуру в довгому одязі з відлогою на голові.

Взимку 1931 року під час сильного шторму верхня частина скелі була зруйнована прибоєм, і тепер від Монаха залишилися тільки уламки.

Легенда про живописну групу сімеїзьких скель, що виникла в порівняно недавній час, має багато варіантів. Легенда, яка друкується в цій збірці, записана в 1928 р. від С. Одамана з Сімеїза.

ГІКІЯ — ГЕРОІНЯ ХЕРСОНЕСА

Легенду зберіг візантійський письменник Костянтин Багрянородний.

В основу легенди про Гікію в цій збірці покладені перекази, наведені в літературі про Херсонес багатьма авторами (В. Кондараки, О. Бобринським, К. Гриневичем, Г. Беловим, Д. Камістовим).

Особою Гікії захоплювався М. Горький.

У відомому нарисі про Херсонес письменник приділив багато уваги її подвигу, назвав Гікію жінкою «з високорозвиненим почуттям громадськості».

Херсонес (по-грецьки півострів), був розташований на Гераклійському півострові, за декілька кілометрів на захід від сучас-

ного Севастополя. За своїм політичним устроєм Херсонес був рабовласницькою демократичною республікою. Місто виникло в період грецької колонізації узбережжя Чорного моря в V ст. до н. е.

Боспор — велика держава стародавніх часів з монархічним устроєм, в якому важливу роль відігравали місцеві племена.

Держава виникла в VI—V ст. до н. е. на берегах Керченської протоки з головним містом Пантікапеем (сучасна Керч).

В I ст. н. е. Херсонес перебував під контролем Боспорського царства, яке хотіло повністю підкорити його собі. Політичне становище Херсонеса в той час знаходить відображення в легенді про Гікію.

Архонт — виборна службова особа, яка керувала республікою.

Бухта Символів — назва сучасної Балаклавської бухти у стародавніх греків.

ПРО КОЛИСКУ, СХОВАНУ НА ГОРІ БАСМАН

Легенда про заховану колицку в якійсь мірі відбиває боротьбу корінного населення Криму з загарбниками-генуезцями. Можна думати, що під іменем «гірського князівства» в легенді виведене князівство Феодори, яке в середньовічні часи займало південно-західну частину гірського Криму; населення князівства складалось головним чином з нащадків стародавніх мешканців півострова. Легенда про золоту колицку була дуже поширена в Криму.

В основу легенди (що друкується в цій збірці) покладений запис, який зроблений в 1938 р. від П. Герасименко, мешканця села Краснолісся.

Гора Басман (висота 1176 м) знаходиться в межах Кримського заповідника з північно-західної сторони Головного пасма.

В прямовисних обривах гори Басман зяють темні отвори печер. Такі ж печери, що зустрічаються і в інших місцях Криму, породили серед місцевого населення багато легенд про скарби, що заховані в них і які охороняються закляттям від викрадання.

Біюк-Узенбаш — тепер село Щасливе, Куйбишевського району.

ПОХОДЖЕННЯ БАХЧИСАРАЯ

Місто Бахчисарай, що означає палац в садах (бахча — сад, сарай—палац), тепер районний центр, існує з кінця XIV ст. В XV ст. (1432 р.) став столицею Кримського ханства. До того часу столиця знаходилась в Солхаті (тепер м. Старий Крим).

Хан Менглі-Гірей (умер 1551 р.) довго боровся з Золотою ордою за самостійність Кримського ханства. В 1475 р. Менглі-Гірей допоміг туркам при розгромі генуезьких володінь в Криму. Після перемоги турків Кримське ханство попало у васальну залежність від турецьких султанів. В 1502 р. Золота орда остаточно розпалась, а в 1503 р. хан Менглі-Гірей збудував у Бахчисарай на лівому березі річки Чурук-су палац.

Легенда в алегоричній формі відображає боротьбу кримських і золотоординських ханів і турецького султана за панування на Кримському півострові. На воротах ханського палацу в Бахчисарай до цього часу збереглися зображення змії, що б'ються між собою.

Легенда записана в 1938 р. від І. Оксюза в Бахчисарая.

ФОНТАН СЛІЗ БАХЧИСАРАЙСЬКОГО ПАЛАЦУ

Хан Крим-Гірей (умер 1769 р.) — був одним з найбільш жалюгідних ненависників Росії. Відомий своїми жорстокостями і розбещеністю, за що одержав прізвисько делі-хана (божевільного хана). Під час русько-турецької війни 1768—1774 рр. Крим-Гірей, який командував багатотисячним загоном кримських татар, зробив великі спустошення на Україні. Але це був останній набіг татар на українські і російські землі.

Фонтан сліз споруджений за наказом Крим-Гірея в 1764 р. і є оригінальним пам'ятником, який оспівали великий російський поет О. Пушкін і великий польський поет А. Міцкевич.

Легенда в поетичній формі відтворює історію будівництва цього фонтану.

Існує декілька легенд про фонтан сліз. Одна з них була покладена Пушкіним в основу сюжета знаменитої поеми «Бахчисарайський фонтан». Запис даного варіанту легенди зроблений від М. Кустової і В. Мануїлової з Бахчисарая.

СКАЗАННЯ ПРО ДЖАНИКЕ ІЗ КИРК-ОРА

Сказання, без сумніву, відображає історичний факт, який мав місце під час царювання золотоординського хана Тохтамиша і гадають, що цей випадок сприяв смерті його дочки Ненеке-джан (Джанике).

Мавзолей над могилою Ненеке-джан збудований в 1437 році. Він знаходиться на плато, де розташовані руїни середньовічного м. Фулли біля Бахчисарая.

Легенда друкуюється в розповіді М. Кустової.

К и р к - о р — татарська назва Фулл. Після XIII ст. місто служило резиденцією ханів. Не раз піддавався нападу і облозі в період внутрішніх міжусобиць і переворотів. Втратив своє значення в зв'язку з заснуванням Бахчисарая—столиці Кримського ханства.

Д а у л — барабан.

Е с к і - ю р т — пригород старого Бахчисарая, нині район Залізничного вокзалу.

П т а х К л а ф т — уособлення дощової хмари.

КАМЕНІ МАТИ І ДОЧКА В ДОЛИНІ КАЧІ

В обривах другого гірського пасма Криму часто зустрічаються химерні скелі, які нагадують своїми формами окам'янілих людей, тварин, якихось чудовиськ. Ці скелі виникли в результаті вивітрювання м'яких гірських порід — крейдяних і третинних вапняків.

Народна фантазія створила навколо цих стовпів вивітрювання цікаві легенди. Серед населення Бахчисарая і Качінської долини існує багато варіантів легенди про камені Мати і Дочка. В найбільш поширеному з них розповідається, що красуні мати і дочка були вкрадені Топал-беєм і за непокірність замуровані ним живими в скелі. Через деякий час недалеко від палацу бея появились два кам'яних ідоли, з них час від часу показувались страчені жінки. Боячись помсти за свої злочини, Топал-бей наказав повалити ці скелі і запрягти в одну із них всіх своїх коней і биків. Коли все було готово і за наказом Топал-бея погонщики повинні були ударити коней і биків, щоб натягти вірьовки, з каменя почувся жіночий голос: «Ой мамо, боюсь!» Тоді з дальшого ідола донеслась відповідь: «Не бійся, дитино». І раптом всі коні, бики і люди перетворилися в камені.

Скелі, що згадуються в легенді, знаходяться в долині ріки Качі, недалеко від Бахчисарая.

В основу приведеної в цій збірці легенди взятий варіант в розповіді М. Кустової і запис зі слів П. Гарбузенко з Бахчисарая.

Бей — князь, дворянин.

Топал-Бей (кривий бей) за словами М. Маркса—одного із збирачів Кримських легенд, — особа не вигадана. Це був один з найбільш впливових бейів при ханському дворі.

СТІНА МАНГУПА

Мангуп — столиця середньовікового князівства Феодоро в Південно-західній частині гірського Криму. Місто було розташоване на великому плато на висоті 581 метр над рівнем моря. З півдня його захищали природні обриви, з півночі підходи з боку зарослих лісами ущелин були укріплені оборонними стінами і баштами, які частково збереглись до цього часу.

Тепер руїни середньовічного міста Мангупа оголошені історичним заповідником і його щороку відвідують тисячі туристів і екскурсантів.

Легенда вперше опублікована В. Кондраки.

Табана-дерс — ущелина шкіряників була названа так із-за достатку тут чагарнику сумаха, який містить дубильні речовини.

ПРО ВІДВАЖНОГО КОЗАКА І ЖАДІБНОГО ТУРКА З МАНГУПСЬКОЇ ЦИТАДЕЛІ

Влітку 1475 р. турецька армія захопила столицю князівства Феодоро, що одержало при турках назву Мангуп-кале.

Турки перетворили Мангуп в цитадель, де тримали свій гарнізон. В ті роки в казематах мангупської цитаделі перебувало багато полонених. Серед них відомі посол Івана Грозного Панас Нагай з товаришами і воевода Василь Грязной, які пробули там п'ять років.

Історик Карамзін наводить слова Грязного про дуже тяжкі умови мангупського ув'язнення: «И только б не государственная милость застала душу в теле, инобы с голоду и с наготы умереть». Корінне населення Криму страждало від турецького панування, а також від сваволі воєначальників. Це стало приво-

дом для створення народом легенди про покарання скупості турецького паші.

Легенда записана в 1949 р. від М. Янченка, з Бахчисарая.

САМІЙЛО КІШКА

«Самійло Кішка» — одна з найбільших і найповніших дум, що збереглися. Вона записана на Сумщині, близько м. Ромни, зі слів кобзаря Івана Стрічки в 1832 р. П. Лукашевичем і вперше надрукована в його збірці «Малорусские и червонорусские народные думы и песни» (Петербург, 1836 р., стор. 15—27).

Цей варіант (див. «Українські народні думи та історичні пісні», стор. 39—48) найбільш повний і був єдиним для публікування протягом майже 50 років. Тепер відомо понад 10 записів цієї думи. В більшості варіантів, як і в цьому, славиться союз і дружба з донськими козаками, прославляється дніпровська чернь, тобто козацька голота. Дума використана М. В. Гоголем в «Тарасі Бульбі» при створенні образу запорожця Мосія Шила, за її мотивами написана опера «Дума чорноморська» радянським композитором Б. Яновським.

В думі правдиво і дуже докладно відтворені побут козаків-невільників, а також обладнання турецької парадної галери. Ці описи дійсно відповідають історичним документам.

Взяті в дужки слова і вирази, що зустрічаються в тексті, були пропущені під час публікації П. Лукашевича і відновлені М. Максимовичем у його виданні 1849 р.

Самійло Кішка — відома в історії особа. Він був кошовим отаманом (а не гетьманом, як говориться в думі) в Запорозькій Січі в середині XVI ст. і потрапив у турецький полон, де пробув декілька десятків років. Повернувшись з полону приблизно в 1600—1602 роках, він знову стає кошовим.

Т р а п е з у н д — Трабзон — велике місто і порт на північному сході Турції, відоме за сім століть до нашої ери.

К и н д я к — паперова вибійчана тканина.

А б а — товсте біле сукно.

К н я ж а́ — молодий син князя; зустрічається в народному прислів'ї: у княгині княжа, у кішки котя — теж дитя.

С т а р ш и н а — збірна назва української козацької верхівки.

Г е т ь м а н — у запорозьких козаків у кінці XVI ст. виборний начальник козацьких військ, в XVII—XVIII ст.ст. правитель ліво-

Бережної України. Посада ця була скасована в 1764 р. Катериною II. В 1918 р. німецькі інтервенти присвоїли титул гетьмана своєму ставленникові Скоропадському.

Л я х - Б у т у р л а к — гадають, що це прізвисько походить від слова потурмак, яке означало на козацькій мові зрадник, відступник.

К а ф а — місто в Криму, засноване в VI ст. до н. е., спочатку називалось Феодосією. В XV—XVII ст.ст. тут був великий турецький невольницький ринок. Після приєднання Криму до Росії в 1783 р. місто стало знову називатися Феодосією.

К о з л о в — перекинена назва міста Гезлева. В 1788 р. був перейменований в Євпаторію. В XVI—XVII ст.ст. — турецький ринок невольників.

С а н д ж а к і в н а — від слова «санджак», що значило провінціальний округ Туреччини, одночасно і його начальника. Таким чином, Санджаківна в даному випадку — дочка санджака Козлова—Гезлева (Євпаторії). Це слово з прізвиська в думі перетворилося мов би у власне.

П а н с ь к е в е с і л л я — багато коментаторів думи тлумачать поїздку Алкана-паші до Санджаківни як поїздку з метою одружитися з нею. Аналізуючи зміст думи і окремих слів і виразів, є підстави гадати, що мова йде скоріше про гуляння Алкана-паші, джигунство, ніж про сватання. Про це свідчать слова самої Санджаківни, які вона висловила з великою відвертістю в своєму голосінні. Що торкається слова «свадьба» в устах Кішки, то це, треба гадати, лише хитрість, до якої він звертався, щоб показати своє ніби позитивне ставлення до паші і цим самим добитися прихильності в Ляха-Бутурлака.

П а ч е (церковне, застаріле) — найбільше, особливо.

В і д м і с т а К о з л о в а н а с т у п а й т е—Самійло Кішка наказує козакам здійснити напад на п'яних турків, що сплять на пристані, так щоб ніхто з них не утік до міста і не розповів про захоплення галері козаками.

Я р и г а — нижчий поліцейський служитель, тут—перекладач.

Ц а р г р а д — староруська назва Константинополя, тепер — Стамбул, одне із головних міст Туреччини.

Ч е р д а к—підвищений поміст на кораблі, ніс великого човна.

Л и м а н - р і к а — треба розуміти Дніпровсько-Бузький лиман.

С л а в у т и ч — стародавня назва Дніпра «по батькові», подібно Дон Івановича. Напевне, слово «Слаутич» походить від **с л а в и**, що зв'язана з цією могутньою рікою.

Т я (церковне, застаріле) — тебе.

Т е н д р а-о с т р і в — Тендрівська коса, піщаний острів у північній частині Чорного моря, близько 30 км на південь від Очакова.

С к а л о з у б — в примітках до думи («Українські народні думи та історичні пісні», Москва, 1944, стор. 165) говориться, що Скалозуб (не Семен, а Дем'ян) був обраний гетьманом в 1588 р., керував великим походом козаків у Крим для визволення полонених. Під час цього походу сам потрапив у полон і загинув у неволі. Можливо, що Скалозуб дійсно допоміг Кішці врятуватись.

Х р е щ а т и й (застаріле)—той, що має хрестоподібну форму.

К о р о г в а — тут військовий прапор.

К а ю к — човен.

К о з а к а м-бі л я к а м — в словнику Б. Грінченка з приводу слова біляк говориться: «Зустрічаю тільки в думі «Про Самійла Кішку»... значення не ясно... Перекладати «козаки, що не вступили до товариства, тобто не посвячені в звання рицаря славного війська запорозького... Куліш розумів це слово в значенні простий рядовий козак» (Б. Грінченко, «Словник української мови», Київ, 1907 р., т. I, стор. 68).

М е ж и г о р с ь к и й с п а с, **Т р е х т е м и р і в с ь к и й м о н а с т и р** — козацькі монастирі, перший — недалеко від Києва, другий поблизу Канева на Черкащині.

С і ч о в и й П о к р о в — козацька церква в Запорізькій Січі.

К о ш т — витрати на утримання.

Є с и (застаріле) — друга особа однини теперішнього часу від дієслова бути.

В К и ї в і—К а н е в і м о н а с т и р і — в Межигорському і Трехтемирівському монастирях. Вираз не зовсім ясний. Мабуть в цьому випадку ми маємо справу з своєрідним узагальненням, яке властиве епічній поезії багатьох народів. Слід гадати, що і творці фольклору і численні його носії не користувались будь-якими друкованими джерелами або документами і допускали вільності.

ПРО ДІВОЧУ БАШТУ В СУДАКУ

Сугдея (староруська назва — Сурож) — сучасний Судак — знаходиться в східній частині Криму за 50 кілометрів на захід від Феодосії. В II—I ст.ст. до н. е. під час походів полководця Діофанта проти скіфів і повсталих на Боспорі рабів, якими керував скіф Савмак, все узбережжя і всі грецькі колонії підпали під владу Понтійського царя Мітрідата Євпатора (умер в 63 р. до н. е.) Судацька фортеця, судячи по приписці і грецькому синаксарію (життю святих), що написаний в XII ст., була збудована в 212 р., але верхній замок-цитадель, яку народ прозвав «Дівочою баштою», могла існувати і раніше. Археологічна наука поки що не має даних про існування старогрецького селища на місці сучасного Судака, однак можливо, що місцевість знаходилась в районі діяльності Діофанта. Судацька фортеця з Дівочою баштою є одна з найбільших історичних пам'яток Криму.

Легенда відома в багатьох варіантах. Варіант цієї збірки записаний в 1935 р. зі слів М. Каганцова з Севастополя.

Мілет — за часів стародавньої Греції був визначним містом на узбережжі Малої Азії. Вихідці з Мілета заснували багато колоній на берегах Чорного моря. За словами античних письменників, Мілет був метрополією близько 90 колоній, серед яких більшість виникла в Північному Причорномор'ї грецьких міст, наприклад, Пантікапей (сучасна Керч), Феодосія та ін.

ГОРА ДВОХ ОДУДІВ — ОПУК

Гора Опук розташована на південній частині Керченського півострова, біля самого моря. Висота її 180 метрів, вона є найвищою горою в цій місцевості. В V ст. до н. е. коло підніжжя гори було грецьке селище — Кімерік, яке входило до складу Боспорського царства. Тут збереглися залишки будов, фундаменти будинків і стін. На вершині гори Опук є залишки стародавніх споруд.

Напроти Опука в морі, на віддалі біля 3 кілометрів, розташовані дуже цікаві скелі. Їх називають «Камені-Кораблі» за їх незвичайну подібність до кораблів, що йдуть під парусами. Існують численні варіанти легенди з приводу гори Опук і скель в морі. Цей варіант наводиться в збірці за записом в 1938 р. від П. Канарі з Керчі.

ПРО СІМ КОЛОДЯЗІВ

Сім Колодязів — залізнична станція за 50 кілометрів від міста Феодосії по Керченській лінії. В минулому в районі станції знаходились економії німецьких колоністів, які появились в Криму ще в I половині XIX ст. Околиці Семи Колодязів, і особливо південно-західна частина Керченського півострова, бідні на воду, і її тут ще недавно добували з великими труднощами.

В результаті розвідок, що були проведені декілька років тому в районі станції, виявлені потужні джерела прісної води, а з прокладенням траси Північно-Кримського каналу питання про водопостачання Керченського півострова буде розв'язано.

Легенда записана від О. Фролова — мешканця Семи Колодязів, який довгий час батракував у німецьких колоністів.

ПОЯСНЕННЯ ДО ФОТОЗНІМКІВ

- Стор. 9. Вид на гору Демерджі з боку Алуштинського шосе.
Стор. 14. Гора Чатир-Даг. Вид з Алуштинської долини.
Стор. 23. Руїни середньовічної фортеці в Алушті. Залишки бойової башти.
Стор. 25. Вид на гору Кастель з заходу.
Стор. 29. Ведмідь-гора з боку Гурзуфа.
Стор. 34. Скелі Адалари. Вид з Артека.
Стор. 39. Прямовисні скелі біля с. Нікіти.
Стор. 42. Берег Ялти. Вид з моря.
Стор. 45. Вид на Золотий пляж з боку Ореанди.
Стор. 49. Місхор. Скульптурна група «Фонтан Арзи».
Стор. 52. Гора Ай-Петрі. Вид з Алушки.
Стор. 56. Руїни стародавнього укріплення на Хрестовій горі.
Стор. 54. Сімеїз. Скеля Диво і залишки скелі Монах.
Стор. 65. Гора Кішка. Вид з Сімеїза.
Стор. 69. Розкопки Херсонеса. Руїни храму.
Стор. 77. Вид на кручі гори Басман.
Стор. 80. Бахчисарай, к. ханський палац.
Стор. 81. Емблема на воротах к. ханського палацу в Бахчисарай.
Стор. 85. Бахчисарайський історико-археологічний музей. Фонтан сліз.
Стор. 89. Фортечна стіна і ворота в середньовічній фортеці Фулли під Бахчисараєм.
Стор. 91. Мавзолей Ненеке-Джан в Фуллах.
Стор. 95. Скеля Дочка в долині р. Качі.
Стор. 96. Скеля Мати в долині р. Качі.
Стор. 101. Руїни середньовічного міста-фортеці Мангуна.
Стор. 107. Фортечні ворота старої Євпаторії (Гезлева).
Стор. 117. Руїни судачької фортеці.

З М І С Т

	Стор.
Передмова. Переклад В. Солодкого.	3
Коваль з гори Демерджі. Переклад С. Литвина.	6
Золоте розсипище біля Чатир-Дагу. Переклад С. Литвина	11
Печера Тисячоголова на Чатир-Дагу. Переклад С. Литвина	17
Сказання про царицю Феодору. Переклад С. Литвина . . .	20
Про Ведмідь-гору. Переклад С. Литвина	27
Скелі-близнята біля Гурзуфа. Переклад С. Литвина	31
Про письмена на камені поблизу Нікіти. Переклад С. Литвина	37
Як виникла Ялта. Переклад С. Литвина	41
Про Золотий пляж. Переклад С. Литвина	44
Про русалку і фонтан біля Місхора. Переклад С. Литвина	47
Про джерело під Ай-Петрі. Переклад С. Литвина	51
Руїни фортеці на Хрестовій горі. Переклад С. Литвина . .	54
Птах Щастя з Соколиної скелі. Переклад С. Литвина . . .	59
Скелі Диво, Манах і Кішка в Сімеїзі. Переклад Г. Тарана	63
Гікія — героїня Херсонеса. Переклад Г. Тарана	67
Про колиску, сховану на горі Басман. Переклад Г. Тарана	74
Походження Бахчисарая. Переклад Г. Тарана	79
Фонтан сліз Бахчисарайського палацу. Переклад Г. Тарана	83
Сказання про Джанике із Кирк-Ора. Переклад Г. Тарана	87
Камені Мати і Дочка в долині Качі. Переклад Г. Тарана	93
Стіна Мангупа. Переклад Г. Тарана	98
Про відважного козака і жадібного турка з Мангупської цитаделі. Переклад Г. Тарана	100
Самійло Кішка	104
Про дівочу башту в Судаку. Переклад Г. Тарана	106
Гора двох одудів — Опук. Переклад Г. Тарана	120
Про Сім Колодязів. Переклад Г. Тарана	124
Пояснення до легенд. Переклад В. Солодкого	127
Пояснення до фотознімків. Переклад В. Со- лодкого	143

КРЫМСКИЕ ЛЕГЕНДЫ

(На украинском языке)

Редактор В. Солодкий, Оформлення художника Р. Голяховського,
Обкладинка художника Є. Августиновича, Фотоілюстрації М. Покотила,
Техніч. редактор Б. Кисельов. Коректор С. Касьян.

Обсяг 7,58 друк. арк., 6,98 об.-вид. арк. Формат панеру 84×103¹/₂. Тираж 10000
прим. Здано на виробництво 5/X-1957 р. Підписано до друку. 12-III-1958 р.
Кримоблдруколітографія, м. Сімферополь, вул. Кірова, 23, Замовлення № 4257.
Ціна 4 крб. 30 к.